

Derde voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingsdaling

Derde voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingsdaling

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
1.1	Aanleiding	6
1.2	Uitkomsten uit eerdere voortgangsrapportages	6
1.3	Uitgangspunten en vraagstelling	8
1.4	Methodiek	11
1.5	Leeswijzer	12
2.	Ontwikkelingen Rijksinzet	13
2.1	Inzet vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling	14
2.2	Rijksbrede programma's	15
2.3	Interdepartementale samenwerking op elementen van het ecosysteem	16
2.4	Wijze van samenwerking tussen Rijk en regio	20
3.	Ontwikkelingen in de regio's	21
3.1	DRENTHE	22
	Oost-Drenthe	23
3.2	FRYSLÂN	25
	Noordoost Fryslân	27
	Noordwest Fryslân	30
	Waddeneilanden	32
	Zuidoost Fryslân	34
3.3	GELDERLAND	36
	Achterhoek	36
3.4	GRONINGEN	38
	Eemsdelta	39
	Het Hogeland	41
	Oost-Groningen	43
3.5	LIMBURG	45
	Maastricht-Mergelland	45
	Parkstad Limburg	47
	Westelijke Mijnstreek	50
	Midden-Limburg	52
	Noord-Limburg	54
3.6	NOORD-HOLLAND	56
	Kop van Noord-Holland	56

3.7	ZEELAND	58
	Zeeuws-Vlaanderen	58
	Schouwen-Duiveland	60
	Walcheren	62
3.8	ZUID-HOLLAND	64
	Hoeksche Waard	64
4.	Conclusies	66
4.1	Voortgang en ontwikkeling in het Actieplan Bevolkingsdaling	67
4.2	Interventies langs de lijnen van de ecosysteembenadering	68
4.3	Toepassing van de ecosysteembenadering	75
BIJLAGEN		77
Bijlage I:	Overzicht elementen ecosysteembenadering	78
Bijlage II:	Deelnemers aan de interviews	83
Bijlage III:	Interviewleidraad regio's en provincies	84
Bijlage IV:	Interviewleidraad departementen	89

HOOFDSTUK 1

Inleiding

1. Inleiding

De derde voortgangsrapportage van het Actieplan Bevolkingsdaling is opgesteld door onderzoeksbureau Birch in opdracht en onder begeleiding van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. In dit hoofdstuk wordt kort stil gestaan bij de aanleiding en het doel van het Actieplan Bevolkingsdaling¹, evenals bij de uitkomsten van de eerste en tweede voortgangsrapportage van het Actieplan. Hierna volgt een toelichting van de theorie van de ecosysteembenadering die ten grondslag ligt aan dit onderzoek en volgen de twee onderzoeksvragen. Tot slot wordt aandacht besteed aan de methodiek van het onderzoek en de leeswijzer van dit rapport.

1.1 Aanleiding

De demografische verschillen binnen Nederland lopen steeds verder uiteen. Waar de ene regio te maken heeft met een bevolkingstoename en woningtekorten, kampen andere regio's met bevolkingsdaling en een toenemende leegstand. Om Nederland in balans te houden wordt ingezet op regionale kansen en krachten.

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) draagt de verantwoordelijkheid voor de integrale aansturing van krimpbeleid binnen het Rijk en heeft de regiefunctie op de gebiedsspecifieke aanpak van krimpopgaven. Op 18 maart 2016 is het Actieplan Bevolkingsdaling aangeboden aan de Tweede Kamer, dit bevat de ambities en acties met betrekking tot de aanpak. Daarnaast bevat het plan samenwerkingsafspraken tussen krimp- en anticipeerregio's, provincies en ministeries. Het Actieplan is, naast BZK, mede opgesteld door de departementen LNV, EZK, SZW, IenW, VWS en OCW.

Doel van het Actieplan Bevolkingsdaling is "het bevorderen van de leefbaarheid in gebieden die nu of in de nabije toekomst te maken hebben met substantiële en structurele bevolkingsdaling en andere demografische veranderingen". Hierbij wordt gestreefd naar een gezamenlijke aanpak van overheden, maatschappelijke organisaties, ondernemers en bewoners door in te zetten op concrete activiteiten op de drie pijlers; wonen, voorzieningen en economische vitaliteit & arbeidsmarkt. BZK is als coördinerend ministerie verantwoordelijk om de Rijksinzet op het thema bevolkingsdaling te coördineren met de ministeries van LNV, EZK, SZW, IenW, VWS en OCW. Het Actieplan Bevolkingsdaling (2016-2020) heeft sinds de start gediend als katalysator om de thematiek van bevolkingsdaling op de agenda te zetten en houden.

1.2 Uitkomsten uit eerdere voortgangsrapportages

De eerste en tweede voortgangsrapportage van het Actieplan Bevolkingsdaling hebben een aantal conclusies opgeleverd over de voortgang van de acties. Deze conclusies bieden een basis voor de opzet van de voorliggende rapportage. In de **eerste voortgangsrapportage**² (14 juli 2017) werd geconcludeerd dat het Rijk op zoek moet naar een andere rol in de samenwerking met krimp- en anticipeerregio's. Naar aanleiding daarvan is ingezet op een versterking van de samenwerking met regionale partners om domeinoverstijgende krimpopgaven integraal aan te pakken. Dit kwam tot uiting in het opzetten van partnerschappen tussen Rijk, provincie en krimp- en anticipeerregio's om op maat een aanpak per regio te ontwikkelen.

In de **tweede voortgangsrapportage**³, die op 14 november 2018 is aangeboden aan de Tweede Kamer, stond de samenwerking tussen de partners en de integraliteit van de opgaven centraal. Wat betreft inhoud

---

1 Kamerstuk 31757 nr. 89, 18 maart 2016, Actieplan Bevolkingdaling

2 Voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingdaling, 14 juli 2017

3 Tweede voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingdaling, 14 november 2018

van de aanpak en mate van integraliteit tussen de domeinen, staan in de tweede voortgangsrapportage de volgende conclusies:

- De belangrijkste krimpopgaven, zoals zijn verwoord in het rapport 'Nederland in Balans'⁴ en door het ministerie zijn onderschreven als meest urgent, zijn de thema's waarop de meeste activiteiten zijn ingezet. Daarbij gaat het om de transformaties op de woningmarkt, herstructurering van het (maatschappelijk) vastgoed, vitalisering van de economie en de arbeidsmarkt, fysieke en digitale bereikbaarheid en het in stand houden van het voorzieningenniveau.
- De regio's kiezen met het Rijk voor een aanpak die aansluit bij de economische kracht van de regio en het benutten van regionale kansen.
- De verschillen tussen regio's in de gevolgen van bevolkingsdaling en de ervaren urgentie zijn groot, daarom sluit een gebiedsgerichte aanpak die maatwerk biedt bij de ontwikkelingen in de regio goed aan bij de vraagstukken.
- De provincies spelen een belangrijke rol bij het ondersteunen van regio's in adresseren van de gevolgen van bevolkingsdaling, zij zijn nauw betrokken bij beleidstrajecten, zorgen in sommige gevallen voor financiering en expertise en brengen partijen bij elkaar aan tafel.
- Het Rijk acteert op alle krimpopgaves, maar BZK is de enige die dat doet vanuit specifiek beleid op krimpregio's, de overige ministeries doen dat meer generiek, maar met steeds meer een regionale focus.

Naast conclusies op aanpak en mate van integraliteit, staan in de tweede voortgangsrapportage de volgende conclusies op het gebied van samenwerking en partnerschap:

- In de krimp- en anticepeerregio's is de integrale samenwerking versterkt. Ook wordt er vaker ingezet op bovenregionale samenwerking, tussen regio's met vergelijkbare uitdagingen. Er wordt gezocht naar vormen van governance om vanuit een sterk bestuur richting te geven aan de samenwerking en de integraliteit van de opgaven aan te brengen.
- De provincies acteren steeds vaker als samenwerkingspartner binnen regionale verbanden naast het faciliteren van regio's bij hun opgaven. Het beleid van de provincie laat steeds meer ruimte voor regionaal maatwerk.
- Het Rijk erkent het belang van een regionale aanpak op het thema bevolkingsdaling en de instrumenten, zoals de Regio Deal bieden daar mogelijkheden voor. De integraliteit van het thema bevolkingsdaling heeft ertoe geleid dat dit onderwerp opgenomen is in het Interbestuurlijk Programma (IBP) en daarmee is het onderwerp van interbestuurlijke samenwerking.

Op basis van deze conclusies heeft de minister van BZK in de Kamerbrief⁵ over de tweede voortgangsrapportage aangegeven naast een domeingerichte aanpak meer in te gaan zetten op integrale samenwerking die opgepakt kan worden in gebiedsgerichte maatwerktrajecten en het intensiveren van de Rijkssamenwerking. In 2019 en 2020 wordt er met zes regio's, betrokken provincies en departementen maatwerktrajecten opgesteld waarin krimpopgaven en nationale opgaven worden verbonden. Daarnaast worden er twee expertisetrajecten opgestart om de regio's op deze specifieke - en voor krimp- en anticepeerregio's bepalende - thema's te ondersteunen met extra kennis en expertise. Het eerste expertisetraject is gericht op het thema wonen en dan met name op de sloop- en herstructureringsopgave waar de regio's voor staan. Het doel is om de kennis over deze thema's op alle bestuurslagen en met de woningcorporaties met elkaar te verbinden en een toekomstbeeld te schetsen van mogelijke oplossingen. Het tweede expertisetraject is gericht op energietransitie en klimaatadaptatie. De lagere bevolkingsdichtheid kan effect hebben op welke duurzame energiebronnen ingepast kunnen worden; een warmtenet is in een dunbevolkt gebied bijvoorbeeld minder rendabel dan in meer dichtbevolkte gebieden.

---

4 Nederland in balans. Een nieuwe koers voor krimpregio's. 2016 Public Result in opdracht van provincies Groningen, Fryslân, Zeeland, Limburg en Gelderland.

5 Kamerstuk 31757 nr. 93, 14 juli 2017. Aanbieding voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingsdaling

1.3 Uitgangspunten en vraagstelling

Dit is de derde voortgangsrapportage van het Actieplan Bevolkingsdaling, uitgevoerd door onderzoeksbureau Birch in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Birch heeft de opdracht gekregen om in beeld te brengen welke voortgang is gerealiseerd en welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan in het kader van het Actieplan Bevolkingsdaling in de periode najaar 2018 tot zomer 2019⁶, op het niveau van de regio's, provincies en het Rijk. De drie voortgangsrapportages geven samen een beeld van de ontwikkelingen in de regio's, provincies en bij het Rijk over de jaren. Deze voortgangsrapportage bouwt voort op de uitkomsten van de eerste twee voortgangsrapportages.

Ten eerste wordt in beeld gebracht welke beleidsmatige voortgang en ontwikkeling is geboekt in de periode zomer 2018 tot zomer 2019 in de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling. Er wordt gekeken op welke manier de aangekondigde acties, de inzet van onder andere de maatwerk- en expertisetrjecten, van invloed zijn geweest in de beleidsmatige keuzes bij provincies en de krimp- en anticipeerregio's en welke nieuwe ontwikkelingen er vanuit de regio's, provincies en departementen zijn ondernomen. Er wordt gekeken naar de resultaten van de inspanningen tot nu toe ten opzichte van de laatste voortgangsrapportage, daarvoor wordt het perspectief van de ecosysteembenadering⁷ toegepast.

In deze derde voortgangsrapportage staan drie vragen centraal:

1. Wat is de voortgang en ontwikkeling ten aanzien van de aanpak van bevolkingsdaling vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling in de onderzoeksperiode zomer 2018 tot zomer 2019?
2. Welke nieuwe interventies zijn er door regio's, provincie's en Rijk gepleegd en op welke elementen van het ecosysteem hebben deze interventies betrekking?
3. Bestaat er samenhang tussen de elementen van de ecosysteembenadering en op welke wijze hebben deze elementen invloed op de leefbaarheid en vitaliteit van een regio?

De ontwikkelingen die plaatsvinden in regio's, provincies en departementen worden beschreven en geanalyseerd vanuit de zienswijze van de ecosysteembenadering. Deze ecosysteembenadering voor bevolkingsdaling is gebaseerd op het gedachtegoed van Prof. Dr. E. Stam⁸ en zijn werk over ecosystemen voor ondernemerschap, dat wordt toegepast om de mate van economische kracht in een regio te kunnen beoordelen. Een ecosysteem voor ondernemerschap omvat het geheel aan van elkaar afhankelijke actoren en factoren die zodanig gecoördineerd worden dat ze productief ondernemerschap mogelijk maken in een bepaalde regio. De wetenschappelijke term voor een dergelijk samenspel is *entrepreneurial ecosystems*. Het ecosysteem perspectief dat is gebruikt in deze derde voortgangsrapportage, is een vertaling van deze benadering naar het onderwerp bevolkingsdaling, want ook de aanpak van bevolkingsdaling vindt plaats in samenwerking tussen verschillende actoren binnen en tussen regio's. In een regio zijn er verschillende actoren (personen en partijen) en factoren (beleidsterreinen en thematische onderwerpen) die met elkaar samenwerken om de vitaliteit en leefbaarheid van de regio te versterken. De context waarbinnen zij interacteren is het ecosysteem. Dit perspectief bouwt voort op de tweede voortgangsrapportage, waarin de integraliteit van de opgaven en de mate van samenwerking binnen regio's en tussen regio en Rijk centraal stond.

De ecosysteembenadering draagt bij aan het integraal beschouwen van alle elementen die een rol spelen op dit beleidsterrein zowel op regionaal, provinciaal als landelijk niveau. Het helpt bovendien om systematisch in kaart te brengen welke interventies er worden uitgevoerd vanuit welk element en het geeft een beeld van de samenhang tussen de verschillende elementen.

6 In november 2018 verscheen de tweede voortgangsrapportage; in juli en augustus 2019 (zomer) zijn de interviews afgenomen ten behoeve van deze derde voortgangsrapportage.

7 Zie Bijlage I met een uitgebreide toelichting over de theorie van de ecosysteembenadering

8 Stam, E. (2015). *Entrepreneurial Ecosystems and Regional Policy: A Sympathetic Critique*. *European Planning Studies*, 23:9, 1759-1769, DOI: 10.1080/09654313.2015.1061484. Londen: Routledge. Stam, E. & Spigel, B. (2016). *Entrepreneurial Ecosystems*. Working Papers, Nr. 16-13. Utrecht: Utrecht School of Economics.

Figuur 1 Weergave ecosysteem voor bevolkingsdaling

Elementen van het ecosysteem

Binnen het ecosysteem is er sprake van verschillende elementen die op elkaar in werken en daarmee de leefbaarheid en vitaliteit van een regio beïnvloeden. Het kenmerk van een ecosysteem is dat als er op één van de elementen wordt ingegrepen, dit effect heeft op de andere elementen. De feitelijke acties die in de regio worden ondernomen op de verschillende elementen zijn te zien als interventies in het ecosysteem.

De wijze waarmee regio's omgaan met hun bevolkingsdalingsproblematiek binnen het regionale ecosysteem heeft uiteindelijk invloed op de factoren leefbaarheid en vitaliteit, dit is de output van het ecosysteem. Leefbaarheid wordt over het algemeen bepaald door de aantrekkelijkheid van de woonomgeving, het aanbod van voorzieningen en de hechtheid van voorzieningen. De vitaliteit van een regio duidt op de wijze waarop kansen ontstaan voor een regio om te kunnen omgaan met veranderingen. Hierin kan onderscheid gemaakt worden tussen sociale vitaliteit (een open, actieve, betrokken houding van bewoners en werkkenden in de regio) en ruimtelijk-economische vitaliteit (mogelijkheden om te ondernemen en het verdienvermogen van de regio te versterken).

Binnen de ecosysteembenadering voor bevolkingsdaling worden elf elementen onderscheiden. Er is plaats voor de vijf beleidsdomeinen die ook in de tweede voortgangsrapportage centraal stonden, namelijk wonen, economische vitaliteit, arbeidsmarkt, bereikbaarheid en voorzieningen. Daarnaast wordt er verdieping aangebracht op deze elementen, op basis van de kennis die voortkomt uit de *entrepreneurial ecosystem* benadering. Dit heeft ertoe geleid dat het thema samenwerking uiteenvalt in de elementen netwerken en leiderschap. En tot het toevoegen van de elementen wet- en regelgeving en financiering, die direct voortkomen uit de *entrepreneurial ecosystem* benadering. Ten slotte zijn ook de elementen sociale cohesie en demografie toegevoegd, voortkomend uit de definitie die wordt gehanteerd voor vitaliteit (uiteenvallend in sociale en ruimtelijk-economische vitaliteit). In de ecosysteembenadering onderscheiden we de onderstaande elementen:

Wet- en regelgeving	De mate waarin regelgeving belemmerend of juist stimulerend werkt voor krimp- en anticiperregio's.
Financiering	De mate waarin financiële middelen worden aangewend om activiteiten op het gebied van de gevolgen van bevolkingsdaling in de regio mogelijk te maken.
Netwerken	De mate waarin samenwerkingsorganen die actief zijn in de regio en samen werken aan de opgave die komt kijken bij de bevolkingsdaling. Dit kan worden geïnterpreteerd in een brede zin
Leiderschap	De mate van leiderschap bij partijen in de regio op het gebied van leefbaarheid en vitaliteit.
Economische cultuur	De mate waarin de regio inzet op de economische initiatieven om de leefbaarheid en vitaliteit te beïnvloeden.
Beroepsbevolking	De mate waarin de beroepsbevolking aansluit bij de vraag vanuit het bedrijfsleven.
Woningvoorraad	De mate waarin er beleidsmatige activiteit is op het gebied van de woningvoorraad van een gebied.
Bereikbaarheid	De mate van infrastructurele en fysieke bereikbaarheid van de regio.
Voorzieningen	De mate van beschikbaarheid en bereikbaarheid van voorzieningen, waarmee diverse publieke voorzieningen worden bedoeld, zoals zorg en welzijn, cultuur en openbaar vervoer.
Sociale cohesie	De mate waarin er een cultuur is waar inclusie en sterk sociaal gevoel belangrijk zijn. Dit komt tot uiting in bijvoorbeeld verenigingsleven, kerken of andere sociale initiatieven.
Demografie	De mate waarin de bewoners en bestuurders bewust zijn en handelen naar de veranderende bevolkingssamenstelling. Zie figuur 1.

Figuur 2 Elementen ecosysteembenadering voor bevolkingsdaling

De ordening van de elementen in de visuele weergave (zie hierboven) laat de onderlinge samenhang tussen de elementen zien. Zo is er sprake van samenhang tussen wet- en regelgeving en het element financiën, aangezien de financiële middelen in veel gevallen voortkomen uit de geldende wet- en regelgeving (bijvoorbeeld de decentralisatie-uitkering of de verhuurdersheffing) of omdat regelgeving stuurt op het aanspreken van andere vormen van financiering, bijvoorbeeld door een eis van private cofinanciering in projecten gericht op de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Ook de mogelijkheden voor het benutten van subsidies komen over het algemeen voort uit wet- en regelgeving.

Daarnaast wordt er een samenhang herkend tussen de elementen netwerken, leiderschap, economische cultuur en beroepsbevolking als een bundeling van sociaaleconomische factoren binnen een regio. Deze elementen grijpen in op de wijze van samenwerken in de regio en tussen de regio, provincie en

departementen. Binnen netwerken werken partijen samen die invloed uit kunnen oefenen op de richting en uitvoering van de activiteiten. De mate van leiderschap van één van de partijen draagt bij aan het effect van de activiteiten.

De elementen woningvoorraad, voorzieningen en bereikbaarheid hebben een onderlinge relatie met elkaar vanwege de focus op de inrichting en benutting van de fysieke ruimte. De plaats waar welk type mensen wonen is van invloed op de voorzieningen die daarbij in de nabijheid aanwezig moeten zijn of de mate waarin benodigde voorzieningen bereikbaar zijn. Zo zorgt het aanpassen van de woningvoorraad aan de behoeften van een verouderde bewonerspopulatie voor een grotere vraag naar zorgvoorzieningen in de nabijheid of een goede bereikbaarheid van deze zorgvoorzieningen (bijvoorbeeld door een goede openbaarvervoerverbinding).

Tenslotte is er sprake van enige samenhang tussen de elementen sociale cohesie en de ervaring van demografische ontwikkeling. Deze elementen gaan over persoonlijke ervaringen met en gevoelsmatige inschattingen bij de bevolkingsdaling. Op het moment dat bewoners een sterke onderlinge cohesie ervaren, bijvoorbeeld door zich deel te voelen van een gemeenschap die voor elkaar zorgt, beïnvloedt dat de wijze waarop deze bewoners de demografische ontwikkeling ervaren. Wanneer er sprake is van onderling vertrouwen en zorgen voor elkaar, zoals 'noaberschap', zijn inwoners beter in staat om de gevolgen van bevolkingsdaling te accepteren en waar nodig gezamenlijk oplossingen te vinden.

1.4 Methodiek

Deze voortgangsrapportage is opgesteld op basis van desk research van relevante beleidsdocumenten en diepte-interviews aan de hand van een gestructureerde vragenlijst. In de zomer van 2019 heeft Birch vertegenwoordigers van provincies en krimp- en anticipeerregio's gesproken over de voortgang van hun regionale aanpak. In totaal zijn er negentien regio's bezocht, waarvan negen krimpregio's en tien anticipeerregio's (zie Bijlage II Deelnemers aan de interviews⁹). Bij de gesprekspartners zijn 1-op-1-gesprekken ofwel groepsgesprekken georganiseerd. Met alle krimp- en anticipeerregio's is fysiek afgesproken en zijn de gesprekken gevoerd aan de hand van een vooraf toegestuurde gespreksleidraad (zie Bijlage III: Interviewleidraad regio's). Daarnaast heeft Birch interviews gehouden met de zeven betrokken departementen, te weten BZK, LNV, EZK, SZW, IenW, VWS en OCW (zie Bijlage IV: Interviewleidraad departementen).

De 26 gesprekken - met de krimp- en anticipeerregio's, provincies en de betrokken departementen - zijn gevoerd vanuit het perspectief van de een ecosysteembenadering, gebaseerd op de gedachte dat actoren binnen een regio op verschillende terreinen samenwerken en daarmee invloed hebben op de leefbaarheid en vitaliteit van een regio.

Regio's en departementen zijn op twee manieren in de gelegenheid gesteld om een reactie te geven op de inhoud; een schriftelijke reactie op de passages over hun eigen provincie, regio of departement en in latere fase door middel van een reviewronde van de integrale voortgangsrapportage.

Overwegingen bij de methodiek

Hoewel getracht is een volledig beeld te vormen van het beleid in de regio's, provincies en vanuit departementen, kan de functie en achtergrond van de geïnterviewden een bepaalde nadruk leggen op de uitwerking. Vanwege het belang van het thema wonen binnen het domein van bevolkingsdaling is er in veel regio's gesproken met een betrokkene vanuit het thema wonen; dit kan ertoe geleid hebben dat dit onderwerp meer nadruk heeft gekregen in de gesprekken. Dit is deels ondervangen door het feit dat de vragenlijst was opgebouwd langs de lijnen van het ecosysteem waardoor in ieder geval alle elementen systematisch zijn bevraagd tijdens de interviews.

---

9 Er heeft geen interview plaatsgevonden met de regio Krimpenerwaard

Het resultaat dat in deze rapportage wordt getoond is de uitwerking van de interviews met vertegenwoordigers van alle regio's, provincies en departementen. Omdat de beleidslijnen van de verschillende regio's zich niet altijd laten vangen in alleen het afgelopen jaar, kan enige overlap met de voorgaande rapportages voorkomen. Deze voortgangsrapportage geeft nadrukkelijk geen waardeoordeel aan de activiteiten, maar doet verslag van de voortgang en analyseert de samenhang tussen de activiteiten.

1.5 Leeswijzer

Deze voortgangsrapportage bestaat voor het grootste deel uit bevindingen van provincies, regio's en departementen. In hoofdstuk 2 staan de activiteiten bij departementen centraal. In hoofdstuk 3 staan de bevindingen vanuit de provincies en per regio. In dit hoofdstuk worden de provincies op alfabetische volgorde behandeld, gevolgd door de krimp- en dan de anticipeerregio's die tot de betreffende provincie behoren. De volgorde staat weergegeven in Figuur 4. Hoofdstuk 4 bevat de belangrijkste bevindingen en conclusies op de hoofdvragen. In de bijlagen staan een overzicht van de onderliggende theorie van de ecosysteemelementen, een overzicht van de deelnemers aan de interviews en de interviewleidraad voor regio's en departementen.

Provincie	Regio	Type regio
Drenthe	Oost-Drenthe	Anticipeerregio
Fryslân	Noordoost Fryslân	Krimpregio
	Noordwest Fryslân	Anticipeerregio
	Waddeneilanden	Anticipeerregio
	Zuidoost Fryslân	Anticipeerregio
Gelderland	Achterhoek	Krimpregio
Groningen	Eemdelta	Krimpregio
	Het Hogeland	Krimpregio
	Oost-Groningen	Krimpregio
Limburg	Maastricht-Mergelland	Krimpregio
	Parkstad Limburg	Krimpregio
	Westelijke Mijnstreek	Krimpregio
	Midden-Limburg	Anticipeerregio
	Noord-Limburg	Anticipeerregio
Noord-Holland	Kop van Noord-Holland	Anticipeerregio
Zeeland	Zeeuws-Vlaanderen	Krimpregio
	Schouwen-Duiveland	Anticipeerregio
	Walcheren	Anticipeerregio
Zuid-Holland	Krimpenerwaard	Anticipeerregio
	Hoeksche Waard	Anticipeerregio

Figuur 3 Inhoudsopgave en indeling provincies en krimp- en anticipeerregio's zoals gehanteerd in hoofdstuk 3

HOOFDSTUK 2

Ontwikkelingen Rijksinzet

2. Ontwikkelingen Rijksinzet

In de gesprekken met departementen stonden de beleidsmatige ontwikkelingen op het gebied van bevolkingsdaling centraal, evenals de interventies op ecosysteemelementen. Dit hoofdstuk is gebaseerd op een weergave van de gesprekken en is aangevuld met ontwikkelingen die genoemd zijn in kamerbrieven en beleidsnotities.

Regio's doen steeds vaker een beroep op het Rijk bij de uitdagingen op het gebied van bevolkingsdaling en leefbaarheid. Waar het Rijk voorheen een agenderende en faciliterende rol innam, vragen regio's van het Rijk nu ook een rol als samenwerkingspartner in de aanpak van specifieke knelpunten in regio's. Het belang van 'de regio' blijkt ook uit de aandacht die het krijgt in het huidige kabinetsbeleid. Het woord 'regio' komt 79 maal voor in het coalitieakkoord van Rutte III. Het besef dat regio's binnen Nederland verschillen in hun situatie en behoeften leidt ertoe dat op een toenemend aantal beleidsterreinen gekozen is voor een regionale focus. De studiegroep Openbaar Bestuur komt in haar rapport 'Maak Verschil: Krachtig inspelen op regionaal-economische opgaven'¹⁰ bijvoorbeeld tot de conclusie dat Nederland kansen laat liggen. Dit komt, volgens het rapport, omdat het openbaar bestuur niet optimaal georganiseerd is om in te spelen op regionale verschillen en de toegenomen dynamiek in economische ontwikkelingen. Er zijn daarom nieuwe instrumenten ontwikkeld om samenwerking tussen Rijk en regio te versterken. De minister van BZK heeft de verantwoordelijkheid om de Rijksinzet op het gebied van krimp te coördineren en werkt samen met de ministeries van LNV, EZK, SZW, IenW, VWS en OCW. Sinds 2017 wordt vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling daarom sterker ingezet op interdepartementale samenwerking voor de beleidsdomeinen die krimp raken. BZK signaleert wanneer samenwerking tussen de regio's met het Rijk op gebied van krimp nodig is en attendeert andere departementen op raakvlakken met het thema bevolkingsdaling op specifieke beleidsdomeinen.

2.1 Inzet vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling

Naar aanleiding van de uitkomsten van de tweede voortgangsrapportage is er binnen het Actieplan Bevolkingsdaling ingezet op het aanbieden van **maatwerktrajecten** in 2019 en 2020. Het plan komt daarmee tegemoet aan de behoeften vanuit de betrokken regio's om op maat ondersteund te worden in hun integrale gebiedsgerichte opgaven. Binnen het Actieplan hebben zes regio's een maatwerktraject afgesproken met BZK, te weten Oost-Groningen, Parkstad Limburg, Zeeuws-Vlaanderen, Achterhoek, Oost-Drenthe en Noordoost Fryslân. Deze regio's zijn gekozen omdat de urgentie hier hoog is en omdat 'coalition of the willing' sterk is. Er wordt in de maatwerktrajecten specifiek ingezet op "Van krimp naar Kracht" en minder op krimp als negatieve trend. Concreet betekent dit dat regio's vanuit het ministerie van BZK inhoudelijk worden ondersteund bij de opgaven die de krimp met zich mee brengt.

Naast de maatwerktrajecten is gestart met het opstarten van **expertisetrajecten** op twee omvangrijke nationale thema's die uitdagend zijn voor de betrokken regio's. De expertisetrajecten zijn gericht op het aanbieden en uitwisselen van thematische kennis tussen de regio's. Het expertisetraject over de 'woningmarkt in krimpregio's' is begin 2019 gestart; het expertisetraject 'energietransitie en klimaatadaptatie' loopt vanaf de zomer van 2019. Een aantal regio's met veel ervaring op dit terrein is gevraagd om een bijdrage te leveren in het ontwikkelen van de trajecten, zodat de inhoud en opzet van het traject nauw aansluit bij de behoeften van de betrokkenen.

Ook wordt vanuit het ministerie van BZK ingezet op het verspreiden van (wetenschappelijke) kennis en inzichten op het onderwerp. Zo is het kennisplatform **Kennis voor Krimp**¹¹ opgericht. Dit platform zorgt voor verspreiding van actuele kennis over bevolkingsdaling en regionale ontwikkeling. Het Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland (KKNN) is hieraan verbonden. Eind 2018 heeft het ministerie van BZK vijf

¹⁰ Maak verschil. Krachtig inspelen op regionaal-economische opgaven. Studiegroep openbaar bestuur. Maart 2016.

¹¹ www.kennisvoorkrimp.nl

wetenschappers gevraagd om de **Wetenschappelijke Reflectiegroep Bevolkingsdaling**¹² (WRB) te vormen. Daarmee versterken ze de verbinding tussen de wetenschap en (Rijks)beleid. In deze reflectiegroep bekijken de hoogleraren Bettina Bock, Henri de Groot, Gert-Jan Hospers, Eveline van Leeuwen en Frank Cörvers vanuit hun eigen wetenschappelijke perspectief het onderwerp van bevolkingsdaling. In 2019 stelden zij een **essaybundel**¹³ op met als titel 'Land in samenhang'. Krimp en regionale kansengelijkheid'. Twee van de essays sluiten aan bij de elementen economische cultuur, netwerken en financiering van de ecosysteembenadering. Zo beschrijft Bettina Bock dat het Nederlandse beleid op het gebied van bevolkingsdaling zich voornamelijk heeft gericht op het behoud van leefbaarheid en kwaliteit van wonen, terwijl economie een minder belangrijk onderdeel van het beleid vormt. Frank Cörvers constateert in zijn essay dat een derde van de Nederlanders in een grensgebied woont en dat daarom een actieve rol van de nationale overheid op grensoverschrijdende thema's cruciaal is. Met elkaar houden zij een pleidooi om de stad en het platteland niet als aparte werelden te benaderen, maar in samenhang te beschouwen om beleid te ontwikkelen. Zij zien een belangrijke rol voor de brede overheid om door middel van gerichte investeringsinstrumenten die samenhang te versterken ten bate van de grote maatschappelijke uitdagingen waarvoor Nederland staat, zoals klimaatverandering, energietransitie en vergrijzing.

2.2 Rijksbrede programma's

Actuele en veelgenoemde Rijksbrede programma's met grote invloed op krimp- en anticipeerregio's zijn het Interbestuurlijk Programma en de Regio Envelop.

Interbestuurlijk Programma (IBP)

Bij de aanvang van het nieuwe kabinet zijn het Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen gezamenlijk het **Interbestuurlijk Programma (IBP)** gestart. Het Rijk, de VNG, het IPO en de Unie van Waterschappen hebben afgesproken om samen een aantal grote maatschappelijke opgaven aan te pakken die zich niet beperken tot de grenzen van een gemeente of regio. Het IBP is alleen voor opgaven die niet onder de verantwoordelijkheid van een enkele overheid kunnen worden gerekend en niet door een afzonderlijke bestuurslaag kunnen worden aangepakt. Binnen het IBP zijn afspraken op hoofdlijnen gemaakt over de volgende maatschappelijke opgaven: samen aan de slag voor het klimaat; toekomstbestendig wonen; regionale economie als versneller; naar een vitaal platteland; merkbaar beter in het sociaal domein; Nederland en migrant goed voorbereid; problematische schulden voorkomen en oplossen; goed openbaar bestuur in een veranderende samenleving en passende financiële verhoudingen. De bij het Actieplan Bevolkingsdaling betrokken departementen zijn allen aangehaakt op het IBP.

Bij de opgave Vitaal platteland, waarbij Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen met elkaar samenwerken, is de duidelijkste verbinding te leggen met het thema bevolkingsdaling. Hierin vertegenwoordigt LNV het Rijk. Het IBP Vitaal Platteland (IBP-VP) heeft in 2018 landelijke samenwerkingsafspraken getekend, waarbij afspraken zijn gemaakt over de aanpak van uitdagingen op het gebied van landbouw, natuur, milieu, kwaliteit van leefomgeving en water in vijftien gebieden. Bevolkingsdaling is hierin wederom geen thema op zich, maar speelt wel een rol door het programma heen. Veel van de de IBP-VP-gebieden waarvoor gebiedsplannen zijn opgesteld, zijn ook gebieden die kampen met bevolkingsdaling. Naast dit programma raken ook de onderwerpen Toekomstbestendig wonen en Regionale economie als versneller aan het domein van bevolkingsdaling.

Regio Deals

Tijdens de onderzoeksperiode van deze voortgangsrapportage zijn er een aantal Regio Deals gesloten met gebruikmaking van de middelen uit de Regio Envelop. In het Kabinet Rutte-III is de primaire verantwoordelijkheid voor de zogeheten Regio Deals neergelegd bij de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in overleg met de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties. Voor de

¹² <https://www.kennisvoorkrimp.nl/over-kennis-voor-krimp/wetenschappelijke-reflectiegroep-bevolkingsdaling>

¹³ Land in samenhang. Krimp en regionale kansengelijkheid. Bettina Bock, Henri de Groot, Gert-Jan Hospers, Eveline van Leeuwen en Frank Cörvers. Oktober 2019

Regio Envelop (LNV) is in de periode 2018 – 2022 een bedrag van 950 miljoen euro gereserveerd voor het verbeteren van de Brede Welvaart.¹⁴ Met dit nieuwe instrument wil de regering in partnerschap met partijen in de regio oplossingen vinden voor integrale vraagstukken die spelen in specifieke regio's, waarbij de oplossingen bijdragen aan het verhogen van de brede welvaart in de regio. Hiermee onderkent het Rijk het belang van een gebiedsgerichte aanpak voor maatschappelijke vraagstukken met de kracht van de regio als uitgangspunt. In het regeerakkoord zijn zes opgaven benoemd; waarbij alleen de Deal met Zeeland raakvlakken heeft met het domein van bevolkingsdaling.

In 2018 is de tweede tranche Regio Deals opengesteld. Er zijn 88 voorstellen ingediend met een totale vraag van 1,3 miljard euro aan middelen uit de Regio Envelop. Van deze 88 zijn twaalf Deals geselecteerd om uit te werken tot een Regio Deal.¹⁵ De voorstellen zijn met name beoordeeld op de meervoudigheid van de opgaven en bijdrage aan de brede welvaart, de integrale aanpak, doelmatigheid en doeltreffendheid, de uitvoeringskracht om binnen afzienbare tijd concrete resultaten te kunnen boeken, publiek-private samenwerking en de beschikbaarheid van cofinanciering uit de regio. Met deze twaalf Deals is een maximale bijdrage van 215 miljoen euro uit de Regio Envelop gemoeid.

Drie krimpregio's en één anticipeerregio komen overeen met regio's waarmee een Regio Deal is gesloten, namelijk Noordoost Fryslân, de Achterhoek, Parkstad Limburg en Oost-Drenthe. Naast deze vier Deals is er ook een provincie overstijgende Deal gesloten met Groningen, Fryslân en Drenthe, gericht op de Natuur Inclusieve Landbouw (NIL).¹⁶ De aandacht voor een goede balans tussen landbouw, natuur en landschapskwaliteit levert ook een bijdrage aan de vitaliteit van de in deze provincies gelegen krimp- en anticipeerregio's en raakt daarmee aan het domein bevolkingsdaling. Met deze vijf Regio Deals is in totaal een budget van 115 miljoen euro gemoeid. Inmiddels is op 6 september 2019 een derde tranche aangekondigd voor de Regio Deals. Uit de gesprekken is naar voren gekomen dat een aantal van de krimp- en anticipeerregio's bezig is met de ontwikkeling van een propositie als indiening voor deze tranche. Inmiddels is op 6 september 2019 een derde tranche aangekondigd voor de Regio Deals.

2.3 Interdepartementale samenwerking op elementen van het ecosysteem

Deze paragraaf geeft een overzicht van ontwikkelingen binnen departementen, gestructureerd naar de ecosysteemelementen waarop concrete beleidsveranderingen hebben plaatsgevonden. De krimpopgaven, zoals verwoord in de tweede voortgangsrapportage¹⁷, zijn hierin te herkennen.

Woningvoorraad

Dit element heeft raakvlakken met de in de tweede voortgangsrapportage genoemde krimpopgaven 'wonen' en '(maatschappelijk) vastgoed en ruimte'. Het ministerie van BZK is verantwoordelijk voor het Wonen en Bouwen beleid en is tevens verantwoordelijk voor goed openbaar bestuur in Nederland.

De door BZK in mei 2018 vastgestelde **Nationale Woonagenda**¹⁸, die is afgesproken met Aedes, Bouwend Nederland, IVBN, NEPROM, NVB-Bouw, NVM, Vastgoed Belang, Vereniging Eigen Huis en de Woonbond, is verder tot uitvoering gebracht. Het doel van de agenda is om met betrokken partners het woningtekort terug te dringen en tegelijkertijd oog te houden voor zowel de kwaliteit van de woning als de kwaliteit van de omgeving waarin die woning staat, met ruimte voor alle woonmilieus. In juni 2019 verscheen de

14 Kamerstuk 29697 nr. 48, 8 juni 2018. Aanpak Regio Deals.

15 Kamerstuk 29697 nr. 56, 16 november 2018. Kamerbrief Selectie Regio Deals.

16 Kamerstuk 29697 nr. 61, 15 juli 2019. Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland.

17 De krimpopgaven die in de tweede voortgangsrapportage zijn genoemd zijn: Sloop en herstructurering van woningen; Sloop en herstructurering van (maatschappelijk) vastgoed; Vitalisering economie en arbeidsmarkt; Bereikbaarheid en digitale bereikbaarheid en Borging van voorzieningen, zoals cultuur, onderwijs en zorg.

18 Kamerstuk 32847 nr. 365, 23 mei 2018. Nationale Woonagenda 2018-2021.

Voortgangsrapportage Nationale Woonagenda.¹⁹ In de regionale vertaling van de Woonagenda wordt ingezet op differentiatie via afspraken met regio's over versnelling van bouwplannen. Er zijn Woondeals gesloten met stedelijke gebieden Groningen, Eindhoven, de zuidelijke Randstad, de Utrechtse regio en de Metropool Regio Amsterdam (MRA). De thematische woonagenda zet in op mensen met een achterstand op de woningmarkt zoals binnen het thema wonen en zorg. De consequenties van krimp voor de kwaliteit van de woningmarkt worden geagendeerd in de regionale en thematische agenda's.

Krimpgebieden vragen om een toegesneden instrumentarium en nieuwe coalities. Woningcorporaties hebben een belangrijke rol in het verwezenlijken van de ambities op de woningmarkt. Het bouwen van meer woningen, verduurzamen van de voorraad en betaalbaar houden van het wonen, vergen aanzienlijke financiële inspanningen van de sector. Tegen dat licht is de **verhuurderheffing** met Prinsjesdag 2018 met 100 miljoen euro verlaagd. In de gesprekken die het ministerie van BZK voert met de verschillende regio's zijn de ambities van de woningcorporaties en de financiële mogelijkheden onderwerp van gesprek.

In 2018 is het beschikbare bedrag van 698,5 miljoen euro, dat beschikbaar was gesteld voor de korting op de verhuurderheffing, voortijdig uitgeput. De bestaande regeling voor heffingsverminderingen is toen gesloten voor nieuwe aanvragen. Aedes, de branchevereniging van woningcorporaties in Nederland, VNG, VTW en Woonbond stuurden in april 2019 een brief aan de Tweede Kamer, waarin ze aandringen op meer ruimte voor lokaal woonbeleid.²⁰ Het debat over woningcorporaties, de evaluatie van de woningwet en het huurakkoord is in 2019 een aantal keer verplaatst. Eind 2019 worden de resultaten verwacht van het onderzoek naar opgaven en middelen van de corporatiesector. Dit onderzoek is opgezet naar aanleiding van de motie Ronnes c.s. over een noodplan woningbouw en afspraken uit het Klimaatakkoord. Aan de hand daarvan kan bepaald worden of en welke beleidsmaatregelen noodzakelijk zijn.

Naast de woonopgave wordt door het ministerie van BZK de integrale en samenhangende langetermijnvisie van het Rijk vastgelegd op de toekomst van de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving op nationaal niveau. Dit gebeurt in de **Nationale Omgevingsvisie (NOVI)**²¹. Hierin komen wereldwijde en nationale opgaven aan de orde zoals klimaatverandering, energietransitie, circulaire economie, bereikbaarheid en woningbouw. Ook de demografische ontwikkeling van krimp en negatieve gevolgen op de leefomgeving zijn hier onderdeel van. NOVI bevat een gebiedsgerichte aanpak waar provincies, gemeenten en het Rijk streven naar behoud en versterking van de kwaliteit van de leefomgeving. De NOVI is in 2019 vastgesteld en wordt nu verder vormgegeven aan de hand van de bijbehorende uitvoeringsagenda.

Economische cultuur & beroepsbevolking

Deze elementen hebben raakvlakken met de in de tweede voortgangsrapportage genoemde krimpopgave 'vitale economie en arbeidsmarkt'. Bij dit thema zijn de departementen EZK, SZW en BZK betrokken. De ministeries VWS en OCW zijn betrokken bij het onderwerp beroepsbevolking vanuit de groeiende tekorten aan leraren en zorgmedewerkers.

Het ministerie van BZK is coördinerend ministerie voor beleid op **Grensoverschrijdende samenwerking (GROS)** en werkt met onder andere SZW en EZK aan de grensoverschrijdende economie en arbeidsmarkt. De grensoverschrijdende economie is relevant voor veel krimp- en anticipeerregio's die grenzen aan België en Duitsland. De afgelopen periode zijn stappen gezet bij het versterken van de sociale dimensie met onder meer de aanpassing van de Europese regels rond grensoverschrijdende arbeid, zoals de handhavingsrichtlijn, de herziene detacheringsrichtlijn en de oprichting van het Platform Zwartwerk.²² EZK is betrokken bij regionale initiatieven van grensoverschrijdende samenwerking. In de Regio Deals Achterhoek, Oost-Drenthe, Parkstad en Twente krijgt dit verder invulling. Op 16 april 2019 is een akkoord

19 Voortgangsrapportage Nationale Woonagenda, 25 juni 2019.

20 VNG, Woonbond, Aedes, VTW, 24 april 2019. AO Evaluatie Woningwet en Huurakkoord.

21 <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingswet/nationale-omgevingsvisie>

22 Kamerstuk 21501, nr. 31-527, 24 mei 2019. Toekomst van de sociale dimensie van de EU.

bereikt over de oprichting van de Europese Arbeidsautoriteit (ELA).²³ De ELA maakt de samenwerking tussen inspecties en andere handhavende instellingen (zoals de Belastingdienst, SVB, UWV) tussen de lidstaten gemakkelijker door te zorgen voor een goede coördinatie op zowel strategisch als operationeel niveau.

Voor de versterking van de detailhandel is in de tweede helft van 2019 gewerkt aan een visie en aanbevelingen voor de middellangetermijnontwikkeling van retail en winkelgebieden in de vervolgaanpak **Retailagenda**, die in 2015 is gestart op initiatief van EZK. Er zijn zestien RetailDeals gesloten en tot eind 2019 is verder ingezet op regionale afstemming, lokale transformatie, samen investeren, Human Capital Agenda, kenniscreatie & innovatie.²⁴

Een van de interventies binnen het element beroepsbevolking is het project 'Perspectief op Werk', dat als opvolger van 'Matchen op Werk' van start is gegaan in 2018. Het Rijk stelt twee keer 35 miljoen euro beschikbaar voor 2019 en 2020. Het extra geld wordt besteed aan arbeidsmarktregio's die samen een regionaal actieplan maken om de match op de arbeidsmarkt te verbeteren. Zij stemmen het actieplan met betrokken partijen in de regio af (o.a. de andere gemeenten, UWV en het onderwijsveld) om de goede publiek-private samenwerking te borgen. Dit biedt kansen voor krimp- en anticipeerregio's om een gebiedsgerichte aanvraag te doen.²⁵ De beroepsbevolking staat ook centraal in het **1000-banenplan** van SZW. Het in juli 2018 gesloten convenant voor het 1000-banenplan, dat is afgesloten tussen de Nationaal Coördinator Groningen van het Nationaal Programma Groningen (een samenwerking van zes Groninger gemeenten in het aardbevingsgebied, de provincie Groningen en de rijksoverheid), sociale partners, ROC's en Centrum Veilig Wonen, heeft als doel om in vier jaar tijd minimaal 1000 mensen een duurzame arbeidsplaats te bieden. De bedoeling is dat op deze manier een deel van de gasbaten terugvloeien naar de lokale bevolking.

Vanuit VWS wordt via het **actieprogramma 'Werken in de zorg'** ingezet op tekorten in de zorg. Dit gebeurt via de regionale actieplannen aanpak tekorten (RAAT). Alle 28 arbeidsmarktregio's hebben een RAAT en zijn aan de slag met de uitvoering. De actielijnen zijn 'meer kiezen voor de zorg', 'beter leren in de zorg' en 'anders werken in de zorg'. Met de hoofdlijnenakkoorden Medisch Specialistische Zorg, Huisartsenzorg, Wijkverpleging en GGZ hebben partijen aanvullende afspraken gemaakt om de personeelstekorten terug te dringen.²⁶ Overall wordt de noodzaak van regionale samenwerking gevoeld en wordt er samengewerkt. Vooral vanuit de RAAT worden veel acties ingezet. De commissie 'Werken in de zorg' roept om regionale instellingen meer onderling te laten leren en meer gebruik te maken van technologische innovatie zoals e-health.²⁷

Bereikbaarheid

Dit element heeft raakvlakken met de in de tweede voortgangsrapportage genoemde krimpogave 'bereikbaarheid en digitale vitaliteit'. De ministeries IenW en EZK hebben een verantwoordelijkheid voor de bereikbaarheid in heel Nederland.

Voor krimp- en anticipeerregio's vergt het domein bereikbaarheid een aangepaste inzet op mobiliteit, nieuwe vormen van vervoer en de digitale bereikbaarheid. Door de verantwoordelijkheid voor de hoofdinfrastructuur is het ministerie IenW actief in de regio. Voorbeelden die relevant zijn voor regio's met bevolkingsdaling zijn innovaties in mobiliteit zoals autonoom vervoer, deelmobiliteit, ketenmobiliteit en **MaaS** (Mobility as a Service). Door de inzet van MaaS kan sociale inclusie in een gebied wordt versterkt, doordat de beschikbaarheid en toegankelijkheid van het openbaar vervoer wordt verbeterd, als ook de betaalbaarheid

23 Kamerstuk 25883, nr. 348, 21 juni 2019. Verzamelbrief versterking handavingsketen eerlijk, gezond en veilig werk.

24 Kamerbrief 27838, nr. 27, 8 juli 2019. Voortgang van de Retailagenda.

25 Kamerbrief 2018-0000188133, 20 november 2018. Uitwerking breed offensief om meer mensen met een beperking aan het werk te helpen.

26 Kamerbrief 29282, nr. 315, 4 oktober 2018. Voortgang actieprogramma Werken in de Zorg.

27 Kamerbrief 29282, nr. 348, 21 december 2018. Rapportage commissie Werken in de Zorg.

ervan. Noodzakelijk voor een goede ketenreis zijn hubs of ketenknooppunten: plekken in het netwerk waar makkelijk kan worden overgestapt op verschillende vormen van vervoer met verschillende voorzieningen van dunbevolkte gebieden naar de grote kernen en steden. MaaS is een belangrijke ontwikkeling voor het versterken van de ketenmobiliteit om vanuit één systeem of app deelauto, taxi, fiets, bus, metro en treinreizen te plannen, te boeken en te betalen. IenW vergaart inzicht in de effecten en werking van MaaS via zeven landelijk opschaalbare pilots, waarin vervoerders, MaaS-partijen en overheden samen ervaring opdoen. Er starten zeven pilots in de regio's Amsterdam, Utrecht–Leidsche Rijn, Twente, Rotterdam–Den Haag, Eindhoven, Groningen–Drenthe en Limburg. Met zeven regio's/vervoersautoriteiten zijn inmiddels sluitende afspraken gemaakt over financiering via een Bestuursovereenkomst.²⁸ In de pilots zijn Groningen–Drenthe en Limburg vertegenwoordigd. De ontwikkeling en impact van MaaS in Nederland wordt nauwgezet gemonitord, daarvoor is een kennis- en leeromgeving ingericht. Binnen de omgeving is er onder andere aandacht voor de maatschappelijke impact, bijvoorbeeld op leefbaarheid, sociale inclusie en duurzaamheid.²⁹

Het ministerie van EZK is verantwoordelijk voor het beleid voor digitale connectiviteit in Nederland. Het in juli 2018 aangeboden Actieplan **Digitale Connectiviteit** heeft als doel om onze vaste en mobiele digitale infrastructuur van wereldklasse te behouden en uit te bouwen. EZK vindt het van belang dat alle huishoudens en bedrijven over snel internet kunnen beschikken. Voor de vaste netwerken wordt het kunnen beschikken over een verbinding van tenminste 100 Megabit per seconde de norm. Voor de mobiele netwerken wordt in de aankomende frequentieveiling aan de 700 MHz-vergunningen een dekkingseis verbonden. Die zal verplichten tot het leveren van dekking op 98% van het geografische grondgebied van elke gemeente. Het Ministerie van EZK organiseerde samen met het Ministerie van BZK en de Vereniging Nederlandse Gemeenten gesprekstafels met gemeenten over digitale connectiviteit. In de gesprekstafels is de kennis en bewustwording over nieuwe digitale infrastructuur, met name 5G, bij gemeenten vergroot. Hierbij wordt ingezoomd op de maatschappelijke kansen die het 5G netwerk kan bieden, maar ook de maatschappelijke en ruimtelijke vraagstukken die hiermee gemoeid zijn. Daarnaast lanceerde het Ministerie van EZK de vernieuwde website overalsnelinternet.nl om gemeenten effectief te ondersteunen op het gebied van digitale connectiviteit met behulp van onder meer handreikingen en best practices.³⁰

Voorzieningen

Dit element heeft raakvlakken met de in de tweede voortgangsrapportage genoemde krimpopgave 'voorzieningen: zorg en onderwijs'. De ministeries van OCW en VWS zijn verantwoordelijk voor dit domein.

Leerlingendaling is een landelijk fenomeen waarmee veel scholen in Nederland te maken hebben of krijgen. Daar waar bekostiging van het onderwijs onder druk komt te staan vanwege het dalende aantal leerlingen, kijken **accountmanagers** van OCW en VWS met met schoolbesturen wat de mogelijkheden zijn om voor iedere leerling onderwijs binnen redelijke reisafstand te behouden. Er worden accountmanagers ingezet in de regio. Zij voeren gesprekken met schoolbesturen, gemeenten en provincies die te maken hebben met bevolkingsdaling en zij houden de stand van zaken in de regio's doorlopend in beeld. Daar waar goed aanbod dreigt te verdwijnen, zet OCW procesbegeleiding in. Begin 2019 publiceerde de commissie Dijkgraaf een rapport met aanbevelingen over omgang met leerlingendaling³¹. Op basis daarvan biedt OCW incidentele en een structurele financiële **maatwerkregelingen** aan. Basisscholen met minder dan 145 leerlingen krijgen met de **kleinescholentoeslag** meer geld om de kwaliteit van het onderwijs te waarborgen. OCW zet langs allerlei beleidslijnen op het terrein van onderwijs en arbeidsmarkt in op een regionale benadering. Bijvoorbeeld de mogelijkheid voor regio's om een subsidieaanvraag te doen bij Sterk Techniekonderwijs (STO) in het vmbo. Hier is structureel 100 miljoen euro per jaar beschikbaar in de periode

28 Kamerbrief 31305, nr. 271, 20 december 2018. Gunning Raamovereenkomst MaaS-pilots.

29 Kamerbrief 31305, nr. 294, 11 juli 2019. Optimaliseren van het mobiliteitssysteem via MaaS.

30 Voortgangsrapportage Actieplan Digitale Connectiviteit, 26643 nr. 654, 19 december 2019.

31. Kamerbrief 1481211, 5 maart 2019. Beleidsreactie op het rapport van de commissie-Dijkgraaf

2018-2023.³² Inmiddels hebben 45 regio's een positief advies ontvangen van een onafhankelijke commissie voor hun plannen in het Sterk Techniekonderwijs.

Het ministerie van VWS heeft aandacht voor demografische veranderingen en de gevolgen daarvan voor de inrichting van de gezondheidszorg. Het ministerie scheidt de randvoorwaarden waar de zorg voor burgers in de regio aan moet voldoen. In de **Hoofdlijnakkoorden 2019-2022**³³, die het ministerie van VWS met partijen uit de zorg heeft gesloten, is afgesproken dat zorginkopers en zorgaanbieders een voortrekkersrol nemen om een regiobeeld op te stellen wanneer andere partijen dit initiatief niet nemen. Daarmee is het maken van een regiobeeld expliciet geen primaire verantwoordelijkheid van zorgverzekeraars, maar een gedeelde verantwoordelijkheid van alle partijen. In de curatieve zorg hebben partijen een convenant gesloten, waarin afspraken staan over een aanpak van tekorten. Er worden euronale, dus arbeidsmarkten grensoverschrijdende, samenwerkingen gezocht voor het werven van verloskundigen en kinderartsen.

VWS ziet dat er in de regio's samenwerkingen ontstaan tussen gemeente en zorgverzekeraar, bijvoorbeeld om een huisartsenpraktijk te starten. Na sluiting van een ziekenhuis of andere zorgvoorzieningen ontstaan nieuwe initiatieven, zoals hospital at home, waarin een wijkkliniek bedden aanbiedt, en het instrument '2-24', dat inzichtelijk maakt waar ziekenhuisbedden vrij zijn om zo optimaal gebruik te kunnen maken van de beschikbare capaciteit. Deze initiatieven worden programmatisch aangestuurd vanuit het **programma Langer Thuis**, dat is gestart in 2017. Het plan van aanpak van het programma, dat zich specifiek richt op de grote en groeiende groep ouderen die zelfstandig thuis wonen, is op 1 november 2018 vastgesteld. Vanuit het programma zijn onder andere een stimuleringsregeling voor nieuwe woon(zorg)vormen en een Community of Practice (Who Cares) ontstaan. Ook zijn er vanaf 2019 drie innovatieregelingen beschikbaar gekomen voor de **Stimuleringsregeling E-health Thuis (SET)**. Daarnaast is er een **aanjager respijtzorg** aangesteld die zich verdiept in respijtzorg (vervangende zorg, zoals mantelzorg) voor ouderen en kinderen met een beperking.³⁴

2.4 Wijze van samenwerking tussen Rijk en regio

De wijze waarop departementen contact hebben met afzonderlijke krimp- en anticiperregio's verschilt. De ministeries van Sociale Zaken & Werkgelegenheid (SZW) en Economische Zaken & Klimaat (EZK) hebben geen specifiek beleid voor krimp- en anticiperregio's op het gebied van economie en arbeidsmarkt. De departementen werken vanuit generiek beleid naar een regionale toepassing. LNV heeft contact via de dealmakers van de Regio Envelop en het IBP Vitaal Platteland. Het ministerie van VWS heeft geen direct contact met gemeenten, maar wel met huisartsen of (zorg)instanties in regio's. OCW is in de regio's actief aan bestuurstafels bij primair en voortgezet onderwijs via haar accountmanagers leerlingendaling.

Uitwisseling van thema's, urgenties en contacten in de regio vindt op Rijksniveau plaats via het Interdepartementaal Overleg Bevolkingsdaling. Het ministerie van BZK voorziet, als coördinerend ministerie, in de verbindingen tussen overheidsorganisaties en regio's onderling. Zo heeft OCW intensief contact met BZK over de vereenvoudiging van de bekostiging van het onderwijs, die een effect zal hebben op scholen in de krimpregio's. Ook wil OCW de contacten en contactmomenten, zoals overlegtafels, van BZK benutten voor de agendering van OCW-thema's. Op het gebied van onderwijshuisvesting heeft BZK het plan om VNG en OCW aan elkaar te verbinden rond het onderwerp nieuwbouw of renovatie van schoolgebouwen. Deze gebouwen zijn een verantwoordelijkheid van de gemeente en er zijn grote verschillen in expertise en aandacht voor leerlingdaling tussen grote en kleine gemeenten in Nederland. Onder aanvoering van BZK bieden departementen steeds vaker gezamenlijke oplossingen aan aan regio's. Recent is gestart met het inzetten van mobiliteit voor de bereikbaarheid van onderwijsvoorzieningen. Hiermee worden de onderwerpen van ministeries IenW en OCW met elkaar verbonden in een regionale oplossing.

³² Kamerbrief 8904015, 1 juli 2019. Regionale plannen goedgekeurd voor sterk technisch vmbo.

³³ Kamerbrief 1356918, nr. 177449-CZ, 4 juni 2018. Hoofdlijnakkoord medisch-specialistische zorg 2019-2022.

³⁴ Kamerbrief 31765, nr. 361, 1 februari 2019. Voortgang Programma Langer Thuis.

HOOFDSTUK 3

Ontwikkelingen in de regio's

3. Ontwikkelingen in de regio's

In dit hoofdstuk worden als eerste de ontwikkelingen van de leefbaarheid in de krimp- en anticipeerregio's in beeld gebracht op basis van de Leefbaarometer. Daarna worden op alfabetische volgorde de provincies en de daartoe behorende krimp- en anticipeerregio's beschreven in de vorm van een Factsheet en bijbehorende tekst langs de lijnen van de ecosysteembenadering. Er wordt gekeken naar de invloed van het beleid van BZK (onder andere de maatwerk- en expertisetrajecten) en op welke manier er door provincies en regio's invloed wordt uitgeoefend op het ecosysteem.

Leefbaarometer

In opdracht van het ministerie van BZK brengen de onderzoeksbureaus Atlas voor Gemeenten en RIGO met het instrument 'Leefbaarometer' elke twee jaar de ontwikkelingen van de leefbaarheid in Nederland in kaart. In de meest recente analyserapportage 'Leefbaarheid in Nederland 2018'³⁵, is net als in 2016 extra aandacht besteed aan de ontwikkeling van de leefbaarheid in krimp- en anticipeerregio's. Dit rapport is op 28 oktober 2019 aan de Tweede Kamer gestuurd.

De Leefbaarometer definieert leefbaarheid als de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld. Dit instrument geeft een inschatting van de leefbaarheid zoals bewoners die ervaren en hoe dit zich in de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Om dit in beeld te brengen wordt gebruik gemaakt van een honderdtal objectieve indicatoren, onderverdeeld in vijf dimensies (voorzieningen, bewoners, woningen, fysieke omgeving en veiligheid). Hiermee biedt de Leefbaarometer basismateriaal voor beleidsontwikkeling en -evaluatie voor verschillende partijen. Met de Leefbaarometer is voor 2018 ook ingezoomd op de scores van krimp- en anticipeerregio's op deze dimensies, om inzicht te krijgen in de samenhang tussen bevolkingsdaling en leefbaarheid.

Volgens de gemiddelde leefbaarheidsscores uit het meest recente rapport van de Leefbaarometer schommelen de meeste krimpregio's nog steeds rond het Nederlands gemiddelde.³⁶ Alleen Zeeuws-Vlaanderen scoort in deze rapportage significant lager dan de andere regio's. Opvallende stijgers zijn de regio's Het Hogeland en Maastricht-Mergelland. Opvallend is ook dat gemiddeld gezien anticipeer- en grensregio's significant hoger scoren dan het Nederlandse gemiddelde op de leefbaarheidsscore.

Ten opzichte van de Leefbaarometer uit 2016 valt op dat krimpgebieden zich licht positief hebben ontwikkeld. Volgens de Leefbaarometer zijn de krimpregio's op de dimensie 'voorzieningen' stevig gedaald, terwijl op het gebied van veiligheid winst is behaald ten opzichte van de andere regio's. Over de periode 2012-2018 blijft de ontwikkeling van de gemiddelde leefbaarheidsscore ten opzichte van Nederland echter negatief. De anticipeerregio's scoren gunstiger dan het Nederlandse gemiddelde en ontwikkelen zich ook gunstiger.

3.1 DRENTHE

De provincie Drenthe kent één anticipeerregio, namelijk Oost-Drenthe. Niet in alle steden, dorpen en kernen is evenveel sprake van demografische veranderingen zoals bevolkingsafname, ontgroening en vergrijzing. Drenthe is een anticipeerregio, maar heeft te kampen met exact dezelfde problematiek als krimpregio's. Dit verklaart waarom Drenthe, als enige provincie zonder officiële krimpregio, een positie heeft binnen de K6. De K6 is een overleggenium dat gevormd wordt door de zes provincies die één (of meer) krimpgebied(en) hebben. In de K6 zitten deze provincies als collectief met het Rijk aan tafel. In de provincies Drenthe, Groningen en Fryslân is er daarnaast nog het Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland (KKNN). Samen met de Hanzehogeschool en de Rijksuniversiteit Groningen werken de drie noordelijke provincies aan het ontwikkelen en delen van kennis op het gebied van krimp.

35 Leefbaarheid in Nederland 2018; een analyse op basis van de leefbaarometer 2018. 16 augustus 2019.

36 Wordt gemeten met Leefbaarometerscore 2.0. De Leefbaarometer 2.0 bestaat uit honderd indicatoren die zijn onderverdeeld in de volgende vijf dimensies: Woningen, Bewoners, Voorzieningen, Veiligheid, en Fysieke omgeving

In de provincie Drenthe is de demografische transitie op diverse thema's terug te vinden: bijvoorbeeld in de ontwikkeling van stad en platteland, de Drentse Woonagenda, Onderwijsagenda, de Cultuurnota en de Sociale Agenda. De diversiteit van agenda's maakt inzichtelijk dat bevolkingsdaling een onderwerp is dat in veel beleidsterreinen terugkomt. In Drenthe is een Regio Deal afgesloten met het Rijk, namelijk de Regio Deal Zuid- en Oost-Drenthe; deze is breder georiënteerd dan alleen de anticipeerregio Oost-Drenthe. Naast de gemeenten Emmen, Borger-Odoorn, Aa en Hunze en Coevorden zijn Hardenberg en Hoogeveen deelnemers aan de Regio Deal. De Regio Deal bestaat uit de pijlers wonen, werken en welzijn; onderwerpen die nauw verbonden zijn met de leefbaarheid en vitaliteit van de regio.

Oost-Drenthe

Regio Oost-Drenthe bestaat uit de gemeenten Aa en Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden en Emmen. De regio neemt deel aan het expertisetraject wonen dat in 2019 door het ministerie van BZK is gestart als onderdeel van het Actieplan Bevolkingsdaling. De regio waardeert aan het **expertisetraject** dat ervaringen kunnen worden gedeeld en dat regio en Rijksoverheid elkaar ontmoeten. De vier gemeenten in Oost-Drenthe hebben, aangevuld met de gemeenten van Zuid-Drenthe en gemeenten Hoogeveen en Hardenberg, met het Rijk en de Provincie de Regio Deal opgesteld. In de **Regio Deal Zuid- en Oost-Drenthe**, met de pijlers wonen, werken en welzijn, is bevolkingsdaling een onderdeel. Door het versterken van de economische structuur wordt een impuls gegeven aan de arbeidsmarkt, kwaliteit van woningen, het voorzieningenniveau en de grensoverschrijdende samenwerking. Uit de Regio Envelop wordt 20 miljoen euro gereserveerd voor het uitvoeren van deze Deal. De vier de gemeenten in Oost-Drenthe hebben, aangevuld met de gemeenten van Zuid-Drenthe en gemeenten Hoogeveen en Hardenberg, met het Rijk en de Provincie de Regio Deal opgesteld. De deal is een eerste aanzet om de effecten van de veranderingen in de bevolkingssamenstelling te ondervangen. Ook na afloop van deze extra inzet blijven bevolkingsafname, vergrijzing en ontgroening een belangrijk aandachtspunt voor de regio.

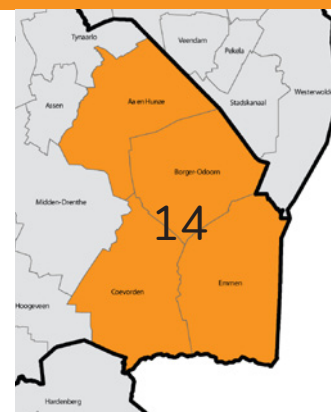
Door ontgroening en een afname van het aantal jonge stellen in Drenthe neemt het aantal leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs af. Een oplossing kan zijn om scholen samen te voegen. In **wet- en regelgeving** staat echter dat schoollocaties waar meerdere voorzieningen worden gedeeld, bij wijze van *shared services*, niet altijd zijn toegestaan. Officieel zou iedere school een eigen voordeur moeten hebben en dat kan niet altijd worden gerealiseerd. Ook marktafspraken maken tussen zorgaanbieders mag volgens de wet niet, maar daar is na veel overleg toch een voorzichtige start mee gemaakt. Ten aanzien van de **woningvoorraad** is enige jaren geleden in Coevorden en Emmen de plancapaciteit met respectievelijk 1.600 en 3.000 woningen afgeboekt vanwege een structureel tegenvallende vraag naar nieuwe woningen. Uit recent onderzoek van de noordelijke provincies, CMO Stamm en het Fries Sociaal Planbureau blijkt dat er, in tegenstelling tot de rest van Nederland, weinig tot geen sprake is van retourmigratie van jongvolwassenen nadat zij vanwege studie uit Oost-Drenthe zijn vertrokken. Door initiatieven zoals MondEnZorg (oud in jong in Mondengebied) kunnen inwoners zo lang mogelijk in hun eigen woonomgeving wonen, met hulp van professionals en vrijwilligers. Netwerkcafés zijn hiervoor een nuttige plek om mensen te ontmoeten en te informeren.

Opvallend is dat de provincie Drenthe kunst, cultuur en bewonersinitiatieven inzet om de **sociale cohesie** te versterken, bijvoorbeeld door middel van het culturele programma Podium Platteland, waarin community art wordt ingezet om leefbaarheid te verbeteren, de sociale cohesie te vergroten en de gemeenschapszin te versterken. Landschappen, gebouwen, dorpen en gemeenschappen krijgen een nieuwe impuls bijvoorbeeld door theater en beeldende kunst. Door initiatieven zoals MondEnZorg (oud in jong in Mondengebied) kunnen inwoners zo lang mogelijk in hun eigen woonomgeving wonen, met hulp van professionals en vrijwilligers. Netwerkcafés zijn hiervoor een nuttige plek om mensen te ontmoeten en te informeren. Mkb'ers in de regio worden ondersteund vanuit het programma 'Ik ben Drents ondernemer!' en voor startups zijn er ondernemersfabrieken. Op die manier wordt de **economische cultuur** versterkt. Door middel van kennis- en expertisetrajecten stimuleert de provincie ondernemers in de toeristische sector. Het Trendbureau Drenthe monitort de leefbaarheid en bevolkingsdaling in de provincie.

Oost-Drenthe - Anticiperregio

Aa en Hunze
Borger-Odoorn
Coevorden
Emmen

Aantal inwoners
2018: 193.232

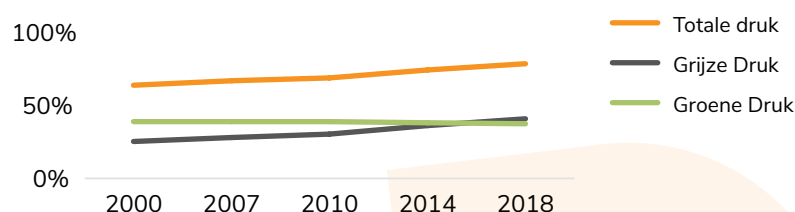
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-1,2%³⁶

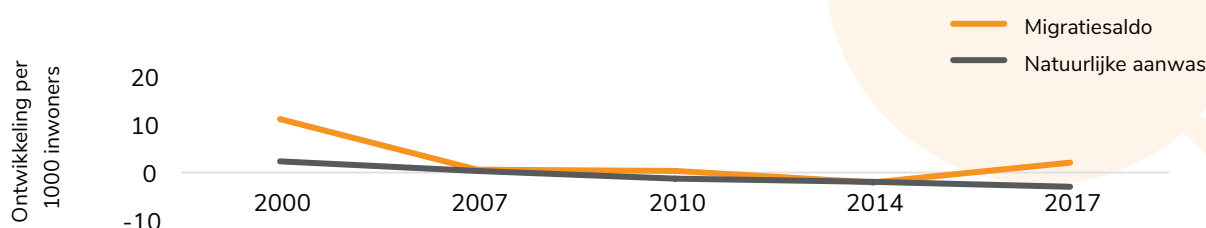
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-6,1%³⁷

Demografische druk³⁸

Bevolkingsmutatie³⁹

Figuur 4 Factsheet Oost-Drenthe

37 Geprognoseerde ontwikkeling van het aantal huishoudens van 2018 ten opzichte van 2040. <https://primos.abfresearch.nl>

38 Geprognoseerde bevolkingsontwikkeling van 2018 ten opzichte van 2040 getoond. <https://primos.abfresearch.nl>

39 De grijze druk is de verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar of ouder en het aantal personen van 20 tot 65 jaar. Dit cijfer geeft inzicht in de verhouding van de ouderen tot het werkende deel van de bevolking. De groene druk is de verhouding tussen het aantal personen van 0 tot 20 jaar en het aantal personen van 20 tot 65 jaar weer. Dit cijfer geeft inzicht in de verhouding van de jeugd tot het werkende deel van de bevolking. De totale druk is het aantal personen van 0 tot 20 jaar én 65 jaar of ouder per honderd personen van 20 tot 65 jaar. www.cbs.nl

40 De bevolkingsmutatie tussen 2000 en 2017 per 1000 inwoners toont de natuurlijke aanwas, dit is het saldo van geboorte min sterfte. Het migratiesaldo is het saldo van immigratie min emigratie. Het hier zowel om binnenlandse als buitenlandse migratie. Beide saldi zijn genormaliseerd naar groei per 1000 inwoners. www.cbs.nl

41 In de weergave van het ecosysteem zijn telkens die elementen gearceerd die tijdens de interviews werden geduid als elementen waarop tijdens de rapportageperiode de meest zichtbare interventies zijn gepleegd.

“Financieel gezien is de Regio Deal een fijn bedrag, maar niet genoeg voor wat er nodig is. Mooi aan het Regio Deal proces is dat we kunnen experimenteren.”

De regio maakt deel uit van verschillende **netwerken**. Zo is er samenwerking met de Vereniging van Drentse Gemeenten (VDG) en Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). In de Economic Board Noord-Nederland wordt samengewerkt met provincies Groningen, Fryslân en Drenthe, VNO-NCW, verschillende gemeenten, het ministerie van EZK, MKB-Noord en verschillende onderwijsinstellingen. In de Dutch Tech Zone werken overheid, ondernemers en onderwijs samen om techniekonderwijs te ondersteunen. Er is een grensoverschrijdende samenwerking met Eems-Dollard Regio (EDR). De Regio Deal zet sterk in op woningmarkt, met name de kwetsbare markt voor goedkope koopwoningen. Met geld van de provincie wordt innovatie bij bedrijven gestimuleerd.

Op het gebied van **beroepsbevolking** wordt de samenwerking tussen Stenden Hogeschool en Rijksuniversiteit Groningen (RUG) genoemd voor HBO-V (hbo verpleegkunde). De kennisinstellingen bieden, samen met zorgwerkgevers, flexibele deeltijdopleidingen aan. In het programma ‘Drenthe op Dreef’ staat de aansluiting van technisch onderwijs op het bedrijfsleven centraal. Op dit moment is een Drentse Onderwijsagenda in ontwikkeling om deze aansluiting te versterken. Met het OV-bureau wordt gesproken over buslijnen en **bereikbaarheid**. De verbinding naar de Randstad is voor de regio belangrijk. Andere ontwikkelingen zijn de verdubbeling van de N34 en verbetering van het OV-knelpunt in Gieten. Binnen het Mobiliteitsnetwerk Noord-Nederland ontwikkelt de regio OV-hubs waar ziekenhuis, bibliotheek en OV bij elkaar komen. Een voorbeeld is de nieuwbouwlocatie van het Esdal College: dat gaat nu niet buiten de stad gebeuren, maar bij een OV-hub in de stad.

Recente en bepalende ontwikkelingen in de **voorzieningen** zijn de sluiting van de Spoedeisende hulp (SEH) en verlos- en kinderafdeling. Om zorg en welzijn op een passende manier te kunnen blijven aanbieden in de regio is de zorgtafel opgezet. Met een brede vertegenwoordiging van zorgwerkgevers, zorgverzekeraars en gemeenten wordt gewerkt aan bereikbare en toegankelijke zorg in Drenthe.

Om de kansen voor recreatie en toerisme in Zuidoost-Drenthe beter te benutten zet de regio streekconsultanten in die ondernemers helpen in te spelen op verschillende ontwikkelingen. Het gaat bijvoorbeeld om advies over marketing, financiering van uitbreidingsplannen, gastvrijheid en streekeigen ondernemen.

3.2 FRYSLÂN

De provincie Fryslân bestaat uit vijf regio's waarvan er drie een anticiperregio zijn (Zuidoost, Noordwest en de Waddeneilanden) en er één een krimpregio is (Noordoost Fryslân). De vijfde regio is Zuidwest Fryslân, deze regio heeft geen krimp- of anticiperstatus. De provincie richt zich nadrukkelijk niet alleen op de officiële krimp- en anticiperregio's, maar beschouwt de gehele provincie als gebied waar zich demografische transitie voordoen.

Bestuurlijk gezien is rond het thema bevolkingsdaling een goede basisstructuur aanwezig van waaruit partners gevonden worden. Het FBOK (Frysk Bestjoerlik Oerlis Krimp) is een bestuurlijk overleg tussen de vijf regio's in Fryslân, plus provincie en Rijksoverheid (BZK), waar wethouders (of burgemeesters) namens een regio aanschuiven. Ook de ambtenaren van het ministerie van BZK nemen deel aan het overleg. Het overleg wordt voorgezeten door de gedeputeerde. Fryslân is één van de zes provincies die onderdeel uitmaakt van de K6. In de K6 is er veel onderling contact over onderwerpen die aan krimp raken en wordt de lobby naar Den Haag gezamenlijk vormgegeven. De **Regio Check** is een typisch K6-

thema, evenals de vereenvoudiging van de bekostiging van het voortgezet onderwijs. Daarbij gaat het met name om onbedoelde neveneffecten die vereenvoudiging van het bekostigingsmodel op brede scholengemeenschappen in dunbevolkte gebieden heeft, ook omdat die onderwijsvoorziening toch al onder druk staat als gevolg van onder andere leerlingendaling, zoals ook duidelijk wordt uit het rapport van de Commissie Dijkgraaf,⁴² “De laatste school”⁴³. “Nederland in Balans”⁴⁴ geeft goed aan waar de K6 voor staat, en waar deze provincies zich gezamenlijk voor inspannen.

Verder is er in Fryslân ook een “Ambassadeuroverleg Krimp”, met vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, het onderwijs en de overheid. Uniek in Fryslân is de rol van de zorgverzekeraar ‘De Friesland’. Omdat een groot deel van de inwoners verzekerd is bij deze verzekeraar, heeft deze organisatie een grote invloed in de organisatie van zorg in Fryslân. Hoewel de organisatie nu officieel in handen is van Achmea, heeft het nog wel steeds een sterk Friese cultuur.

Het **Bestuursakkoord** van juni 2019⁴⁵ is nu meer integraal dan voorheen en de effecten van de demografische ontwikkelingen worden er expliciet in vermeld. De **Provinciale Statenverkiezingen** hebben opgeleverd dat de grootste partij in de Provinciale Staten het CDA is gebleven, gevolgd door Forum voor Democratie en de PvdA, die beide op hetzelfde aantal zetels uitgekomen zijn. Het nieuwe Friese College bestaat uit CDA, PvdA, VVD en de Fryske Nasjonale Partij (FNP). De portefeuillehouder op het gebied van leefbaarheid en krimp is nog steeds gedeputeerde Johannes Kramer (FNP)⁴⁶, die nu ook Wonen aan zijn portefeuille heeft mogen toevoegen. Dat was in de vorige periode nog niet het geval. Dat Wonen en Leefbaarheid nu in één portefeuille zijn ondergebracht kan een voordeel zijn, omdat deze thema’s op elkaar ingrijpen.

De actielijnen van het provinciale beleid omtrent krimp richten zich op (1) het delen, ophalen en leveren van kennis, (2) het ondersteunen van initiatieven uit de Friese samenleving (de ‘Mienskip’), (3) het aansluiten op en samenwerken aan uitvoeringsplannen met partijen uit de regio en (4) een integrale aanpak die doorwerkt in de verschillende provinciale beleidsvelden. Deze integrale aanpak werkt wederom volgens de vier leidende principes die in de vorige beleidsperiode ook al werden gehanteerd: (I) er wordt bij beleids- en planvorming rekening gehouden met de demografische transitie (II) bij financiële ondersteuning van projecten of processen wordt nagegaan of deze toekomstbestendig zijn, gezien de demografische transitie, (III) niet overal kan alles meer, soms is het nodig om scherpe keuzes te maken die toekomstbestendig zijn en (IV) in samenspraak met betrokkenen zal bij een initiatief getoetst worden of het niet leidt tot verdringen van een initiatief in hetzelfde verzorgingsgebied, waardoor het een ten koste kan gaan van het ander. Dit geeft aan dat de demografische transitie een belangrijk onderwerp is voor de provincie.

Op het gebied van **onderwijs** voorziet de provincie Fryslân in beslisinformatie (zoals de provincie dat ook doet ten aanzien van andere onderwerpen die aan krimp raken) en helpt het provinciebestuur school- en gemeentebesturen daarmee om de goede besluiten te nemen tegen de achtergrond van ontgroening, vergrijzing, daling van het aantal leerlingen en (te) kleine scholen, bijvoorbeeld als het gaat om het vaststellen van nieuwe gemeentelijke opheffingsnormen voor het basisonderwijs. Een recente publicatie die daarover gaat is het “Kennisdossier Onderwijs en krimp”⁴⁷. In dit Kennisdossier wordt ook meer informatie gegeven over de mogelijkheid om samenlevings- of samenwerkingssscholen te vormen, zodat er én een onderwijsvoorziening behouden blijft, én de identiteit van de school geborgd is.

---

42 Motie-Van der Graaf/Van der Molen over een regiocheck voor nieuw beleid en nieuwe wet- en regelgeving (35000-VII, nr. 26); 30 oktober 2018

43 De laatste school...? Advies over de aanpak van de gevolgen van leerlingendaling in het voortgezet onderwijs. 31 januari 2019

44 Nederland in balans - een nieuwe koers voor krimpregio's. Juni 2016

45 Bestuursakkoord 2019-2023: Vernieuwen in vertrouwen. Geluk op 1.

46 Inmiddels is bekend geworden dat Johannes Kramer per 6 januari 2020 burgemeester wordt van de gemeente Noardeast-Fryslân.

47 Kennisdossier Onderwijs en Krimp - toekomst van de Friese onderwijsvoorziening. Tsjerk Bottema en Willy van Asperen, mei 2019.

Op het gebied van wonen organiseert de provincie in de vijf regio's onder andere masterclasses over de particuliere woningvoorraad, voor onder meer gemeentebestuurders, raadsleden en andere stakeholders. Voor dorpshuizen en andere ontmoetingsplaatsen heeft de provincie een aparte regeling opgesteld, deze locaties kunnen uit dit fonds financiële middelen krijgen voor onder meer verbouw, nieuwbouw, duurzaamheidsmaatregelen, inrichting en activiteiten.

Noordoost Fryslân

De regio Noordoost Fryslân (NOF) krijgt sinds 2016 krimpmiddelen via de decentralisatie-uitkering bevolkingsdaling. Deze middelen worden door de regio aangewend als aanjaaggeld om projecten te starten of verder te brengen. NOF wil de status krimpregio, omdat de omvang van de bevolking daadwerkelijk krimpt en de regio het politieke gesprek over dit thema kan voeren met onder andere de Rijksoverheid. De regio is bekend met het **expertisetraject wonen** en heeft deelgenomen aan één van de bijeenkomsten. Voor het onderwerp wonen is een **maatwerktraject** afgesproken. Op uitnodiging van BZK heeft de regio op bestuurlijk niveau aangegeven dat wonen een belangrijk thema is. De regio verwacht nog een kleine piek in de vraag naar woningen door de toename van éénpersoonshuishoudens voor de totale daling van het aantal huishoudens start. Het maatwerktraject is nog niet gestart, omdat de regio eerst de besluitvorming over de woningbouwcontingenten wil afronden.

Binnen de regio is ANNO II (Agenda Netwerk Noordoost) een **samenwerking** tussen vier gemeenten, de provincie en het waterschap. De agenda betreft drie programmalijnen: 1. Economie, 2. Groen en blauw en 3. Wonen en Leven. Daarnaast heeft de regio naar aanleiding van de Proeftuin Maak Verschil een Versnellingsagenda samengesteld waarin wordt gewerkt aan het sociaaleconomisch op peil houden van de regio. Maatschappelijke organisaties, ondernemers en onderwijspartijen nemen vanaf 1 januari 2019 samen met de overheid besluiten over de inhoud en middelen van die Versnellingsagenda in de Regio Board. De Versnellingsagenda is ingediend als Regio Deal om in aanmerking te komen voor middelen uit de Regio Envelop. De regio heeft 18 miljoen euro toegekend gekregen. Holwerd aan Zee, een project van onderop dat ook gepositioneerd is in de regio, heeft vanuit deze envelop 7 miljoen euro gekregen voor de realisatie van onder andere een gat in de dijk, dit wordt uitgekeerd via het Provinciefonds.

Zoals in de alinea hierboven aangegeven, is de **woningvoorraad** een belangrijk thema voor de regio. Dit blijkt ook uit de woningmarktanalyse (KAW) die de regio heeft laten uitvoeren. Uit de analyse blijkt dat de regio op korte termijn vooral kampt met kwalitatieve vraagstukken, zoals verduurzaming en het feit dat de huidige bevolking andere eisen aan woningen stelt dan vroeger. Het opknappen van maatschappelijk en particulier vastgoed wordt gedaan door dorpsontwikkelingsmaatschappijen, waarin dorpsbelangen, gemeenten en provincie zijn vertegenwoordigd. Op langere termijn speelt ook een kwantitatief vraagstuk in de regio: een te groot aanbod van woningen, wat consequenties heeft voor het totale aanbod. De consequenties verschillen sterk per streek in de regio. Zo wordt verwacht dat dit het eerst zichtbaar zal zijn langs de zeedijk, het oosten van het gebied en in de kleinere kernen.

In de categorie **wet- en regelgeving** vraagt de regio aandacht voor regelgeving rondom onderwijs-financiering en de mogelijkheden van het opkopen van particuliere huizen door de overheid. De regio benadrukt dat het profijt van programma's en projecten met financiering groter is dan de noodzaak van het wijzigen van regels. De **sociale cohesie** in Noordoost Fryslân is groot en uit zich in de hoge mate van zelfredzaamheid en verantwoordelijkheidsgevoel. Er zijn voorbeelden van burgerinitiatieven waar geen overheid aan te pas komt, zoals de dorpskroeg die voor sluiting wordt behoed door inzet van inwoners. De gemeenten hebben samen met de provincie en de ondernemersfederatie het Kennis- En Innovatiehuis (KEI) opgericht om de **economische structuur** te versterken. De regio werkte zichtbaar aan een goede fysieke infrastructuur (ANNO I). Om beginnende bedrijven te helpen worden er programma's en werkplekken aangeboden. In de regio heeft, naast het Kennis- En Innovatiehuis, iedere gemeente ook eigen bedrijfscontactfunctionarissen die contact met ondernemers onderhouden en helpen wanneer bedrijven tegen ingewikkelde regelgeving aanlopen.

De regio NOF neemt deel aan verschillende **netwerken**. Zo participeert de samenwerkingsagenda in de K6 en het FBOK. Er zijn contacten met woningcorporaties, werkgevers, onderwijs, maatschappelijke organisaties, zorginstellingen en het ziekenhuis. Vanwege onder andere het ontbreken van een grootstedelijke kern, een HBO-instelling of universiteit en een groot aanbod culturele voorzieningen, zijn er relatief veel mbo'ers die in de regio achter blijven terwijl hoger opgeleide inwoners wegtrekken. Er is sprake van een braindrain. De Versnellingsagenda heeft onder andere als doel om de aansluiting tussen jongeren en het werkveld te verbeteren om de regio voor hen aantrekkelijk te houden.

Op het gebied van **bereikbaarheid** is er een nieuw vervoerssysteem opgericht voor gezamenlijke (gemeentee overstijgende) concessieverlening voor Wmo-vervoer met flexibiliteit daarbinnen voor onderwijsvervoer en (ander) doelgroepenvervoer. Ook is door de regio ingezet op verbreding van het spoor om extra treinen door de regio te kunnen laten rijden. Voor vervoer over de weg is De Sintrale As van Drachten naar Dokkum gerealiseerd, waarmee ook de economische aantrekkingskracht van de regio is versterkt. De overlast vanwege grote verkeersstromen door dorpen is afgenomen, waardoor de leefbaarheid is verbeterd en de kernen veiliger zijn geworden. Ter compensatie van de impact die de weg heeft op het landschap en de natuur is een omgevingstraject gestart en bijna afgerond.

Qua **voorzieningen** zijn het ziekenhuis in de regio (Sionsberg) en de vier ziekenhuizen in nabijheid van de regio goed bereikbaar voor de inwoners. Kleinere dorpssupermarkten en andere kleine retailbedrijven zijn weggegaan in sommige kernen en dat ervaren inwoners als een groot gemis maar ook als logische consequentie van het eigen handelen, aangezien velen hun inkopen in grotere kernen doen.

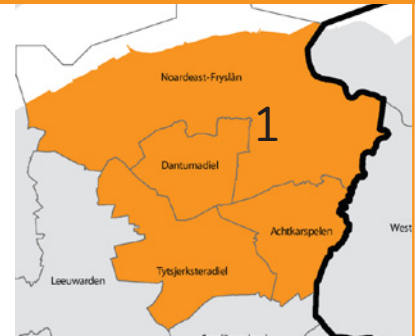

In Ferwert heeft de dorpscoöperatie de dorpskroeg gekocht (2017). Op deze innovatieve manier kan de kroeg open blijven, zelfs als het financieel niet meer rendabel is. Op deze manier nemen lokale bewoners zelf het initiatief om ontmoetingen en sociale cohesie mogelijk te maken om de hoek. Dit draagt bij aan de leefbaarheid in deze dorpskern.

Noordoost Fryslân - Krimpregio

Achtkarland
Dantumadiel
Noardeast-Fryslân
Tytsjerksteradiel

Aantal inwoners
2018: 123.996

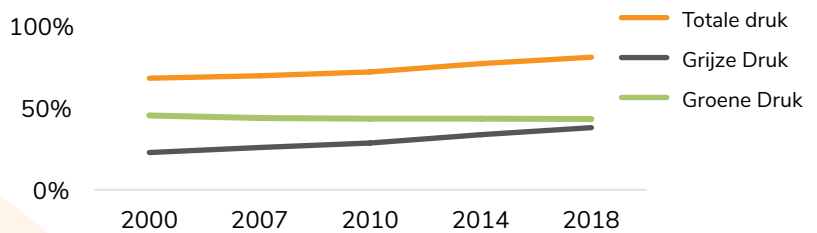
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-7,7%

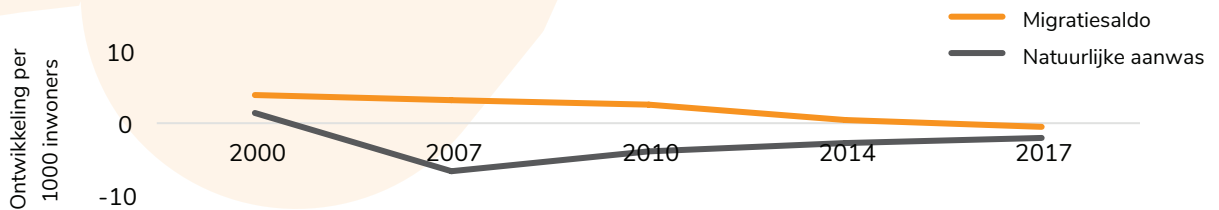
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-0,8%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 5 Factsheet Noordoost Fryslân

Noordwest Fryslân

De regio Noordwest Fryslân bestaat uit de gemeenten Harlingen en Waadhoeke. De gemeente Harlingen is een stadsgemeente met Harlingen als stadskern en een tweetal dorpen eromheen. De gemeente Waadhoeke is op 1 januari 2018 ontstaan uit de gemeenten Franekeradeel, het Bildt, Menaldumadeel en een gedeelte van Littenseradiel. Zij bestaat naast de stad Franeker uit maar liefst veertig dorpen en buurtschappen. De gemeentelijke fusie heeft als gevolg dat er veel aandacht gaat naar interne activiteiten. Toch heeft de gemeente haar ogen ook gericht op externe verbanden. De gemeente Waadhoeke heeft een ontwikkelperspectief opgesteld gericht op Human Capital, toerisme en recreatie, sociaaleconomische leefbaarheid en landschap, natuur, biodiversiteit en duurzame landbouw en werkt hier volop aan. De gemeente Waadhoeke was aanwezig bij het **expertisetraject wonen** en is bekend met het **expertisetraject energie**. Afstemming hierover gebeurt voornamelijk in Noord-Friese samenwerking.

De combinatie van een anticipeergemeente zijn, samen met een economie die sterk is gericht op landbouw en tuinbouw, maakt Waadhoeke een interessante plek voor arbeidsmigranten. In de gemeente wordt actief beleid gevoerd op het behouden en integreren van long stay arbeidsmigranten in het dorpsleven, ter bevordering van de **sociale cohesie**. Voor de onzelfstandige huisvesting van arbeidsmigranten per woning, die voor korte termijn aan het werk zijn (short stay), wordt ingezet op locaties aan de randen van de dorpen, bij de bedrijven op het terrein zelf of in sommige gevallen in bestaande bouw in het buitengebied. Arbeidsmigranten die voor langere termijn werkzaam zijn (meer dan acht maanden achtereen) kunnen met in achtneming van het gemeentelijk beleid ook gehuisvest worden in de dorpskernen zelf. Voor deze wijze van onzelfstandige huisvesting van arbeidsmigranten bestaat draagvlak vanuit de dorpen én dragen de arbeidsmigranten indirect bij aan een meer levendige dorpskern.

De dorpen zelf zijn zeer actief en betrokken door middel van dorpsraden. In dorpshuizen wordt bijvoorbeeld door dorpsraden geïnitieerd om te werken aan biodiversiteit in en rondom het dorp. Een ander voorbeeld is het delen van de schoolpleinen in de dorpen. In ruil voor financiële bijdragen stellen scholen hun schoolpleinen open voor alle publiek, ook buiten schooltijden. Dit helpt scholen met hun financiën en geeft de gemeente een plek ter bevordering van de **sociale cohesie**.

Een voorbeeld van een innovatieve manier voor het omgaan met ontgroening en de daaruit volgende krappe **beroepsbevolking** is het leer-werkplein op campus Middelsee in Sint-Annaparochie in Noordwest Fryslân. Met de steeds groter wordende vervangingsvraag in de regio in het achterhoofd, wordt hier geprobeerd al op jonge leeftijd VMBO-leerlingen in contact te brengen met bedrijven uit de regio.

De **bereikbaarheid** is in gemeente Waadhoeke een minder prangende kwestie. Doordat het een typische plattelandsgemeente is, zijn mensen van oudsher al op zichzelf aangewezen voor hun mobiliteit. De **woningbouw** in Waadhoeke vraagt om structurele investering in een duurzaam woningbestand. Hiertoe is een woningmarktonderzoek door de gemeenten Harlingen en Waadhoeke voor de regio Noordwest Fryslân gedaan. Woningmarktonderzoek dat zich beperkt tot de regio Noordwest Fryslân is echter niet toereikend en moet worden gecombineerd met onderzoeken uit Leeuwarden en Noordoost Fryslân voor een volledig beeld.

Noordwest Fryslân - Anticipieerregio

Harlingen
Waadhoeke

Aantal inwoners
2018: 61.884

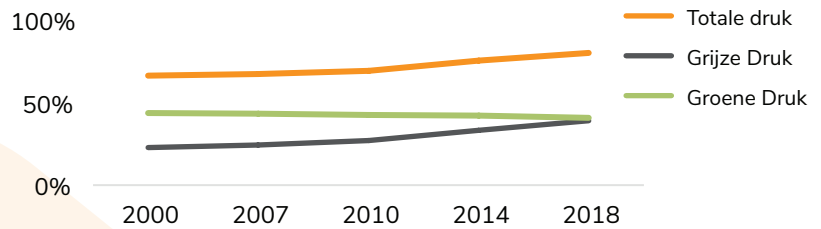
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-2,3%

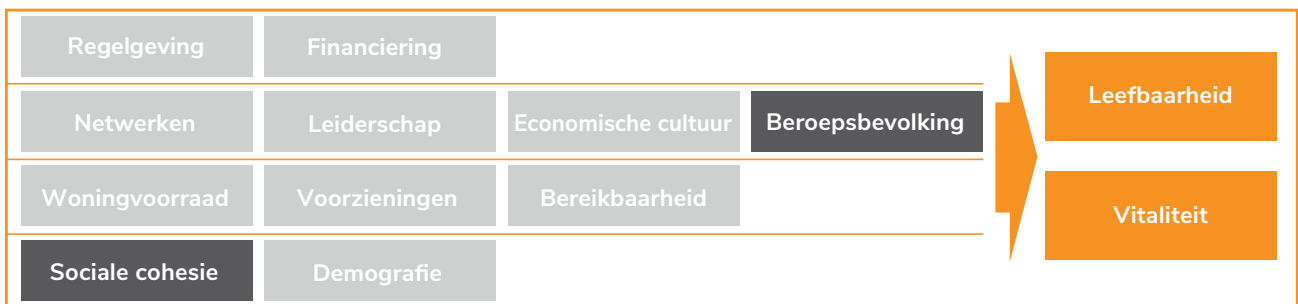
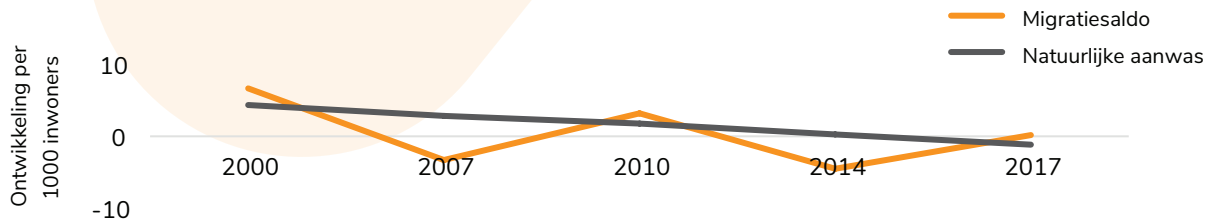
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-6,9%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 6 Factsheet Noordwest Fryslân

Waddeneilanden

De anticipeerregio Friese Waddeneilanden bestaat uit Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. De Waddeneilanden zijn bestuurlijk nauw verbonden aan de Rijksoverheid en provincies Fryslân en Noord-Holland via het Convenant Samenwerking Waddeneilanden. Via het FBOK zijn de Wadden betrokken bij andere anticipeer- en krimpregio's.

De **economische cultuur** op de eilanden wordt voor een groot deel bepaald door het toerisme. De lijnen met ondernemers-(organisaties) zijn kort en er is regelmatig overleg. Ondernemers worden bijvoorbeeld betrokken bij het opstellen van toeristische visies en er wordt een gezamenlijk onderzoek naar personeelshuisvesting opgezet. Het huisvesten van personeel is een uitdaging omdat er een tekort aan betaalbare woonruimte is. De Waddeneilanden zijn bekend met het **expertisetraject wonen**, maar het onderwerp is op een andere manier relevant; op de eilanden is namelijk geen sprake van woningleegstand, maar van een woningtekort.

Ten aanzien van de **beroepsbevolking** zijn de Waddeneilanden bezig om meer studenten en jongvolwassenen aan te trekken. De campus-achtige structuur van de Waddencampus op Ameland, de Texel Academy kokscampus en Zeevaartschool Terschelling spreekt een nieuwe doelgroep aan en draagt bij aan kennisontwikkeling voor de eilanden en daarbuiten. De aanwezigheid van deze nieuwe doelgroep kan een impuls betekenen voor de **demografie** op de eilanden. Gezien de ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling (vergrijzing en ontgroening), is er een breed basisaanbod van **voorzieningen** nodig. Zorg- en welzijnsvoorzieningen voor de oudere generatie eilanders en juist onderwijsfaciliteiten voor de jongere generatie (beroeps)bevolking. Ieder eiland heeft op dit moment nog een eigen middelbare school. Voor het primair en voortgezet onderwijs loopt momenteel een verkenning naar het opzetten van een Leer- en ontwikkelcentrum op Schiermonnikoog en een doorlopende leerlijn van nul tot zestien jaar.

Om het wonen en werken op de eilanden aantrekkelijker te maken en te houden, is **bereikbaarheid** van groot belang. Dit geldt niet alleen voor de fysieke bereikbaarheid, waarbij de veerbootverbindingen om blijvende aandacht vragen, maar ook om digitale bereikbaarheid. Goede glasvezelverbindingen zijn op dit moment nog niet beschikbaar op Vlieland en Terschelling, maar zijn wel van belang ook met het oog op de verduurzaming en toenemende digitalisering.

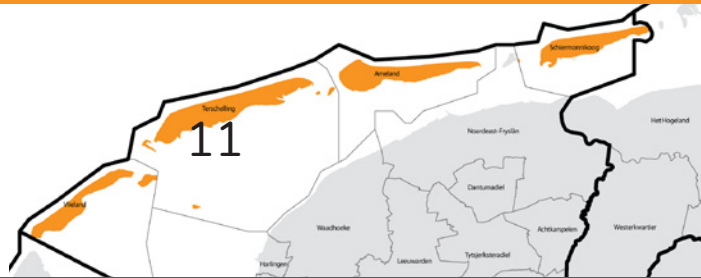
“Als het ergens circulair moet kunnen, is het wel op de eilanden.”

Waddeneilanden - Anticipatie regio

Ameland
Schiermonnikoog
Terschelling
Vlieland

Aantal inwoners
2018: 10.624

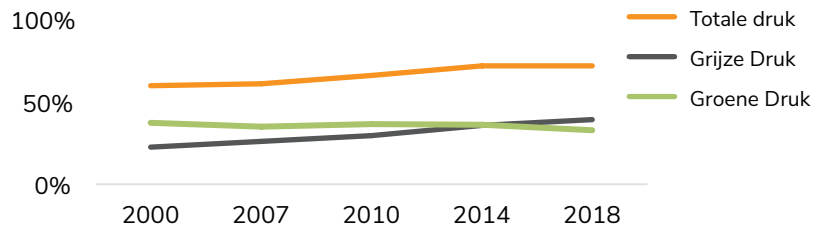
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-1,5%

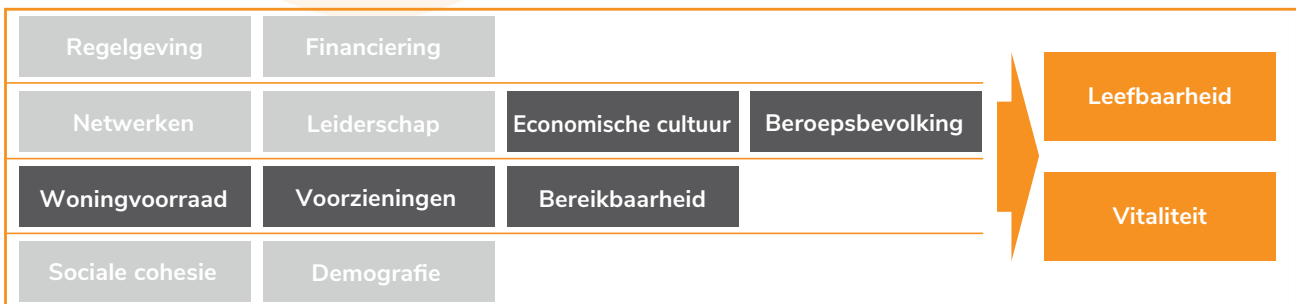
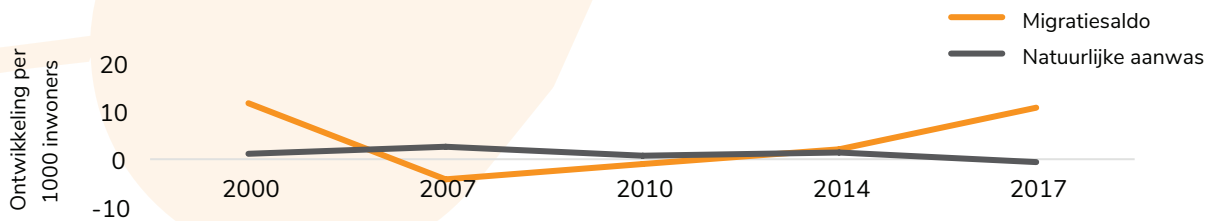
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-7,7%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 7 Factsheet Waddeneilanden

Zuidoost Fryslân

Zuidoost Fryslân is een regio die sterk inzet op de relatie stad-platteland. Met de burgemeester van Oostellingerwerf die voorzitter is van de plattelandsgemeentesamenwerking P10 (het samenwerkingsverband tussen plattelandsgemeenten in Nederland), wordt dit kracht bijgezet. Omdat Zuidoost Fryslân een regio is met veel Natura 2000-gebieden en er veel agrariërs wonen en werken, volgt de regio de ontwikkelingen rondom stikstofwetgeving op de voet. De **expertisetrajecten** op het gebied van energie en wonen zijn niet bekend in deze regio.

Door middel van het Biosintrum speelt deze regio in op de **economische cultuur** en **beroepsbevolking** van de toekomst. In het Biosintrum komen ondernemers en onderwijs samen op het gebied van bouw, agricultuur en recreatie en toerisme. Dit wordt gecombineerd met het Ecommunitypark, waar bedrijven zich kunnen vestigen en gebruik kunnen maken van het kennisnetwerk dat het Biosintrum biedt.

Omdat **bereikbaarheid** via een fijnmazig OV-netwerk minder vanzelfsprekend wordt, zoekt Zuidoost Fryslân naar nieuwe alternatieve vormen van bereikbaarheid. Ten eerste door te investeren in fietsnelwegen, waarbij wordt gekeken naar belangrijke fietsroutes (bijvoorbeeld naar scholen). Op basis daarvan wordt geïnvesteerd in brede fietspaden die ook geschikt zijn voor elektrische fietsen. Ten tweede door te investeren in grotere busstations buiten de dorpen. Dit zijn busstations aan de randen van een dorp die goed bereikbaar zijn per fiets en waar fietsen ook gestald kunnen worden. Een goede uitrusting van deze busstations moet wachten aangenamer maken dan op een regulier busstation. Tot slot wordt opgemerkt dat het feit dat Leeuwarden culturele hoofdstad van Europa was in 2018, de **sociale cohesie** in heel de regio goed heeft gedaan.

“Niet alleen Leeuwarden, maar heel Fryslân heeft geprofiteerd van het feit dat Leeuwarden culturele hoofdstad was.”

Zuidoost Fryslân - Anticipieerregio

Heerenveen
Oostellingewerf
Opsterland
Smallingerland
Westellingewerf

Aantal inwoners
2018: 187.013

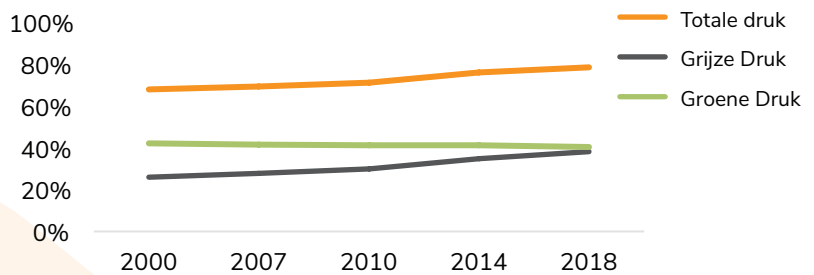
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

3,5%

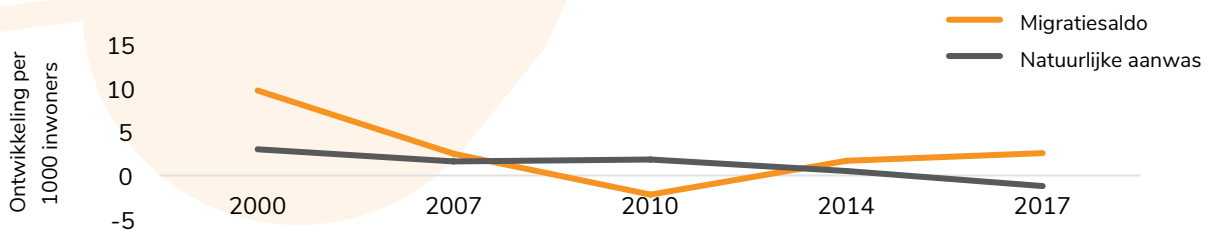
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-2,0%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 8 Factsheet Zuidoost Fryslân

3.3 GELDERLAND

Binnen de provincie Gelderland is regio Achterhoek de enige krimpregio. Verder zijn er geen anticipeerregio's binnen de provinciegrenzen. Provincie Gelderland volgt de "Achterhoek visie 2030" waarin ontwikkelingen voor de ruimtelijke economische agenda staan beschreven voor de regio. De provincie werkt met de regio samen via de Achterhoekse samenwerkingsorganisatie onder de naam '8RHK ambassadeurs'. De **Regio Deal** Achterhoek is voor de eerste jaren een vliegwiel voor het realiseren van de strategische agenda. Het is een brede deal waar zeven ministeries bij zijn betrokken. De Achterhoek wil groeien in kwaliteit en heeft de ambitie in 2030 een nog sterker bloeiende en innovatieve economie te hebben, met een kwalitatief hoogwaardige, goed bereikbare en duurzame woon- en leefomgeving. De titel van de Deal is 'Triple Smart met de Toekomst in de Maak' en vormt de basis voor de regionale ambitie.

In het **collegeakkoord** van de provincie Gelderland dat gesloten is in mei 2019, is bevolkingsdaling niet specifiek als thema benoemd. De provincie sluit aan bij het regelmatige overleg met de Rijksoverheid in de regio, zeker in het kader van de Regio Deal. Daarnaast is de provincie actief binnen de K6. De urgentie om samen te werken binnen de K6 is de laatste tijd wat veranderd. Provincie Gelderland merkt dat de Regio Deals en het maatwerk dat daarmee geleverd wordt daar invloed op heeft. Tot nu toe ervaart de provincie de Regio Deal als waardevol voor de contacten met het Rijk. Als vervolgstap zou het wenselijk zijn om beschikbare capaciteit te krijgen vanuit de verschillende ministeries om de programmalijnen te ondersteunen.

Achterhoek

De regio Achterhoek bestaat uit gemeenten Aalten, Bronckhorst, Berkelland, Doetinchem, Oost Gelre, Oude IJsselstreek en Winterswijk. De regio vindt de onderwerpen die worden besproken in het **expertisetraject wonen** interessant en het levert relevante kennis op voor de eigen situatie. Er is in dat traject veel uitwisseling mogelijk tussen provincies en regio's op het gebied van woningmarkt en verduurzaming. In de Achterhoek is een Regio Deal gesloten. Deze verbindt de economische kracht van de regio door de aanwezigheid van gespecialiseerde maakbedrijven met de opgaves die voortkomen uit de vergrijzing en de ontgroening. Deze Deal is gericht op het toekomstbestendig maken van de regionale economie, woningvoorraad, voorzieningen, bereikbaarheid, retail en landbouw. Deze Deal vraagt een investering van 20 miljoen euro vanuit het Rijk. Door de Regio Deal zijn meerdere ministeries dichterbij gekomen voor de Achterhoek, geeft de regio aan. Het ministerie van BZK is een belangrijke partner voor de uitdagingen die er liggen op de woningmarkt en voor de grensoverschrijdende samenwerking. Deze samenwerking biedt de Achterhoek veel kansen. Zowel de financiële middelen als de intensievere begeleiding, die bedoeld zijn binnen de **maatwerktrajecten** voor krimpregio's, worden voor de regio tot uitvoering gebracht via de Regio Deal.

Qua **wet- en regelgeving** liggen er meerdere uitdagingen. Zo wordt bijvoorbeeld de grensoverschrijdende samenwerking bemoeilijkt door regels op het gebied van diploma-erkenning en openbaar vervoer. De landbouwsector loopt aan tegen de regelgeving van onder meer het realiseren van innovatieve stalconcepten en kunstmestvervangers aan.

In juli 2018 is de Achterhoek gestart met een nieuwe governancestructuur waarin ondernemers, organisaties en overheden gezamenlijk vorm en uitvoering geven aan de ruimtelijk economische agenda. Dit netwerk heeft de naam 8RHK ambassadeurs. Ook is gestart met een regionaal inwonerspanel. Uit het raadplegen van de inwoners blijkt dat de leegstand en de bereikbaarheid van de Achterhoek erg leeft bij de inwoners.

"De bereikbaarheid van voorzieningen is belangrijker dan de aanwezigheid van voorzieningen."

Achterhoek - Krimpregio

Aalten
Berkelland
Bronckhorst
Doetinchem
Oost Gelre
Oude IJsselstreek
Winterswijk

Aantal inwoners
2018: 298.534

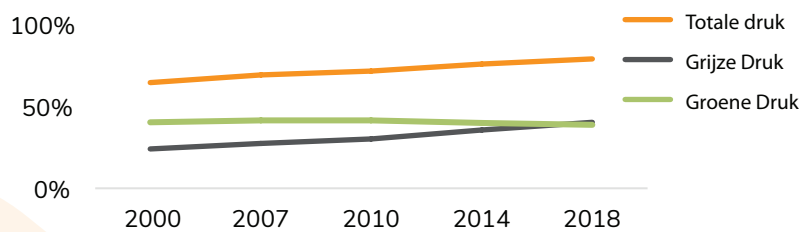
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

2,5%

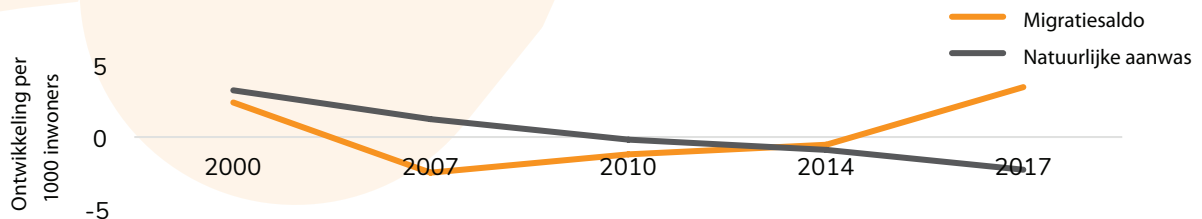
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-4,6%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 9 Factsheet Achterhoek

Voor de ingrepen op **woningvoorraad** heeft de Achterhoek drie kwaliteitscriteria opgesteld. De kwaliteitscriteria zijn de volgende: (1) De behoefte is aangetoond, (2) Voorrang voor transformatie van leegstaand vastgoed (verbouw of nieuwbouw na sloop) en (3) Inbreiding gaat voor uitbreiding.⁴⁸ De transformatie van de bestaande woningvoorraad naar modernere (duurzame) woningen is een grote opgave. Vanuit de behoefte aan flexwonen in de Achterhoek, sluit de regio aan bij het programma Flexwonen van BZK. Dit betreft spoedzoekers naar huurwoningen zoals (internationale) studenten, mantelzorgers en mensen die na een scheiding snel woonruimte nodig hebben. Rondom wonen wordt binnen de thematafel wonen en vastgoed samengewerkt met bouwbedrijven, makelaars, installateurs en onderwijsinstellingen, onder meer om de modernisering van de woningvoorraad te versnellen. Het woonprogramma in de regio Achterhoek wordt **financieel** mede mogelijk gemaakt door de Regio Deal.

De **bereikbaarheid** is verbeterd, door de verdubbeling van het spoor tussen Zevenaar en Doetinchem, waardoor de reistijd tussen Arnhem en Winterswijk is verkort en het comfort op deze spoorverbinding is toegenomen. Deze spoorlijn is een van de succesvolste regionale verbindingen. Met de Regio Expres wil de regio de reistijd verder verkorten door aanvullend op de reguliere dienstregeling deze eens per uur te laten rijden. De bereikbaarheid van de Achterhoek via de A12 (fileproblematiek) en N18 is zorgelijk. Momenteel wordt er onderzoek verricht naar de tweede fase van de N18. Pilots met fijnmazig vervoer worden in de Achterhoek ingezet om de mobiliteit binnen de Achterhoek en daarmee de leefbaarheid te vergroten.

Om inzicht te krijgen in de **beroepsbevolking** is in 2017 een transitieatlas beroepsonderwijs opgesteld. Hieruit blijkt dat de Achterhoek 27.000 extra werknemers nodig heeft. De regio zet in op onder meer het vergroten van de arbeidsparticipatie en het aantrekken van jongeren. Bedrijven gaan steeds meer (in clusters) samenwerken en de samenwerking tussen de onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven wordt geïntensiveerd, onder meer door in te zetten op hybride leren en het aanbieden van associate degree (AD) onderwijs.

3.4 GRONINGEN

De provincie Groningen kent drie krimpregio's, namelijk Eemsdelta, Het Hogeland en Oost-Groningen. Bij de aanvang van het eerste Actieplan Bevolkingsdaling (2009) is in elk van de regio's een stuurgroep ingesteld die een regionaal afgestemde krimpaanpak opstelt en fungeert als overlegtafel. Een stuurgroep bestaat uit stakeholders zoals woningcorporaties, zorg- en welzijnsinstellingen en onderwijspartijen. Naast de provincie heeft ook het Rijk zitting in deze stuurgroepen. De provincie stelt dat samenwerking op alle bestuurslagen noodzakelijk is om tot een goede aanpak te komen. De provincie werkt met de regio Oost-Groningen samen in het Regionaal Woon- en Leefbaarheidsplan (RWLP). En met de regio EemsDelta en de regio Hogeland samen in Noord-Groningen Leeft! (WLP EemsDelta/MEDAL).

De Provincie Groningen is vanaf het begin betrokken geweest in het overleg tussen de provincies met krimpregio's; in eerste instantie de K3 en later de K6. Met provincies Fryslân en Drenthe maakt provincie Groningen deel uit van het Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland (KKNN). Ook de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) en de Hanzehogeschool Groningen zijn partners in dit netwerk. Het netwerk KKNN organiseert vijfmaal per jaar een bijeenkomst over een krimp-gerelateerd thema. Er wordt onderzoek gedaan naar de effecten van krimp, er worden internationale lezingen georganiseerd en ook is er een leerstoel aan de RUG die wordt gefinancierd door de drie noordelijke provincies. Bettina Bock is bijzonder hoogleraar Bevolkingsdaling en Leefbaarheid voor Noord-Nederland. De provincie neemt deel aan het **expertisetrject wonen** en benut dit traject met name om kennis te delen, gezien de lange ervaring met dit onderwerp.

In 2019 heeft de provincie een nieuwe krimpagenda opgesteld op basis van een evaluatie van het tot nu toe gevoerde krimpbeleid en na consultatie van een groot aantal stakeholders in de provincie. In deze agenda krijgt het thema **beroepsbevolking**, en dan met name de aansluiting met het beroepsonderwijs,

⁴⁸ <https://www.omroepgelderland.nl/nieuws/2417577/Regio-Achterhoek-wil-huizen-voor-starters-en-ouderen>

meer focus dan het tot nu toe heeft gehad. Deze krimpagenda wordt in het najaar van 2019 voorgelegd aan het college. Het nieuwe college (sinds mei 2019) zet onverminderd in op het opvangen van de effecten en gevolgen van bevolkingsdaling in het coalitieakkoord 'Verbinden, versterken, vernieuwen'. In de provincie is door de gemeenten in het aardbevingsgebied (Appingedam, Bedum, Delfzijl, De Marne, Eemsmond, Groningen, Loppersum, Midden-Groningen, Ten Boer, Winsum) met het Rijk en de provincie op 11 maart 2019 een bestuursovereenkomst getekend voor het Nationaal Programma Groningen (NPG). Doelen van het programma zijn het versterken van de economie, de energietransitie en het verbeteren van de leefbaarheid in de provincie Groningen. Deze regio ligt niet in het aardbevingsgebied en valt daarmee formeel buiten het Nationaal Programma Groningen.

De gesprekspartners zijn van mening dat er na het verschijnen van het rapport van de commissie Krikke weinig vooruitgang is geboekt bij het aanpakken van de **wet- en regelgeving** die krimpgebieden hindert, terwijl veel van de uitkomsten uit dat rapport nog steeds actueel zijn. Vooral de Woningwet belemmert de ontwikkelingen regelmatig omdat deze wet de rol van woningcorporaties beperkt tot de eigen huurders, terwijl zij een aanzienlijke rol kunnen en willen spelen in het financieren van leefbaarheidsprojecten waar ook niet-huurders profijt van hebben. In de periode 2016-2020 heeft de provincie Groningen substantiële **budgetten** beschikbaar voor het versterken van de leefbaarheid, waarvan op 1 februari 2019 nog ruim 11 miljoen euro budgetruimte was. Op de woningmarkt worden investeringen voornamelijk gedaan door woningcorporaties en gemeenten. Private ontwikkelaars investeren nauwelijks in krimpregio's. Op het terrein van de **woningvoorraad** is in de onderzoeksperiode een vergelijkend woningonderzoek uitgevoerd door het Kadaster, waaruit bleek dat in vergelijking met de totale Nederlandse woningvoorraad die in de drie Groningse krimpregio's op meerdere aspecten het laagst scoort.

Naast het Nationaal Programma Groningen, dat gericht is op energie, leefbaarheid en economie, voert de provincie economisch beleid onder andere via het programma Groningen@Work. Dit programma bevat projecten, subsidieregelingen en fondsen voor (startende) ondernemers en versterken op die manier de **economische cultuur**.

Eemsdelta

De regio Eemsdelta bestaat uit Appingedam, Delfzijl en Loppersum. Deze drie gemeenten zullen vanaf 2021 één gemeente vormen, onder de naam Eemsdelta. De Eemsdelta heeft te maken met de gevolgen van de aardbevingsproblematiek. In de hele regio leidt dit ertoe dat mensen hun huizen moeilijk kunnen verkopen. Er komen dus ook minder mensen in de regio wonen. Een aantrekkelijke economie en een krappe woningmarkt in de stad Groningen betekent dus niet automatisch dat de huizenmarkt in de Eemsdelta aantrekt. Hier speelt de regio op in, door verdunning in de **woningvoorraad**, dit houdt in dat er niet meer woningen bij komen, maar alleen kwalitatief wordt geïnvesteerd in de woningvoorraad. De hierbij behorende afspraken zijn gemaakt in het woon- en leefbaarheidsplan. In het kader van het Nationaal Programma Groningen worden bijvoorbeeld woningen gesloopt, hier komen vervolgens minder en levensloopbestendige woningen voor terug.

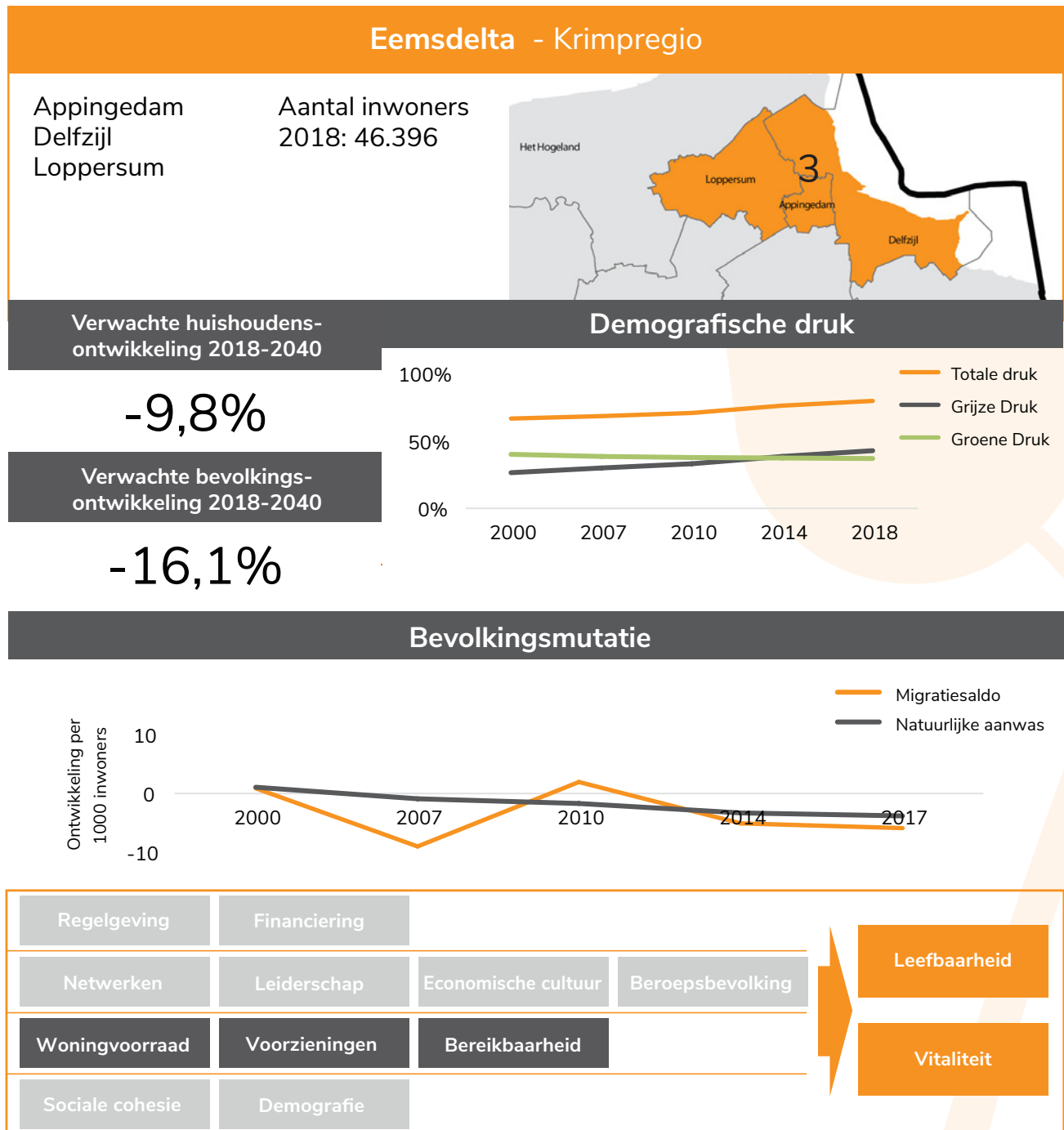
In Loppersum loopt, medegefinancierd door het NPG, het Rotte Kiezen-programma. In het kader van dit programma worden verwaarloosde plekken opgeknapt, zodat het de leefbaarheid van de gemeente ten goede komt. Prestatieafspraken met woningcorporaties zijn hier een veelgebruikt instrument.

Het **netwerk** in de Eemsdelta is lang sterk verbonden geweest aan de NAM. Voor de **financiering** van de huidige versterkingsopgave komt ook veel geld bij de NAM vandaan en van de nationale overheid in het NPG.

Qua **bereikbaarheid** neemt het openbaar vervoer in de regio af, omdat dit nog moeilijk rendabel te exploiteren is. Een initiatief van de bewoners is om elektrische deelauto's gezamenlijk te beheren.

Hierdoor blijft de mobiliteit, ook van de meer kwetsbare groepen, gewaarborgd. Hiervoor is 2 miljoen euro gereserveerd vanuit het NPG. Daarnaast wordt ook nog eens 370 duizend euro geïnvesteerd in een fietssnelweg naar de stad Groningen.

In verband met de steeds sterkere ontgroening en de bereikbaarheid van **voorzieningen** is besloten kinderopvang onder hetzelfde dak te huisvesten als de basisscholen. In deze 'kind-centra' kunnen de beide organisaties goed blijven voortbestaan.

Figuur 10 Factsheet Eemsdelta

Het Hogeland

Het Hogeland is één van de zes gemeenten die last heeft van de aardbevingen als gevolg van de gaswinning. Het Hogeland bestaat sinds 1 januari 2019, als fusie van de gemeenten De Marne, Eemmond, Winsum en Bedum. Het jaar 2018 heeft voornamelijk in het teken gestaan van de fusie. Over de breedte van de hele gemeente wordt een huishoudensdaling van 4,7% verwacht. De bevolkingsdaling is lokaal sterker en er zijn kernen binnen de gemeente die minder bevolkingsdaling hoeven te verwachten dan anderen. De **maatwerk- en expertisetrajecten** vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling worden van afstand gevolgd.

Aan de hand van een aantal initiatieven worden er verschillende **netwerken** in en rondom Het Hogeland gebruikt om de gevolgen van de bevolkingsdaling te beperken. In het oog springt het 1000-banenplan, waarbij de bouwopgave voortkomend uit de aardbevingsschade ten goede moet komen aan de werkzoekenden en bedrijven in de aardbevingsregio. Dit initiatief is ondertekend door een werkgeversorganisatie, werknemersorganisaties, gemeenten, onderwijsinstellingen, de landelijke overheid en uitzendbureaus. Daarnaast is de woon- en leefbaarheidsagenda 2017-2021 opgesteld, waarin gemeentelijke en provinciale overheden en het Rijk samenwerken met welzijn en zorg, onderwijs, woningcorporaties en het mkb in Noord-Nederland.

In Het Hogeland wordt de **demografische ontwikkeling** erkend. Dit houdt in dat beleid is gestoeld op het feit dat bevolkingsaantallen daadwerkelijk aan het dalen zijn en dat dat in de toekomst niet minder zal worden. De consequenties van de krimp worden ook aan den lijve ondervonden door een afname in voorzieningen, een afname van bestuursleden voor verenigingen, sluiting van scholen en sluiting van dorpshuizen.

De gemeente Het Hogeland is zeer voorzichtig met het nieuw bouwen van **woningen**. Er wordt voornamelijk ingezet op het levensloopbestendig maken van bestaande huizen. Dit strookt met het steeds groter wordende percentage 65+'ers. De plannen voor de nieuwe woningvoorraad zijn vastgelegd in het Woon- en leefbaarheidsplan.

Het Hogeland - Krimpregio

Het Hogeland

Aantal inwoners
2018: 25.611

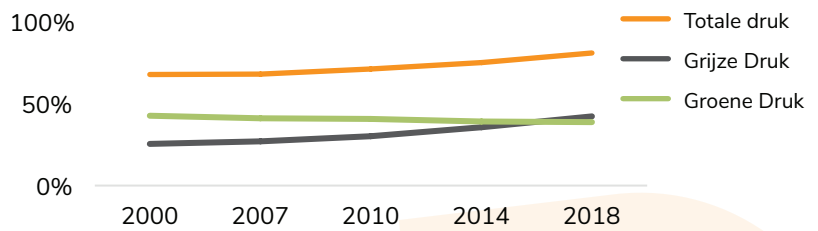
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-4,7%

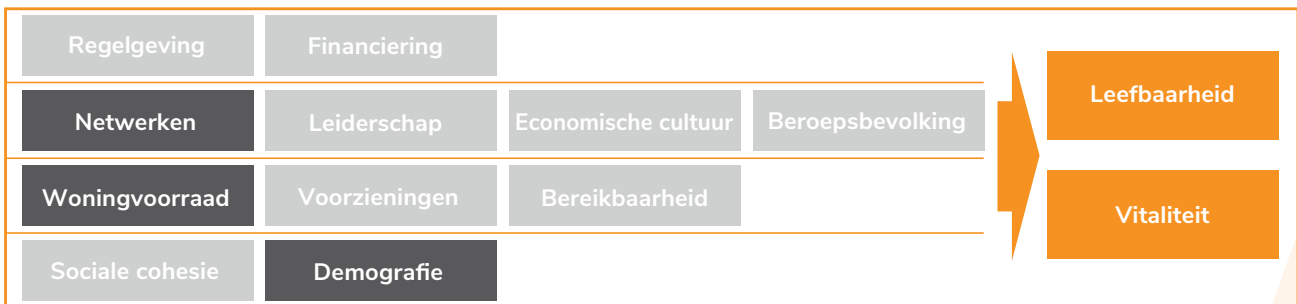
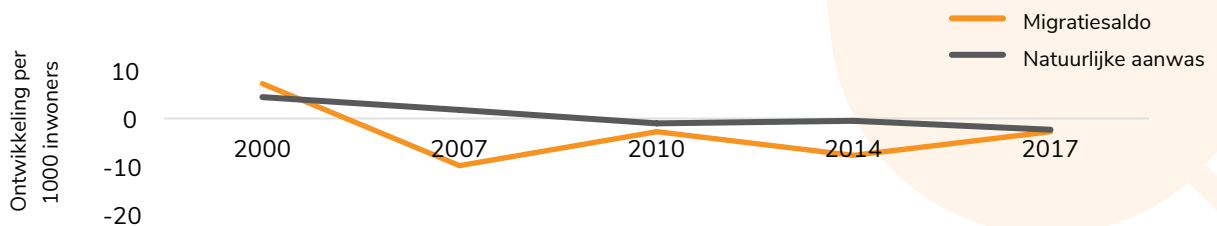
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-11,6%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 11 Factsheet Hogeland

Oost-Groningen

De regio Oost-Groningen ligt niet in het aardbevingsgebied en dat zorgt ervoor dat de beleidsmatige aandacht vanuit Den Haag voor de regio minder groot is dan voor de omliggende gemeenten die wel te maken hebben met de aardbevingsproblematiek. Het Regionaal Woon- en Leefbaarheidsplan (RWLP) is een initiatief van de Oost-Groningse gemeenten, provincie Groningen, woningcorporaties en zorgpartijen om de leefbaarheid in Oost-Groningen op peil te houden door (met name) de kwaliteit van (particuliere) **woningvoorraad** op peil te houden. De Menukaart Oost-Groningen wordt gebruikt als uitvoeringsplan voor ingrepen in en afspraken over de woningmarkt. Dit document geeft de instrumenten weer waar Oost-Groningen op dit moment mee bezig is. De twee overkoepelende thema's zijn wonen en voorzieningen. Daarnaast is het RWLP één van de inspiratoren van het **expertisetraject wonen** van het ministerie van BZK. Zo kan de kennis van het RWLP beter worden vermarkt en benut door andere regio's die te maken hebben met vraagstukken rondom de woningvoorraad.

Ondanks dat er veel wordt gedaan op de woningmarkt in Oost-Groningen is er de komende jaren nog een forse inzet noodzakelijk. Het onderliggende probleem blijft hetzelfde. Er is veel particulier woningbezit, veel vergrijzing en een weinig kapitaalkrachtige bevolking. Deze factoren samen leiden ertoe dat er niet veel in de huizen wordt geïnvesteerd. Onder andere het verduurzamen van huizen is hier dus een zeer moeilijke opgave.

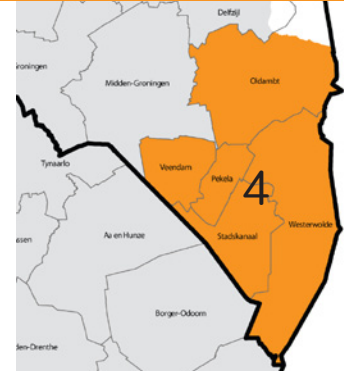
Omdat de krimp in Oost-Groningen langzamerhand echt zichtbaar begint te worden, neemt het aantal **voorzieningen** af. Ziekenhuizen in Delfzijl en Winschoten zijn gesloten en samengevoegd in het OZG Scheemda. Ook het ziekenhuis in Stadskanaal staat onder druk. Oplossingen worden gezocht in "Anderhalfdelijnszorg". Dit houdt in dat er meerdere kleine gezondheidscentra zijn, waardoor een grotere afstand tot een volwaardig ziekenhuis acceptabel is. Onderwijs is een ander veelbesproken onderwerp voor Oost-Groningen. De krimp is namelijk nog niet heel erg sterk toegeslagen, maar de vergrijzing en ontgroening wel. Dit heeft geleid tot de sluiting van enkele scholen.

“Voor de voortzetting van de werkzaamheden van het RWLP is een financiële steun van cruciaal belang.”

Oost-Groningen - Krimpregio

Oldambt
Pekela
Stadskanaal
Veendam
Westerwolde

Aantal inwoners
2018: 134.770

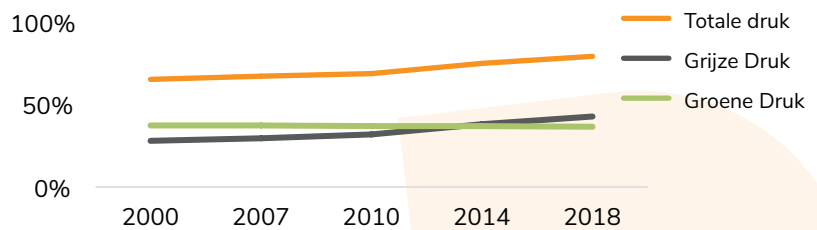
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-2,0%⁴⁹

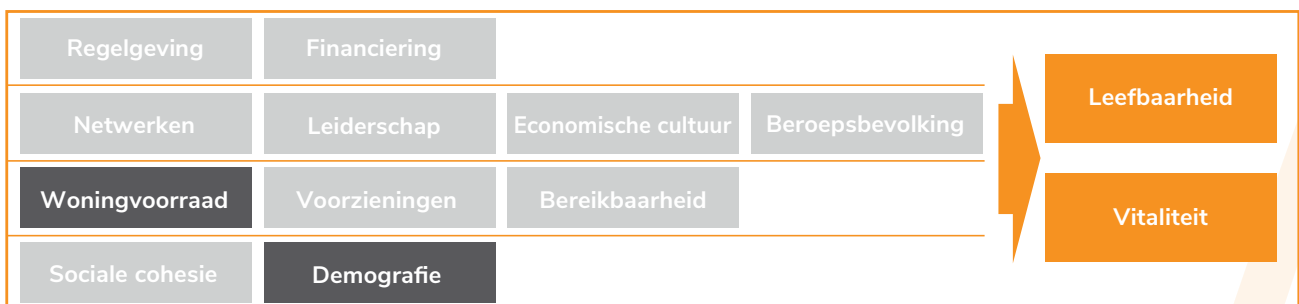
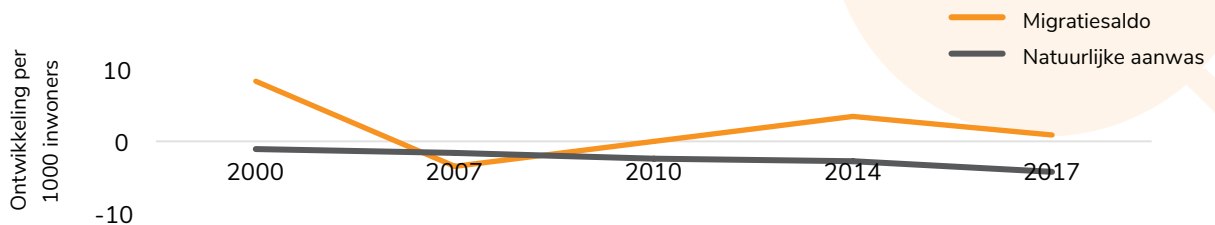
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-7,0%⁵⁰

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 12 Factsheet Oost-Groningen

49 Dit is inclusief het COA in Ter Apel

50 Dit is inclusief het COA in Ter Apel

3.5 LIMBURG

De provincie Limburg kent drie krimpregio's (Maastricht-Mergelland, Parkstad Limburg en de Westelijke Mijnstreek) en twee anticipeerregio's (Midden-Limburg en Noord-Limburg). In Limburg bestaat een overleg tussen Parkstad Limburg, Westelijke Mijnstreek, Noord-Limburg en Zuid-Limburg om af te stemmen over het dossier.

De demografie van de provincie Limburg heeft zich enigszins anders ontwikkeld dan verwacht in 2005. De krimp is lager uitgevallen dan geprognostiseerd, mede op basis van een langere levensverwachting. De prognose voor de ontgroening is tot op heden wel uitgekomen zoals geprognostiseerd. De vergrijzing en ontgroening zullen in de tijd langer aanhouden dan oorspronkelijk voorzien.

De provincie is actief geweest in het begeleidingstraject rondom de **Regio Deal**. Dit heeft onder andere geresulteerd in een breed gedragen propositie voor de Regio Deal Parkstad Limburg. Daarbij kunnen de **maatwerktrajecten** een aanvullende functie vervullen ten opzichte van de Regio Deal: waar projecten uit de Deal ervaringen opleveren of belemmeringen aan het licht brengen, kunnen die gebruikt worden om in een groot gebied te worden ingezet. Ook als daar niet primair geconcentreerde investeringen aan worden verbonden.

De Regio Deal wordt als instrument positief beoordeeld. Zowel vanwege de financiën, als de samenwerking tussen betrokken partners. Limburg neemt actief deel in de K6. Ten opzichte van andere krimpregio's onderscheidt Zuid-Limburg zich doordat dit gebied zo verstedelijkt is. Anders dan in overige krimpgebieden is de problematiek vooral stedelijk van karakter. Daarom zoekt de regio de **samenwerking** de ene keer via de K6 en een andere keer met bijvoorbeeld Rotterdam-Zuid.

Vanuit de provincie wordt actief ingezet op versterking van **grensoverschrijdende samenwerking** met Noordrijn-Westfalen (bijvoorbeeld GROS governance/Grenslandagenda), Vlaanderen en Wallonië en het slechten van barrières op vele terreinen. Hierbij wordt nauw samengewerkt met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en andere Nederlandse grensprovincies. Deze inzet geldt voor de gehele provincie, gezien de locatie van Zuid-Limburg in een sterk verstedelijkt en economisch sterk gebied zou met name daar veel winst te behalen zijn. Limburg heeft krimp- en anticipeergemeenten vlak naast groeigemeenten. De provincie heeft hierbij de **regionale samenwerking** vooropgesteld. Op basis van het gemeenschappelijk inzicht dat verhuisbewegingen voor 95% binnen de regio plaatsvinden en daarmee bepalend zijn voor de samenhang binnen regionale woningmarkt, kunnen de drie regio's (Noord-, Midden- en Zuid-Limburg) op basis van hun drie regionale structuurvisies en onderlinge afspraken accenten in hun aanpak aanbrengen, waarbij de provincie de rollen van initiator, partner en toezichthouder vervult.

Maastricht-Mergelland

Maastricht-Mergelland is een regio met een grote stad. In Maastricht is er sprake van een grote stroom buitenlandse studenten, waardoor het in de stad drukker wordt. De natuurlijke bevolkingsaanwas is echter negatief en de buitenlandse studenten verblijven veelal tijdelijk. Dit betekent dat er op de lange termijn zelfs in een stad als Maastricht sprake kan zijn van bevolkingsdaling. Voorlopig wordt dat gecompenseerd met het positieve buitenlandse migratiesaldo. In de omringende gemeenten is sprake grote verschillen in bevolkingsontwikkeling. In Eijsden-Margraten groeit de populatie de afgelopen jaren, mede opgestuwd door de bouwproductie. Op termijn wordt overal in Maastricht-Mergelland een krimp van de bevolking verwacht.

Maastricht-Mergelland - Krimpregio

Eijsden-Margraten
 Gulpen-Wittem
 Maastricht
 Meerssen
 Vaals
 Valkenburg a/d Geul

Aantal inwoners
 2018: 207.829

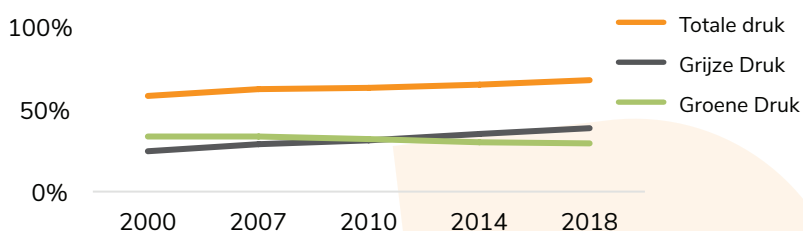
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-7,9%

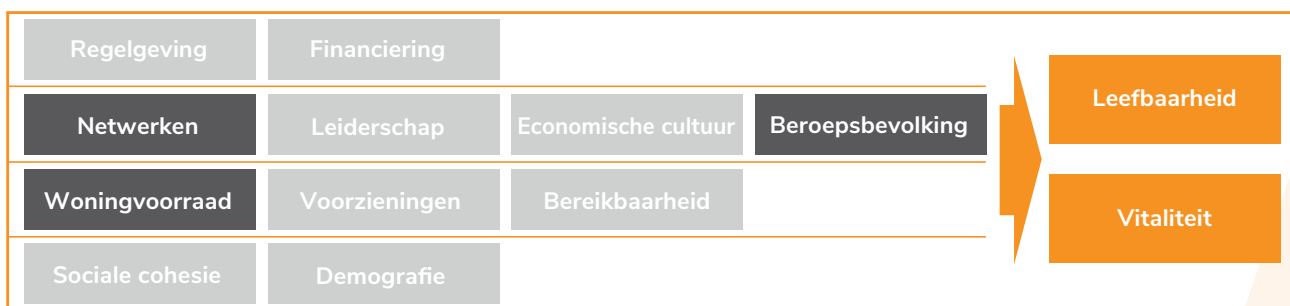
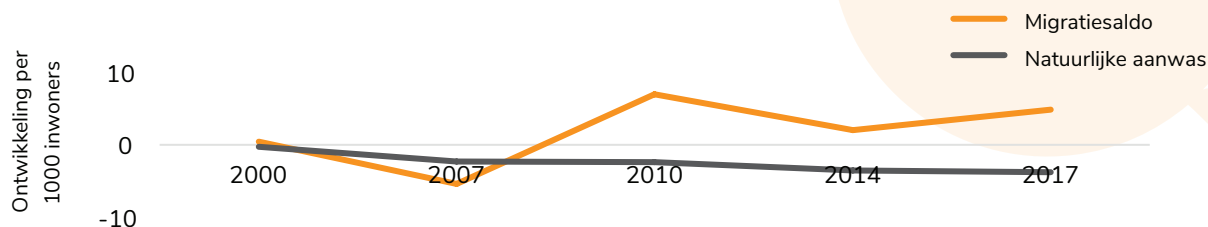
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-9,3%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 13 Factsheet Maastricht Mergelland

Voor de **woningvoorraad** in de verschillende dorpen ligt de focus op het toekomstbestendig maken van de bestaande voorraad en minder op bijbouwen. Ook is er nadruk op anders bouwen als gevolg van de veranderende huishoudenssamenstelling, de rol van de provincie is hierin cruciaal. In deze regio is voornamelijk een kwalitatief tekort aan woningen. Passende en kwalitatief goede woningen zijn noodzakelijk om de leefbaarheid in krimpende gemeenten te waarborgen. De **Structuurvisie wonen** is hierbij het richtinggevende document. Vanwege de huidige overspannen woningmarkt is er veel druk op de provincie komen te liggen om lossers met de structuurvisie om te gaan. Met name in gemeenten om de stad heen zijn veel dure gezinskoopwoningen. Daarbij komt dat er weinig verdienmodel in de woningen zit voor woningcorporaties. Er is **leiderschap** nodig bij woningcorporaties en beleidsmakers om doorstroming te stimuleren, zodat bewoners huren naar financiële capaciteit.

Door een krimpend contingent aan oorspronkelijke bewoners en een steeds groter contingent aan recente buitenlandse instromers kan het karakter van een gemeente veranderen. De werkloosheid in de regio daalt, mede omdat de omvang van **beroepsbevolking** daalt door de vergrijzing. Dit blijkt maar ten dele uit de cijfers, omdat er relatief veel jongeren komen studeren in Maastricht. De netto beroepsbevolking daalt echter wel.

Parkstad Limburg

De regio Parkstad heeft al lange tijd te maken met de gevolgen van bevolkingsdaling. De regio is actief betrokken in het **expertisetraject wonen** en denkt mee bij de inhoudelijke organisatie van dit expertisetraject. Parkstad deelt hier met name best practices op het gebied van de aanpak van de woningvoorraad. De regio ervaart als voornaamste toegevoegde waarde van het Actieplan Bevolkingsdaling dat de nationale politiek commitment heeft voor de opgave. Nationaal commitment helpt om de activiteiten rondom bevolkingsdaling te stroomlijnen. Daarbij is de decentralisatie-uitkering bevolkingsdaling een belangrijk instrument. Deze middelen worden voor drie vierde regionaal ingezet en voor een vierde verdeeld over de individuele gemeenten om de kostenremanentie van publieke voorzieningen te dempen.

Parkstad heeft in 2019 een **Regio Deal** gesloten met het Rijk. Deze bevat een set afspraken en acties om de prestaties van de regio op het gemiddelde van de provincie Limburg te brengen. Gelet op de achterstandspositie is dit een forse opgave. De Regio Deal gaat financieel gepaard met een Rijksimpuls van 40 miljoen euro. Dat bedrag krijgt door de overheden in de regio een cofinanciering van nog eens 40 miljoen euro. De regio ziet de Regio Deal als een eerste stap in een meerjarig partnerschap met het Rijk en wenst de komende jaren een speciale Rijksstatus te bemachtigen, om met meerjarige partnerschap te bestendigen. Parkstad heeft ook een maatwerktraject afgesproken met BZK. De activiteiten die hierin zijn opgenomen, worden in Parkstad waar mogelijk onder de Regio Deal meegenomen.

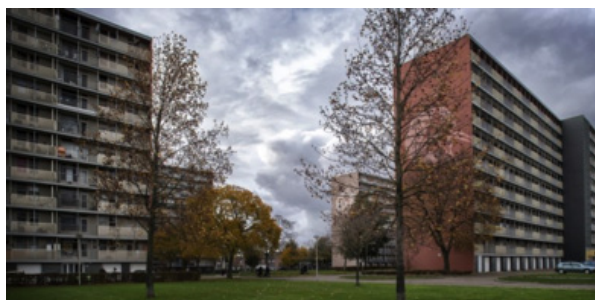
“Parkstad is het meest ver in de krimp, dus ook het meest ver met de oplossingen”

De financiële middelen van de Regio Deal worden voor meer dan de helft ingezet voor het thema Wonen en Leefbaarheid. De basis van het **woonbeleid** zijn Zuid-Limburgse woningbouwafspraken (Structuurvisie Wonen Zuid-Limburg) en een Regionale Woonvisie. De samenwerking met woningcorporaties en huurderbelangenorganisaties op regionaal en lokaal niveau is goed en wordt vastgelegd in regionale en lokale prestatieafspraken. Daarnaast wordt ook de verbinding met marktpartijen gezocht. De Regio Deal gaat ook over de thema's sociaaleconomische structuurversterking, veiligheid en ondermijning, voorzieningen en retail, grensoverschrijdende samenwerking en de regionale centrumfunctie van gemeente Heerlen. Een belangrijk element in de uitwerking van de Regio Deal zijn de business cases voor de aanpak

van de slechte staat van een deel van het particulier woningbezit, als aanjager voor wijkontwikkeling. In deze operatie werkt de Stadsregio Parkstad nauw samen met gemeenten, woningcorporaties, het Rijk en Provincie Limburg. Op basis van een analyse van de leefbaarheidsproblematiek in de verschillende wijken in Parkstad, wordt bekeken welke combinaties van interventies op gebiedsniveau (wonen, sociaaleconomisch, retail) nodig zijn om wijken en buurten te verbeteren. Het is de insteek om vanuit de Regio Deal op gebiedsniveau zowel fysieke als sociale interventies te doen in wijken en buurten die op achterstand staan. Daarbij worden niet alleen verbindingen gelegd met stakeholders in de woningmarkt, maar ook met onderwijsorganisaties (onder andere basisscholen), gezondheidsorganisaties en de werkgevers. Wijkvernieuwing gaat daarbij ook gepaard met de energietransitie, waarbij een rol is weggelegd voor het initiatief Mijnwater.

Om de **economie** in Parkstad te verbeteren wordt er geïnvesteerd in de bereikbaarheid van de regio, door middel van de Buitenring het centrum van Heerlen/Parkstad, een grensoverschrijdende intercityverbinding naar Aken, de Brightlands campus (Smart Service campus), de ontwikkeling van een medtech cluster en ondernemerschap. Daarnaast wordt er vanuit de Regio Deal geïnvesteerd in retail in het stadscentrum van Heerlen als centrum van de regio. De Structuurvisie ruimtelijke economie is hierbij leidend en een belangrijke partner hierin is het MKB Parkstad. Er is ambitie om de **samenwerking** met grote bedrijven als DSM en APG te vergroten. De Stadteregion Aachen is een belangrijke partner in de wens om de stedelijke agglomeraties Parkstad en Aken te integreren tot een grensoverschrijdend woon-, werk- en leefgebied.

Voor de **financiën** worden naast de nationale bronnen, ook verschillende Europese subsidietrajecten gebruikt, zoals *InterReg*, *Urban Innovative Agenda* en een waterbouwsubsidie.⁵¹ Heerlen wordt ook wel gezien als de meest vindingrijke stad voor het aanvragen en ontvangen van subsidies. De regio stuit echter nog vaak op **wet- en regelgeving** die het aanvragen van Europese subsidies moeilijker maken. Voor sommige Europese subsidies kan een samenwerkingsverband bijvoorbeeld niet in aanmerking komen. Een aantal voorbeelden van concrete nationale regelgeving die van grote invloed is op de activiteiten in Parkstad Limburg, zijn de beperkte ruimtes die corporaties krijgen (verhuurderheffing, passend toewijzen, afbakening kerntaken en nationale prioriteiten volkshuisvesting), onteigening, regelgeving omtrent experimenten met drinkwaterwinning, beleid met betrekking tot grensoverschrijdende openbaar vervoersverbindingen, regelgeving omtrent onderwijs en Stikstofregels.

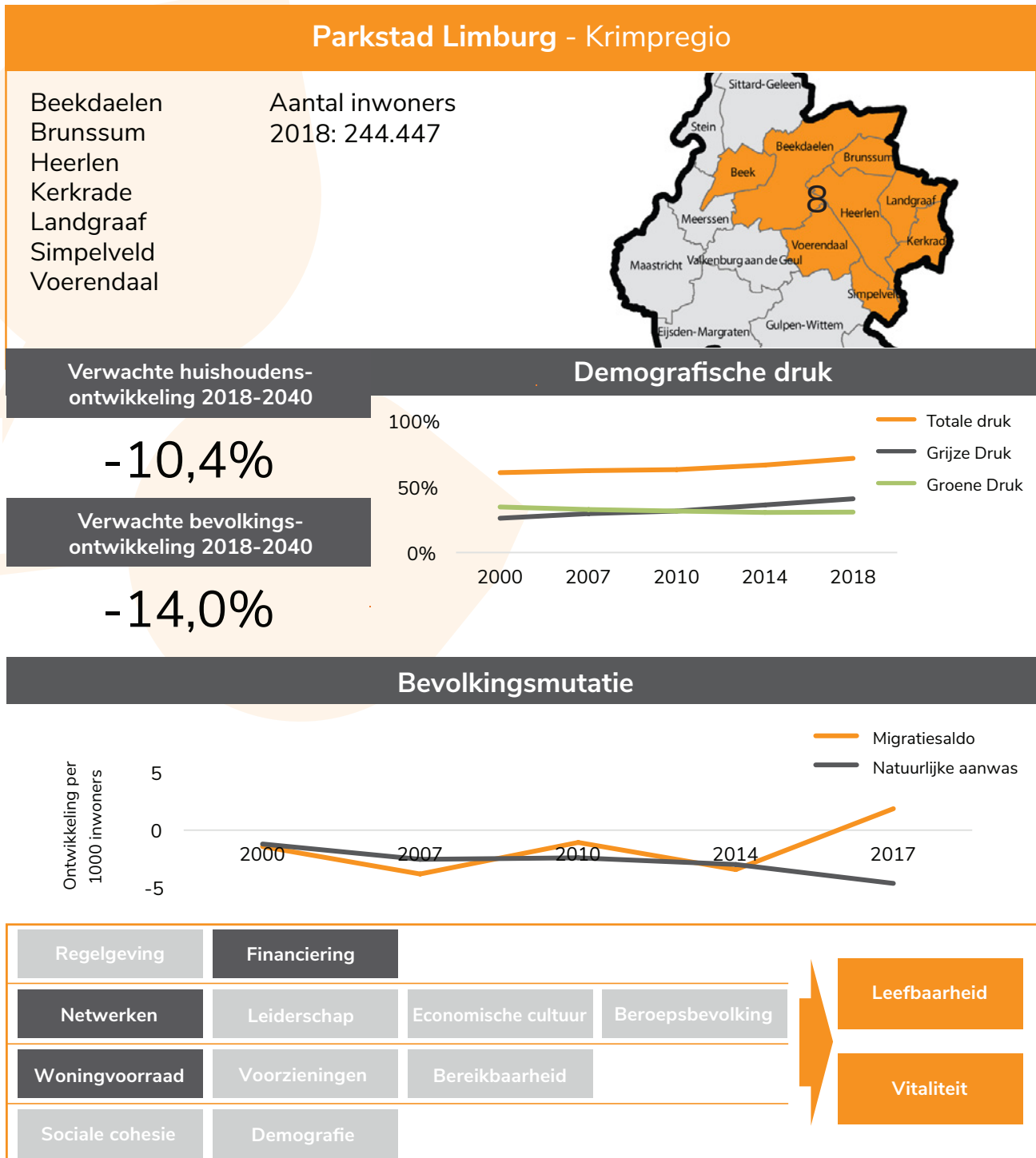
Eén van de bijzondere initiatieven van Parkstad is het project Rolduckerveld in Kerkrade waarin 110 miljoen euro wordt geïnvesteerd door de woningcorporaties Wonen Zuid en HEEMwonen, de Stadsregio Parkstad Limburg, de Provincie Limburg en de gemeente Kerkrade om hoogbouw te slopen, op die plek nieuwe woningen te bouwen en tevens te werken aan de leefbaarheid, veiligheid, sociale cohesie en openbare ruimte.

Verschiedende thema's worden geadresseerd op diverse schaalniveaus en vragen daarom aandacht in de afstemming daartussen. Sommige thema's worden op Zuid-Limburgs niveau opgepakt, andere thema's worden juist op het schaalniveau van Parkstad concreet uitgewerkt en afgestemd. Daarvoor is er op het niveau van de regio Parkstad een gemeenschappelijke regeling. Daarnaast organiseren de Parkstadgemeenten en de Provincie Limburg in 2020 een IBA (Internationale Bau Ausstellung), waarin toonaangevende projecten op het gebied van modernisering in de bouw worden tentoongesteld. Het **leiderschap** in Parkstad is verdeeld over diverse organisaties en netwerken. Bestuurlijk werken de gemeenten op een aantal fysieke thema's samen in het Samenwerkingsverband van de Stadsregio Parkstad Limburg.

51 <https://nos.nl/artikel/2285166-hoe-euroseptisch-heerlen-toch-tientallen-miljoenen-eu-subsidie-binnenhaalt.html>

Bij de aanpak van de opgaven in Parkstad Limburg zijn veel organisaties betrokken. Ten behoeve van het versterken van de regionale uitvoeringskracht bij de uitvoering van de Regio Deal werkt de regio aan een herziening van de governancestructuur. Deze zal in 2020 zijn beslag krijgen. Het partnerschap met het Rijk wordt als positief ervaren.

Figuur 14 Factsheet Parkstad Limburg

Westelijke Mijnstreek

De regio Westelijke Mijnstreek stimuleert een aantrekkelijk woon-, werk en leefklimaat waarmee de kracht van de regio behouden en versterkt wordt. De regio bevordert **economische ontwikkeling** en zet in op een economisch gezonde regio, die aantrekkelijk blijft voor werkgevers en werknemers. Ze zetten stappen om de totale vastgoedvoorraad (sociale -, culturele - en onderwijsvoorzieningen, de winkel- en de woningvoorraad) te herstructureren voor een bevolking die in omvang afneemt, vergrijsd en een hoog zorgprofiel heeft. Dit doet de regio steeds meer op **regionale schaal**, gezamenlijk met andere overheden (rijk, provincie) en stakeholders. De regionale structuurvisies Wonen en Regionale Economie Zuid Limburg zijn hierbij leidende documenten. Sittard-Geleen werkt sinds 2016 met de omgevingsvisie, waarin krimp is ingebed. Binnen de regio is het nog onduidelijk of de, in 2019 ontstane, gemeente Beekdaalen in de Westelijke Mijnstreek blijft of fuseert met buurregio Parkstad.

De regio is betrokken bij het **expertisetraject wonen**. Het leren van andere cases wordt prettig bevonden en er is inspiratie opgedaan voor instrumenten die in deze regio gebruikt kunnen worden. Met de Regio Deal voor Parkstad is een eerste stap gezet naar een verdergaande regionale aanpak. De problematiek in Parkstad is mede door de sociale situatie het meest acuut; inmiddels worden de gevolgen van de demografische ontwikkeling ook in de rest van Zuid Limburg steeds sterker voelbaar. De regio hoopt dat het NOVI-traject (Nationale Omgevingsvisie) effect gaat hebben voor heel Zuid-Limburg.

In de hoedanigheid van grensregio werkt **wet- en regelgeving** belemmerend. Hierbij gaat het om verschillen in fiscale regelingen, pensioenregelingen en ziektekosten tussen Nederland, Duitsland en België. Doordat deze zaken niet gelijk lopen is het moeilijk om op een constante basis met omliggende economische kernen samen te werken. Ten aanzien van **sociale cohesie** denkt de regio erover na om bewoners een stuk grond te laten 'adopteren' zodat zij zich meer eigenaar voelen van de omgeving en daarmee hoopt de regio de leefbaarheid te stimuleren.

NedCar en Chemelot zijn de **economische trekkers** in de regio en hun kenniswerkers en arbeidsmigranten wil deze regio graag huisvesten. Chemelot Brightlands is een plek voor startende ondernemingen en de regio bekijkt de aansluitingen, infrastructuur en bereikbaarheid. De hoogste prioriteit voor de regio is het omvormen van de **woningvoorraad**. Deze is nu vrij traditioneel en de verhuurdersheffing maakt dat woningcorporaties minder mogelijkheden hebben om te investeren. De Transformatievisie wonen is cruciaal. Het ziekenhuis is lang geleden gesloopt en nu ingezaaid als park. Het is een potentiële bouwlocatie, maar nu een tijdelijke parklocatie.

“We vinden maatschappelijke waarde van groot belang en het Rijk zou misschien meer kunnen ondersteunen dat dat ook belangrijk is en wordt gewaardeerd.”

Financieel gezien de regio vrijwel geen ruimte. Van het jaarlijkse budget uit de decentralisatie-uitkering bevolkingsdaling wordt 75% door de regio aangewend voor onderzoeken zoals een transformatievisie, dashboard en particulier woononderzoek en het woonbedrijf. De overige 25% wordt gelijkmatig verdeeld over de vier deelnemende gemeenten. Daarnaast wordt vanuit een gemeenschappelijkheid budget geïnvesteerd in een woonbedrijf nieuwe stijl dat zich richt op de transformatievisie, een dashboard en particuliere woononderzoeken. Qua **bereikbaarheid** is de stedelijke structuur goed verbonden, maar het landelijke gebied minder goed. De auto wordt gezien als hét vervoermiddel in deze regio. De **beroepsbevolking** kan gebruik maken van een aantal hogescholen maar die bieden niet meer alle opleidingen aan. Datzelfde geldt voor het mbo. Het is van belang om **voorzieningen** te bundelen; kwaliteit gaat voor nabijheid. Levendige winkelcentra en ontmoetingsplekken zijn belangrijk voor de vitaliteit van de regio.

Westelijke mijnstreek - Krimpregio

Beek
Sittard-Geleen
Stein

Aantal inwoners
2018: 146.749

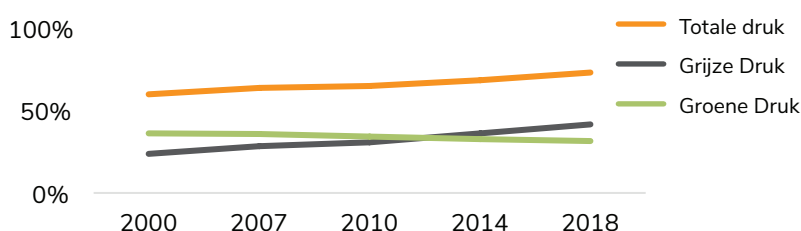
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-0,6%

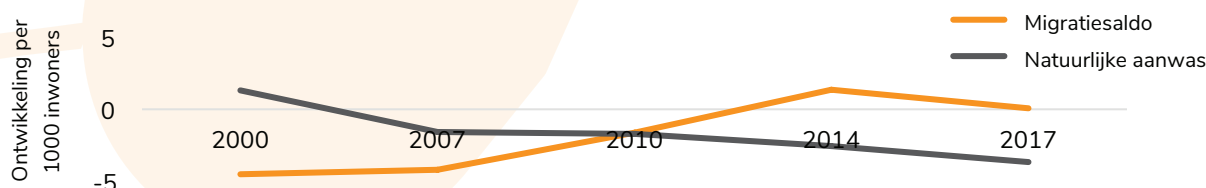
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-6,2%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 15 Factsheet Westelijke mijnstreek

In het Limburgse Sittard is het Maaslandziekenhuis gesloopt. Hoewel de bouwgrond een woningbestemming heeft, worden er op dit moment geen woningen gebouwd. In plaats van het terrein braak te laten liggen, is er een park ingezaaid. Alleen het oude nonnenklooster, waar meer dan 100 jaar geleden de eerste operatie plaatsvond, staat nog overeind.

Midden-Limburg

Midden-Limburg is een regio waar de krimp nog niet drastisch is toegeslagen. Op zowel bestuurlijk als ambtelijk niveau wordt niet alleen gekeken naar het leefbaar houden van de regio door te investeren in de bestaande bouw, maar ook naar nieuwbouw. De leidende documenten voor de woningbouwstrategie in Midden-Limburg zijn de structuurvisie en het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL). Er is vanuit BZK in de regio een project gestart, gericht op een meer flexibele **woningvoorraad**.

Belangrijk initiatief in de regio is de triple helix samenwerking Keyport. Deze organisatie heeft als doel de **economische** structuur en het vestigingsklimaat in Midden-Limburg te verbeteren. De sectoren waarop wordt gefocust zijn voornamelijk maakindustrie en landbouw en in mindere mate zorg, logistiek en leisure en retail. Keyport doet dat onder andere door het oprichten van centra voor vakmanschap in logistiek, installatietechniek, agro en zorg. De relatieve nabijheid van Midden-Limburg bij de economische motor Eindhoven zorgt ervoor dat zij ook daarvan profiteren.

Op het gebied van **netwerken**, hebben de gemeenten in Midden-Limburg naast de goede contacten met de provincie ook met elkaar het Samenwerkingsverband Midden-Limburg (SML) opgericht. Het betreft hier een samenwerkingsverband waarbij geen mandaten zijn overgedragen. Er wordt samengewerkt op economisch en fysiek terrein. Op het sociale domein wordt buiten SML samengewerkt; meestal binnen Midden-Limburg maar soms ook met gemeenten uit de aanpalende regio's. Daarnaast wordt samengewerkt in Keyport met alle Midden-Limburgse gemeenten.

Wat betreft **bereikbaarheid** heeft een verbetering plaatsgevonden door de verbreding van de N280, de weg van Roermond naar Weert. De connectie van Roermond naar Nijmegen is het volgende traject dat aangepakt zou moeten worden; die verbinding is op dit moment niet goed genoeg.

Midden-Limburg - Anticipieerregio

Echt-Susteren
Leudal
Maasgouw
Nederweert Roerdalen
Roermond
Weert

Aantal inwoners
2018: 236.687

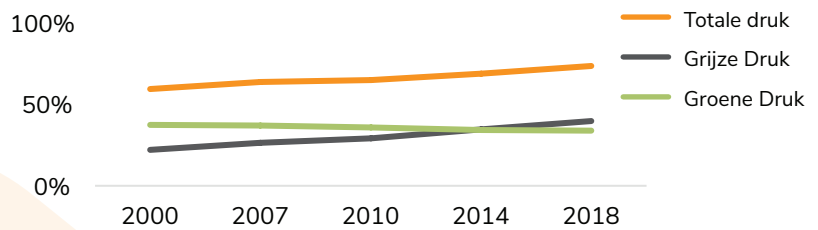
Verwachte huishoudens-ontwikkeling 2018-2040

2,4%

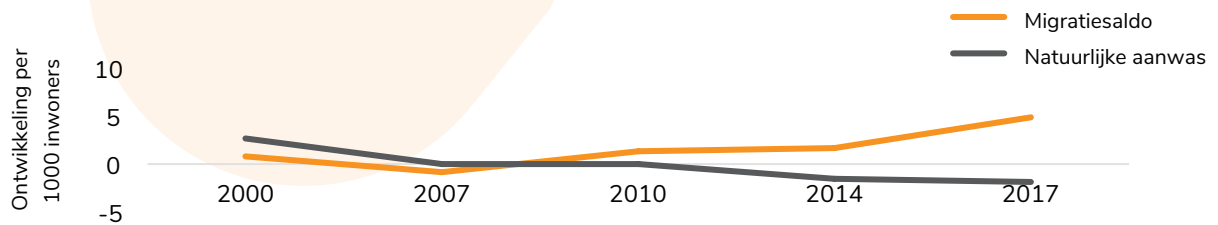
Verwachte bevolkings-ontwikkeling 2018-2040

-3,1%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 16 Factsheet Midden-Limburg

Noord-Limburg

Regio Noord-Limburg is benoemd als anticipeerregio. De regio zelf heeft weinig met deze kwalificatie. De regio is niet bekend met de **expertisetrajecten of maatwerktraject** en geeft aan te verlangen naar een Rijksoverheid die meer integraal naar de regio's kijkt en in staat is om per regio echt maatwerk te organiseren. Een inhoudelijke sparringpartner, waarmee daadwerkelijk namens het hele Rijk afspraken kunt maken, wordt gemist. De **Regio Deal** als instrument is bekend in de regio, in juni 2019 is een Investeringsagenda Noord-Limburg opgesteld.

In de regio is sprake van vergrijzing en ontgroening. Bestaande landelijke **wet- en regelgeving** zijn voor regio's aan de landsgrens, zoals Noord-Limburg, niet effectief. Het gaat dan om zaken zoals diploma-erkenning over de grens, belastingwetgeving, ziektekosten en grensoverschrijdende bereikbaarheid. Bij een aantrekkende economie is er sprake van een toenemende spanning op de **arbeidsmarkt**. Hierdoor spelen thema's zoals het aantrekken en huisvesten van arbeidsmigranten en het beter benutten van het bestaande arbeidspotentieel (vanuit onder andere de werkloosheidswet of bijstand). Tekorten zijn in sommige sectoren (o.a. de zorg) niet op te vullen met arbeidsmigranten omdat het spreken van de Nederlandse taal in die beroepen een voorwaarde is.

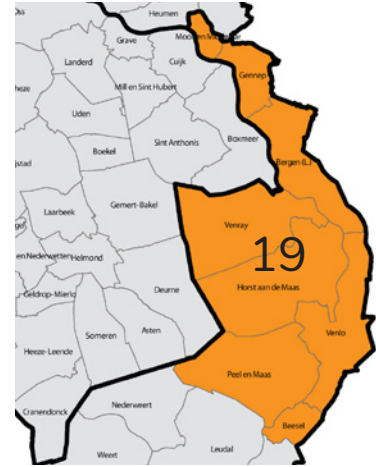
Er wordt geïnvesteerd in de aansluiting tussen **onderwijs** en arbeidsmarkt. De Agrofoodcampus (Brightlands campus Venlo) is succesvol geïmplementeerd. Hier zijn vijftig nieuwe initiatieven gevestigd. De Hoger Agrarische School (Den Bosch) en de Universiteit Maastricht hebben dependances gevestigd in Venlo en zijn van belang voor de hele regio.

Brainport Network, de verbinder tussen alle netwerken in Zuidoost Nederland, is aanjager van de **samenwerking** en de tekorten in technisch personeel zijn hierin een belangrijk speerpunt. De **bereikbaarheid** van deze regio is belangrijk, bijvoorbeeld ook voor onderwijs en onderzoeksfaciliteiten. Een mooi voorbeeld is het project "Last Mile" en het mogelijke vervolg in het Mobiliteitsportal Greenport, waar de met het openbaar vervoer moeilijk bereikbare werkgelegenheid op andere manieren wordt ontsloten. Met maatwerkoplossingen wordt geprobeerd het maximale uit het arbeidspotentieel te halen op plekken waar rendabel OV niet mogelijk is. Graag wordt doorgewerkt aan deze oplossing, maar financiering daarvoor is niet altijd aanwezig. Slimme vervoersopties kunnen dan bijvoorbeeld ook uitkomst bieden voor de bereikbaarheid van het basis- of voortgezet onderwijs.

Noord-Limburg - Anticipieerregio

Beessel
Bergen
Gennep
Horst aan de Maas
Mook en Middelaar
Peel en Maas
Venlo
Venray

Aantal inwoners
2018: 281.486

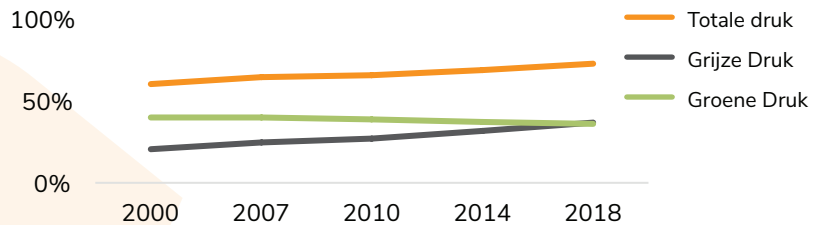
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

5,3%

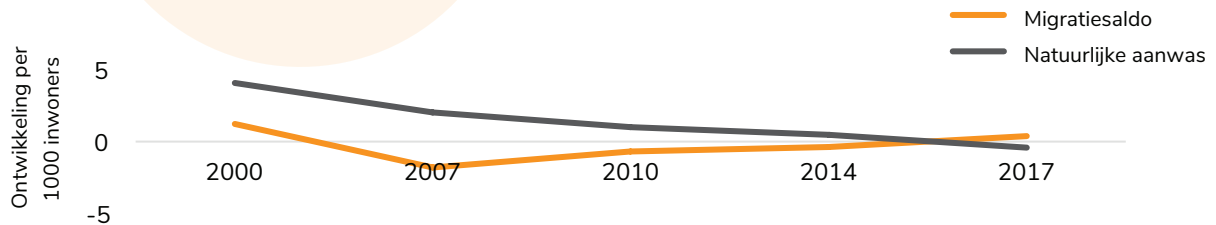
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-0,8%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 17 Factsheet Noord-Limburg

3.6 NOORD-HOLLAND

Noord-Holland kent als provincie een grote verscheidenheid in regio's. Daar waar in het zuiden van Noord-Holland grote groeisteden als Haarlem en Amsterdam liggen, is de Kop van Noord-Holland aangewezen als een anticipeerregio. Vanuit de provincie krijgen de noordelijke gemeenten geen andere behandeling dan de andere gemeenten in de provincie. Er worden woonakkoorden gesloten tussen de provincie en de gemeenten, hierin wordt afgesproken dat de nieuwbouw in de woonopgave duurzaam en circulair worden geproduceerd. In principe moet altijd eerst in de kern worden gebouwd. Als het niet anders kan, mag in kleine mate aan de randen van het dorp worden gebouwd. De mogelijkheden hiervoor zijn afhankelijk van de bijzonderheid van het provinciaal landschap, waarover de provincie beslist.

Economisch is de regio sterk. Er is voldoende verdienpotentieel in de regio. Vanuit de provincie worden startende bedrijven geholpen. Het ontwikkelbedrijf Noord-Holland Noord, dat financieel mogelijk wordt gemaakt door de provincie, probeert met haar activiteiten de economische structuur in de regio de versterken. Het ontwikkelbedrijf is actief in de regio en trekt andere organisaties mee om de economie te ondersteunen.

Kop van Noord-Holland

De Kop van Noord-Holland is een anticipeerregio en dat is te zien aan de beleidsterreinen waarop de gemeenten actief zijn. De regio is bekend met het expertisetraject over wonen en geeft aan dat dit thema waarschijnlijk prangender is in krimpregio's. Er wordt volop geïnvesteerd in een sterke economie door middel van financiële impulsen, maar ook door een permanente aanwezigheid van het ontwikkelbedrijf Noord-Holland-Noord, dat zich richt op het stimuleren van de **regionale economie**. Dit ontwikkelbedrijf wordt voor de helft gefinancierd door de provincie Noord-Holland, de rest wordt door de gemeenten bijgedragen.

In de regio komen diverse thema's samen in het programma 'De Kop Werkt!'. Dit programma is gebaseerd op een door de vier gemeenteraden vastgesteld Regionaal Ambitiedocument.

De aandacht is met name gericht op thema's aansluiting **arbeidsmarkt-onderwijs** (Match 2020), De Agri- en Foodsector (agriport/datacenters, SeedValley en het bollenconcentratiegebied), de recreatiesector met drie kusten (Noordzeekust, Waddenkust en IJsselmeerkust), de Energy en Health Campus in Petten en aandacht voor de leefbaarheid en vitaliteit van de vele kernen in de Kop van Noord-Holland. Om te zorgen dat er nauwe **samenwerking** is met inwoners hebben de vier gemeenteraden een adviescommissie in het leven geroepen. In de Regionale Raadscommissie Noordkop bespreken inwoners regionale onderwerpen en vindt regionale afstemming plaats.

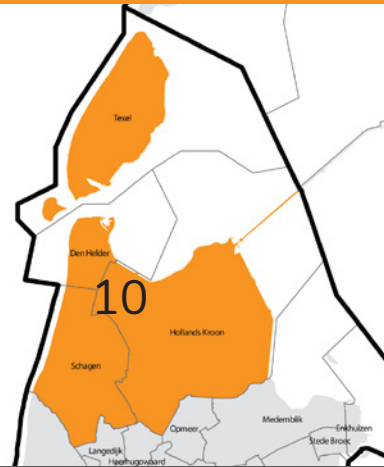
Voor een stad als Den Helder, die ook de doorvoerhaven is voor Texel, is de **bereikbaarheid** van cruciaal belang. In het nieuwe college van de provincie Noord-Holland is afgesproken dat wordt gekeken naar betere verbindingen naar Den Helder, aangezien de grote rijkswegen ter hoogte van Alkmaar grotendeels ophouden. Mede door het krimpen van de marinebasis, is er de afgelopen jaren veel leegstand geweest in Den Helder. Het probleem met de **woningvoorraad** is eerder kwalitatief dan kwantitatief. Ondanks de leegstand is het voor jongeren bijvoorbeeld nog steeds moeilijk om een huis te vinden dat aansluit op hun wensen.

Kop van Noord-Holland - Anticipeerregio

Den Helder
Hollands Kroon
Schagen
Texel

Aantal inwoners
2018: 163.404

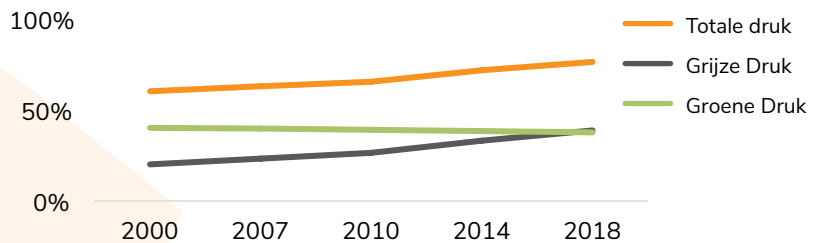
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

4,4%

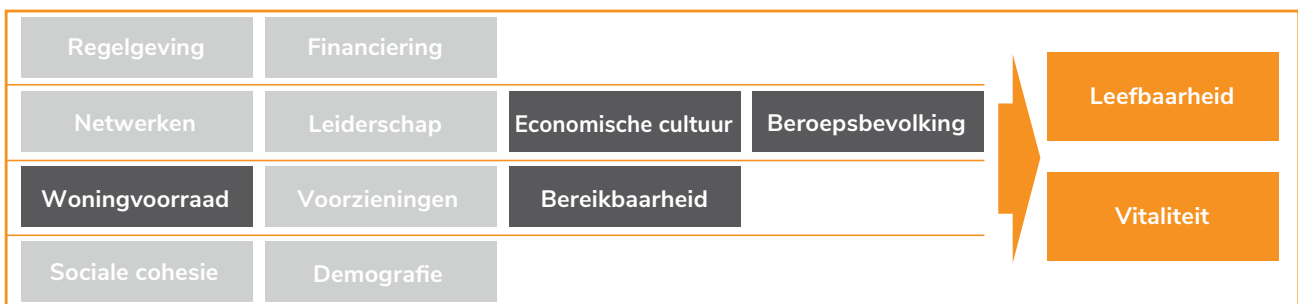
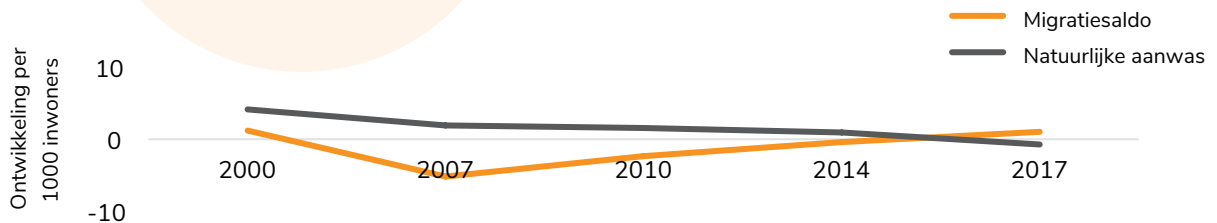
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-2,4%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 18 Factsheet Kop van Noord-Holland

3.7 ZEELAND

De Provincie Zeeland omvat één krimpregio (Zeeuws-Vlaanderen) en twee anticiperregio's (Schouwen-Duiveland en Walcheren). Deze Zeeuwse regio's geven op hun eigen wijze invulling aan het beleid ten aanzien van bevolkingsdaling. De Provincie Zeeland voert provinciaal beleid, waarbij demografische veranderingen als dunbevolktheid, de Zeeuwse geografische structuur en de grens met Vlaanderen meespelen. Hierbij valt te denken aan bereikbaarheid van voorzieningen, wonen, regionale arbeidsmarkt of stedelijke aantrekkelijkheid.

De provincie Zeeland heeft in de eerste tranche een **Regio Deal** afgesloten met het Rijk op het niveau van de gehele provincie. Deze Regio Deal richt zich met het Investeringsprogramma Zeeland in Stroomversnelling 2.0 op de volgende drie thema's: kennis en innovatie, versterken van de leefbaarheid en versterken voorzieningen voor bedrijven. Een onderdeel van de Regio Deal is het behoud van voortgezet onderwijs in Zeeuws-Vlaanderen, dat naast een provinciale bijdrage voor een belangrijk deel wordt gefinancierd vanuit deze Regio Deal.

Zeeuws-Vlaanderen

De regio Zeeuws-Vlaanderen bestaat uit drie gemeenten: Hulst, Sluis en Terneuzen. De gemeenten Sluis en Terneuzen nemen deel aan het **expertisetraject wonen**. De regio ervaart dat het Rijk op een aantal dossiers op afstand opereert. De rolverdeling tussen Rijk en provincie m.b.t. enkele regionale dossiers is voor de regio niet duidelijk. De regio heeft daarom gevraagd om de regie te verbeteren omdat een regionale aanpak juist maatwerk vergt. Een voorbeeld hiervan vormt het verschil van inzicht en opvatting over de wijze waarop dient te worden ingespeeld op veranderingen in de bevolkingsopbouw.

In het politieke landschap van Zeeuws-Vlaanderen zijn lokale partijen sterk vertegenwoordigd. Lokale partijen houden zich nadrukkelijk bezig met leefbaarheid en vitaliteit en leggen daarin de focus op actuele en reële ontwikkelkansen zoals de aantrekkende economie, de Vlaamse instroom van nieuwe inwoners en tijdelijke (internationale) werknemers. Het thema bevolkingskrimp wordt hiermee naar de achtergrond verdrongen.

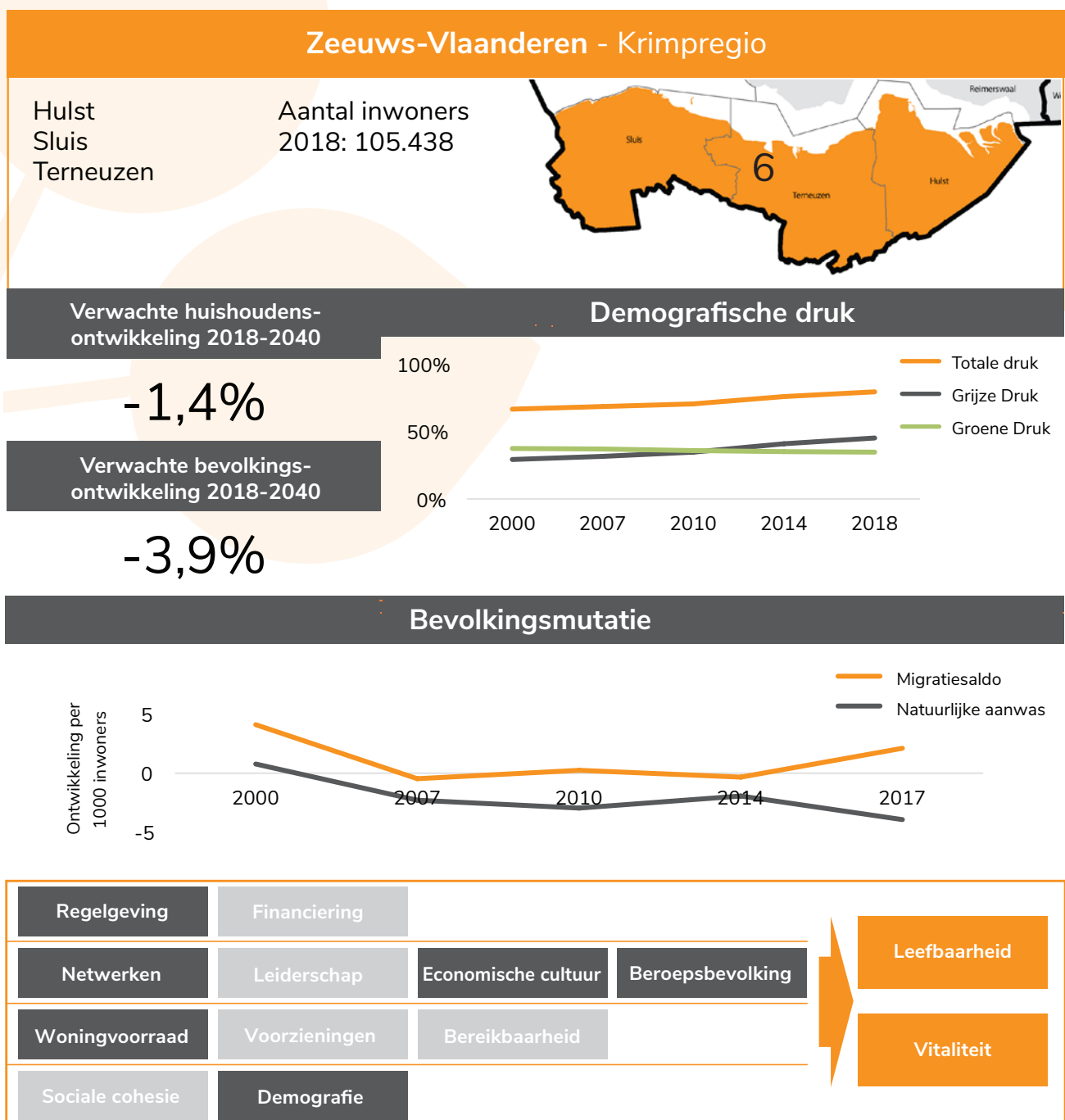
Voor de gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen is het onderlinge netwerk belangrijk. Wethouders werken samen op het gebied van wonen, onderwijs en zorg. Er was een bestuurlijk overleg krimp, maar dat is door bestuurlijke wisselingen komen te vervallen. Er is daarom in de loop van 2019 een doorstart gemaakt met het 'Platform Wonen'. Binnen dit bestuurlijk overleg wordt gewerkt aan de verdere verbetering van de samenwerking op specifieke woonthema's.

De **economische cultuur** in de regio is aan het veranderen, maar blijft tegelijkertijd ook afhankelijk van de traditionele economische drijvende krachten. Met name in Sluis is toerisme een belangrijke factor, de economie van Hulst is gericht op het MKB, terwijl in Terneuzen de haven een belangrijke economische motor is. Daarbij is in Zeeuws-Vlaanderen vaak sprake van grensoverschrijdende arbeid, omdat er veel grote Belgische steden op een steenworp afstand liggen. Om verdere samenwerking te stimuleren is het havenbedrijf van Vlissingen en Terneuzen (Zeeland Seaports) gefuseerd met het havenbedrijf van Gent. Dit gaat nu verder onder de naam North Sea Port. De grootste uitdagingen op het gebied van grensoverschrijdende arbeid zijn cultureel en fiscaal van aard. Hiertoe is een centrum voor grensoverschrijdende arbeid opgericht, waar werknemers worden ondersteund om problemen rondom erkenning van diploma's, fiscale en arbeidsrechtelijke vraagstukken op te lossen.

De **woningvoorraad** is een belangrijk beleidspunt. Het is voor alle drie de gemeenten van belang om ook aandacht te hebben voor langetermijneffecten van de verwachte bevolkingsdaling. Belangrijk punt van aandacht voor de gemeente Hulst en Terneuzen vormt de relatief kleine hoeveelheid beschikbare huurwoningen in het middensegment. Deze voorraad is namelijk zeer belangrijk voor de doorstroming op

de woningmarkt. Voor de gemeente Sluis is het van belang om de zeer sterke toeristische sector en de hieraan gerelateerde vraag met specifieke bouw te kunnen bedienen

Wet- en regelgeving op het gebied van woningvoorraad wordt soms als hinderlijk ervaren. Het wordt bijvoorbeeld als een vorm van staatssteun aangemerkt om als overheid woningen op te kopen en te slopen. Daarnaast zijn regels zoals de verhuurdersheffing en de scheiding tussen kerntaken (diensten van algemeen economisch belang (DAEB) en andere taken (niet-DAEB)) voor corporaties zeer bepalend voor woningbouwontwikkelingen. Het speelveld van corporaties wordt daarmee verkleind. Een groot deel van de broodnodige herstructureringsopgave bevindt zich binnen de particuliere woningvoorraad en valt buiten de scope van de corporaties. De beperkte terugverdien capaciteit maakt dat derde partijen in onvoldoende

Figuur 19 Factsheet Zeeuws-Vlaanderen

mate tot herontwikkeling van deze woningvoorraad komen. Er wordt gebruik gemaakt van de POP3, en de PIW-subsidies uit de provincie. Ook de zorg heeft een grote hap genomen uit de begrotingen van de gemeentes.

De **bevolkingssamenstelling** in Zeeuws-Vlaanderen verandert. De instroom van arbeidsmigranten is nodig voor de economische ontwikkeling van de regio. Voor de huisvesting van de migranten scheppen de gemeenten voorwaarden voor veilige en fatsoenlijke huisvesting en goede voorlichting. In dit kader is de oprichting van het Expat Center Zeeland (2019) vermeldenswaard. De ogen worden niet gesloten voor de problematiek in bepaalde wijken, zoals overbewoning door tijdelijke werknemers of toeristische verhuur van voor permanente bewoning bestemde woningen, en daaraan gerelateerde overlast.

De demografische ontwikkeling heeft aanmerkelijke gevolgen voor de **beroepsbevolking** in de nabije toekomst. De arbeidsbehoefte als gevolg van de uitstroom van medewerkers die met pensioen gaan is groot. Die arbeidsplaatsen moeten worden ingevuld door jongeren, vaak uit andere regio's en/of landen. De aanwezigheid van aantrekkelijke, kwalitatieve huisvesting is daarvoor noodzakelijk. Om de beroepsbevolking op peil te houden zijn niet alleen hooggeschoolde technici nodig, maar ook lager en middelbaar opgeleide medewerkers in sectoren als zorg, techniek en horeca. Rootzz is een netwerkorganisatie van HBO- en WO-geschoolden die studenten met een band met de regio op universiteiten in heel Nederland informeert over de baankansen in Zeeuws-Vlaanderen en de aantrekkelijkheid van de regio. Er wordt beperkt geïnvesteerd in de Campus Zeeland (gevestigd in Vlissingen met participatie van de gemeente Terneuzen), omdat niet verwacht wordt dat de studenten daarvan uiteindelijk in Zeeuws-Vlaanderen terecht zullen komen. De opbrengsten van deze Zeeuwse brede samenwerking komt vooral ten goede aan Vlissingen en Middelburg waar een grote concentratie is van onderwijs (MBO, HBO en WO).

Schouwen-Duiveland

De gemeente Schouwen-Duiveland is een gemeente die economisch vooral op zichzelf is aangewezen. Waar Goeree-Overflakkee nog naar Rotterdam kan kijken en Tholen naar Brabant, is Schouwen-Duiveland meer op zichzelf aangewezen. De gemeente is in 1997 ontstaan uit een herindeling van zes gemeenten en beslaat nu het hele eiland. **Economisch** gaat het zeker niet slecht met Schouwen-Duiveland. Enkele initiatieven zijn Impuls Zeeland om bedrijven van nieuwe ideeën te voorzien, rode-loper beleid voor nieuwe ondernemers en voucher-regelingen voor bijvoorbeeld circulaire economie. Daarbij helpt de gemeente actief om bedrijven te helpen met subsidies van buitenaf, bijvoorbeeld bij POP-3 aanvragen.

Schouwen-Duiveland heeft een zeer actieve woningcorporatie, maar deze wordt sterk geremd door de verhuurdersheffing. Dit is niet de enige **wet- of regelgeving** waar Schouwen-Duiveland last van heeft. Bijvoorbeeld om de schoolbus te laten rijden loopt de regio tegen veel regelgeving aan, op het terrein van financiering en verzekeringen. Daardoor is het lastig om innovatieve oplossingen te vinden.

Voor de **woningvoorraad** is het programma Krot of Kans opgezet, door middel van een Europe for citizens-programma. Het uitgangspunt is dat kunstenaars in een leegstaande woning trekken en zo met andere ogen

In verschillende dorpskernen op Schouwen-Duiveland staan tegenwoordig elektrische auto's. "Local heroes" hebben hiervan de sleutel en helpen mensen die zelf geen auto meer kunnen rijden. Een oplossing voor en door de gemeenschap in Schouwen-Duiveland!

Schouwen-Duiveland - Anticipieerregio

Schouwen-Duiveland

Aantal inwoners
2018: 33.687

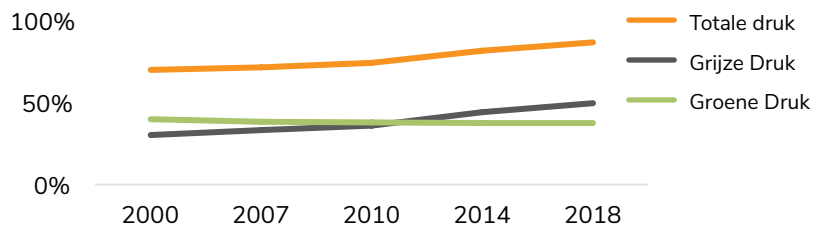
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

-1,3%

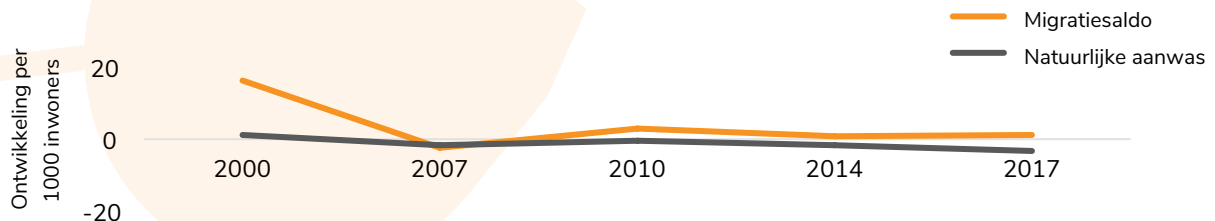
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-5,9%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 20 Factsheet Schouwen-Duiveland

naar de dorpskern te kijken. Dit versterkt de trots van de bewoners en daaruit zijn initiatieven voortgekomen om dorpsraden te organiseren. In deze dorpsraden zitten bewoners, onderwijspartijen en ondernemers, samen proberen zij de leefbaarheid van de kernen te vergroten. De **sociale cohesie** wordt gestimuleerd door de beschikbaarheid van dorpshuizen te vergroten die door de woningcorporatie worden beheerd.

Op het gebied van **bereikbaarheid** is Schouwen-Duiveland innovatief. Er loopt één rijksweg over het eiland, de N59, daarover rijden ook de doorgaande bussen. Om ook voorzieningen vanuit de kernen bereikbaar te houden is een project opgezet met elektrische busjes die door de bewoners zelf worden beheerd en bestuurd. Deze busjes worden ingezet voor het schoolvervoer, maar ook om bewoners naar zorgverleners te

vervoeren. Daarnaast wordt ingezet op deelauto's die ook voor sociale mobiliteit wordt ingezet, bijvoorbeeld in de Wmo.

Wat betreft **financiering** worden allerlei verschillende programma's gebruikt. Zo heeft Renesse subsidie gekregen vanuit Europa vanuit het InterReg Twee Zeeënproject *Coastal Communities 2150*. Dit leidde tot het masterplan Renesse, gericht op economische activiteit, leefbaarheid en vitaliteit, infrastructurele maatregelen en sociale cohesie. Op het terrein van **netwerken** wordt binnen de gemeente nauw samengewerkt met de woningcorporatie die een leidende rol pakt in leefbaarheidsvraagstukken. Ook zijn er een aantal lokaal gevestigde omvangrijke ondernemingen, zoals Zeelandia, Omoda en Your surprise die sterk verbonden zijn met de regio en zich daar ook voor in willen zetten.

In de regio is geen hogeschool gevestigd. Er wordt sterk ingezet op Living labs om studenten naar Schouwen-Duiveland toe te halen om te experimenteren. In de labs wordt samengewerkt tussen de **beroepsopleidingen** van het eiland en de Hogeschool Zeeland, de Erasmus Universiteit, de Wageningen Universiteit en het Roseveld College.

Walcheren

In de regio Walcheren liggen twee stedelijke gemeenten en één plattelandsgemeente. De gemeenten hebben hierdoor een verschillend karakter. De **economische cultuur** in de gemeenten is daarvan een voorbeeld. In Vlissingen-Oost zijn de havens, bestaande uit scheepsbouw, offshore en containers, grote economische motoren. In Veere zijn juist de toeristische- en agrarische sector belangrijk voor de economie. In Middelburg is vooral overheid en bestuur gevestigd, zoals gemeente, provincie, Rijk, waterschap en scholen. Vanuit het rijk wordt Zeeland vaak gezien als één entiteit. Dit bemoeilijkt de relatie van Walcheren met het Rijk enigszins.

In Vlissingen is een artikel-12 gemeente geweest en dit houdt in dat zij, in ruil voor **financiële** hulp van het Rijk, onder streng financieel toezicht staan. Voor Vlissingen betekende dit concreet dat er weinig financieringsmogelijkheden waren voor grote niet-essentiële projecten. De gemeente Vlissingen is bekend met **maatwerk- en expertisetrajecten**, maar heeft op dit moment onvoldoende de capaciteit om hier actief aan deel te nemen. De regio ervaart dat zij een beperkte invloed had op de totstandkoming van de **Regio Deal**. Vanuit **economisch** perspectief wordt wel van de Regio Deal geprofiteerd.

Het **leiderschap** voor verschillende projecten ligt, mede door de financiële moeilijkheden binnen de gemeente, bij organisaties buiten de gemeente. Corporaties lopen voorop bij de energietransitie, maar de gemeente kan in een aantal gevallen door een gebrek aan capaciteit een beperkte bijdrage leveren.

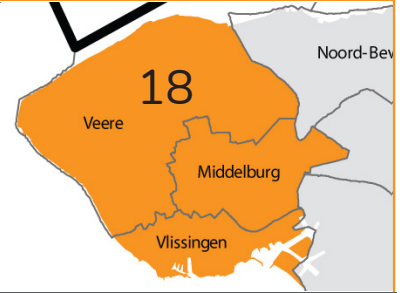
Om de **economische cultuur** van de regio te ondersteunen is Dockwize opgericht. Dit is een incubator voor de regio waar ontwikkelingen rondom offshore wind centraal staan. Ondernemershub Dockwize in Vlissingen is een organisatie die wordt gesteund door de provincie Zeeland en de gemeente Vlissingen. Ook langs de route van de Regio Deal wordt Dockwize ondersteund. De incubator Dockwize is gevestigd op de Kenniswerf, dit is een (gebieds-)ontwikkeling rondom de hogeschool Zeeland en het mbo Scalda. Op deze campus wordt de toekomstige **beroepsbevolking** voorbereid op de banen in het bedrijfsleven. **Samenwerking** tussen scholen, bedrijven en gemeente staat hier centraal.

In de gemeente Veere spelen andere problemen op het gebied van beroepsbevolking. Door de vergrijzing is er een toenemende vraag naar arbeidsmigranten in zowel de agrarische, toeristische en industriële sector. Door de woningvoorraad die uit relatief goedkope woningen bestaat, heeft Vlissingen een aantrekkelijke werking van de stedelijke voorzieningen. Hierdoor vinden ook arbeidsmigranten huisvesting in de gemeente. Dit leidt vervolgens tot druk op de woningvoorraad en woon- en leefomgeving.

Walcheren - Anticipieerregio

Veere
Middelburg
Vlissingen

Aantal inwoners
2018: 114.655

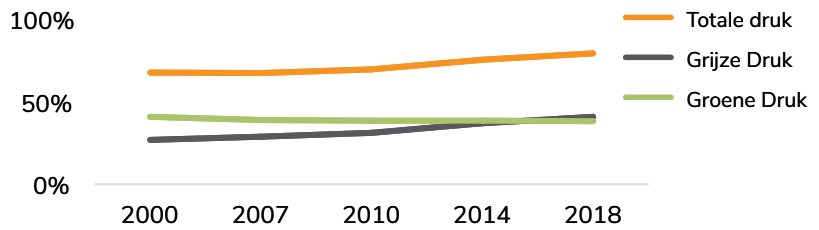
Verwachte huishoudens-
ontwikkeling 2018-2040

2,1%

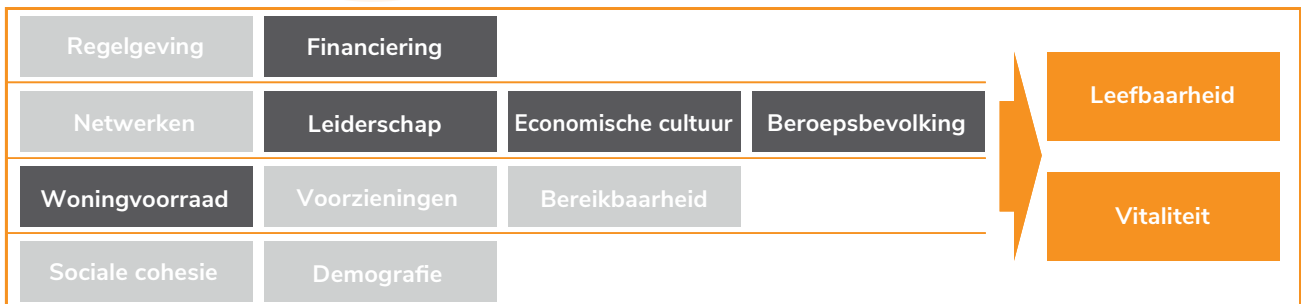
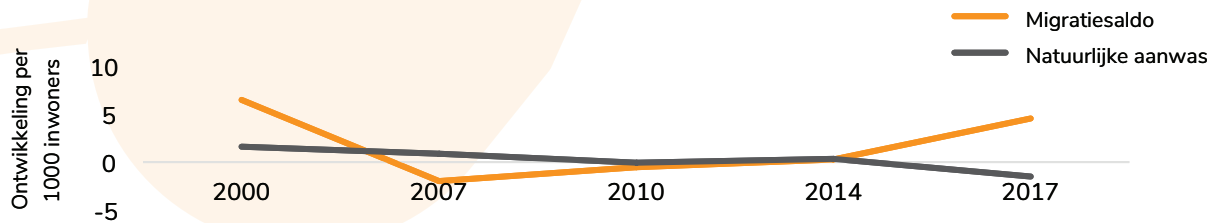
Verwachte bevolkings-
ontwikkeling 2018-2040

-1,6%

Demografische druk

Bevolkingsmutatie

Figuur 21 Factsheet Walcheren

3.8 ZUID-HOLLAND

In de provincie Zuid-Holland bevinden zich volgens de meest recente kwalificatie twee anticipeerregio's: de Krimpenerwaard en de Hoeksche Waard. De regio Krimpenerwaard hebben we voor deze voortgangsrapportage niet gesproken. De provincie Zuid-Holland kijkt niet op deze manier naar de twee regio's. Zuid-Holland heeft in grote lijnen twee type zones; een sterk verstedelijkte zone, die zeer sterk groeit en intensificeert en een meer landelijke zone die beperkt groeit of meer constant is qua bevolkingsaantal op langere termijn. Daadwerkelijke bevolkings- of huishoudensdaling is in Zuid-Holland niet aan de orde. Voor de provincie is de verstedelijkingsagenda het meest urgent. Voor de minder sterk groeiende gebieden zet de provincie Zuid-Holland in op vitaliteit en leefbaarheid in de regio en in specifieke dorpskernen.

Met die laatste groep gebieden is de provincie op diverse manieren betrokken. Per regio is er, op het terrein van **economische cultuur**, in de afgelopen jaren een economische transformatie-monitor gemaakt, die zich richt op de toekomstige economie, **woningvoorraad** en **voorzieningen** binnen de regio. Deze economische transformatie-monitor komt tot stand in samenwerking met clusters van gemeenten en de provincie. Daarnaast is beleidsmatig ingezet op vitale kernen, mede door middel van een serie verkenningen naar de vitaliteit van de niet-stedelijke regio's van Zuid-Holland. De gemeenten in Zuid-Holland die niet sterk groeien hebben de intentie om gezamenlijk een alliantie te vormen. Tot nu toe is dat nog niet concreet van de grond gekomen.

Vanuit de gerichte provinciale verantwoordelijkheden richt de provincie Zuid-Holland zich wat betreft **bereikbaarheid** en openbaar vervoer op de "dikke lijnen of corridors". Ruimtelijke indeling in relatie tot de **woningvoorraad** wordt in samenwerking met de gemeente bepaald door middel van een woningbehoefteraming van de provincie, die vervolgens verder vorm krijgt door middel van een regionale woonvisies in samenwerking van de gemeenten in de regio.

Het nieuwe college heeft aangegeven vitaliteit en leefbaarheid in de leefomgeving een belangrijk thema te vinden. Het college is voornemens hiervoor proeftuinen in te richten. Op dit moment wordt gewerkt aan een verdere invulling hiervan.

Hoeksche Waard

In Zuid-Holland vormden de gemeenten Binnenmaas, Cromstrijen, Korendijk, Oud-Beijerland en Strijen samen de anticipeerregio Hoeksche Waard. Sinds 1 januari 2019 zijn deze gemeenten gefuseerd. Opvallend aan de gemeente Hoeksche Waard als anticipeerregio is dat de verwachte huishoudensgroei in 2050 14,7% is, terwijl het gemiddelde van Nederland op 14,2% ligt. Daarmee lijkt deze regio niet te voldoen aan de criteria om tot de anticipeerregio's gerekend te worden. Hoeksche Waard wordt toch aangemerkt als anticipeerregio omdat het aantal bewoners de afgelopen tien jaar licht is gedaald en de vergrijzing hier sneller gaat dan in de rest van Nederland.

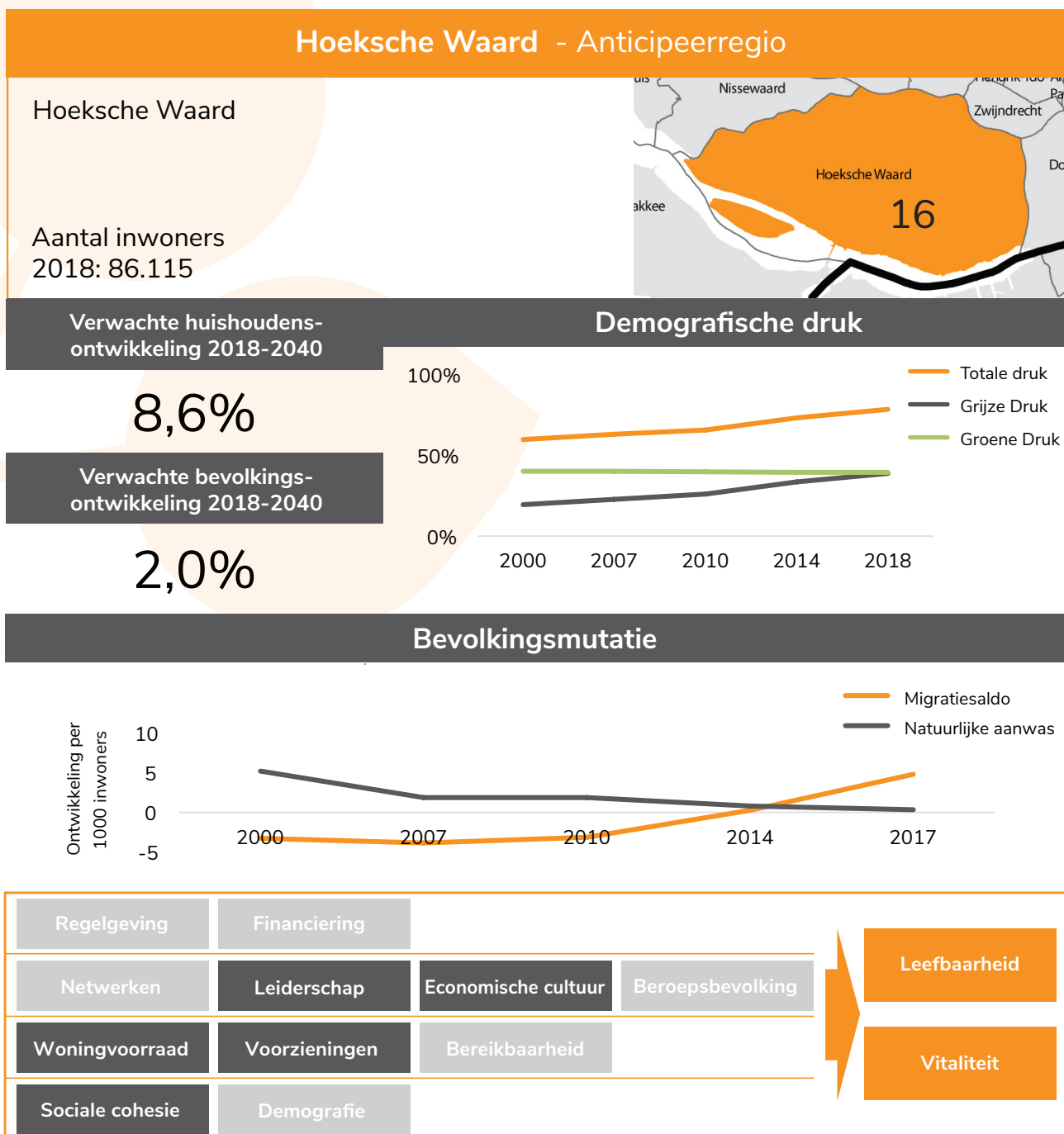
Net als iedere gemeente heeft Hoeksche Waard haar eigen karakter, maar de specifieke ligging nabij Rotterdam maakt Hoeksche Waard een bijzondere anticipeerregio. Waar in veel gemeenten krimp als gegeven wordt gezien en het beleid voornamelijk is gericht op het omgaan met de gevolgen van bevolkingsdaling, wordt in de Hoeksche Waard (succesvol) beleid gevoerd om de bevolkingsdaling tegen te gaan. Daar waar nieuwe huizen worden gebouwd, worden ze stevast gevuld door met name jonge gezinnen uit Rotterdam. Dit betekent wel dat de groei van de Hoeksche Waard sterk samenhangt met de economische vooruitgang in Rotterdam en de overloop van inwoners die dat met zich meebrengt.

Het **leiderschap** in de Hoeksche Waard ligt bij meerdere organisaties. Er is in de Hoeksche Waard één woningcorporatie (HW Wonen) die relatief vermogend is en initiatief neemt om de leefbaarheid in de regio te waarborgen. Daarbij is er leiderschap vanuit de bedrijvengemeenschap in de vorm van een detailraad.

Er wordt nagedacht over een Economic Board om de **economische cultuur** verder te ondersteunen. In samenwerkingen zoals *Pact van mijn Hart* en *Pact van de Waard*, waar wordt samengewerkt tussen zorgaanbieders, gemeente, welzijnsinstellingen, inwoners, is zichtbaar hoe de regio inzet op **sociale cohesie**.

Op dit moment zijn er relatief veel gemeentelijke **voorzieningen** in de Hoeksche Waard. De vijf voormalige gemeenten wilden hun gemeenten goed achterlaten voor de herindeling, maar in de nieuwe samenstelling moeten de beslissingen over investeringen weer met meerdere partijen worden gemaakt. Hierbij gaat het niet alleen over het aantal voorzieningen, maar ook over de bereikbaarheid ervan.

Figuur 22 Factsheet Hoeksche Waard

HOOFDSTUK 4

Conclusies

4. Conclusies

In dit hoofdstuk worden de drie centrale vragen in deze voortgangsrapportage beantwoord, namelijk de beleidsmatige ontwikkelingen in de aanpak van bevolkingsdaling en de interventies die zijn gepleegd op de elementen van het ecosysteem.

In deze derde voortgangsrapportage staan drie vragen centraal. De antwoorden op de vragen zijn gebaseerd op de gevoerde gesprekken met regio's, provincies en departementen. Naast dit uitgebreide field research is er beknopt desk research gedaan naar de beleidsdocumentatie. De drie centrale vragen zijn:

1. Wat is de voortgang en ontwikkeling ten aanzien van de aanpak van bevolkingsdaling vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling in de onderzoeksperiode zomer 2018 tot zomer 2019?
2. Welke nieuwe interventies zijn er door regio's, provincie's en Rijk gepleegd en op welke elementen van het ecosysteem hebben deze interventies betrekking?
3. Bestaat er samenhang tussen de elementen en op welke wijze hebben deze elementen invloed op de leefbaarheid en vitaliteit van een regio?

Deze drie vragen worden achtereenvolgens beantwoord in de drie paragrafen in dit hoofdstuk.

4.1 Voortgang en ontwikkeling in het Actieplan Bevolkingsdaling

Maatwerktrajecten

Binnen het Actieplan Bevolkingsdaling is naar aanleiding van de tweede voortgangsrapportage ingezet op het afspreken van maatwerktrajecten met een aantal specifieke regio's die behoefte hadden aan gerichte ondersteuning vanuit het Rijk. Met zes regio's is uiteindelijk een maatwerktraject overeengekomen. Er is afgesproken met vertegenwoordigers van de regio's die zowel een maatwerktraject als een Regio Deal hebben, dat het maatwerktraject hetzelfde is als de Regio Deal. De reden hiervoor is dat de Regio Deal het meest slagvaardige instrument is om de samenwerking met BZK en andere ministeries vorm te geven, ook op het thema krimp. Medewerkers vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling hebben daarom ondersteund bij de vorming van de Regio Deals, in plaats van aparte maatwerktrajecten op te zetten. Voor regio's is soms echter niet duidelijk of een maatwerktraject nog iets extra's is naast de samenwerking in de Regio Deals. Ook de regio's zonder Deal maar met een maatwerktraject weten de inhoud van het traject vaak niet separaat te duiden van de overige inzet vanuit het Rijk. Dit roept de vraag op of de beleidsinzet vanuit BZK in de maatwerktrajecten voldoende duidelijk is geweest.

Er is bovendien sprake van een veelheid aan maatwerkaanpakken die in deze regeringsperiode vanuit de verschillende departementen zijn ontwikkeld. Dit sluit aan bij de ambitie om in heel Nederland een gebiedsgerichte aanpak te ontwikkelen die ingaat op de uitdagingen van een regio. Regio's kunnen gebruik maken van meerdere instrumenten die de verschillende departementen bieden. Deze worden binnen provincies en regio's steeds vaker met elkaar verknoopt, wat op zich de samenhang tussen de verschillende beleidsdomeinen stimuleert. Echter, door de veelheid aan instrumenten ontstaan er ook overlappen tussen de thema's waardoor inspanningen en middelen van afzonderlijke regelingen minder goed separaat beoordeeld en verantwoord kunnen worden. Ook hebben regio's vraagstukken waarvoor géén departementale regelingen zijn. De route van de Regio Deals biedt mogelijkheden om afstemming te vinden tussen de verschillende maatwerkaanpakken vanuit de departementen en deze gaten op te vullen: alle departementen die een impuls geven aan een specifiek thema kunnen mee ondertekenen en er zijn additionele middelen voor regiospecifieke thema's. Regio Deals vergen een nog meer integrale aanvliegroute, vanuit de regio en ook vanuit het Rijk. Het Interbestuurlijk Programma (IBP) dat in deze kabinetsperiode is gestart kan gezien worden als mogelijkheid om daar bestuurlijke oplossingen voor te verkennen.

Expertisetrajecten

Naast de maatwerktrajecten is in 2019 binnen het Actieplan Bevolkingsdaling gestart met het aanbieden van expertisetrajecten rondom twee omvangrijke nationale thema's die uitdagend zijn voor de betrokken regio's. De expertisetrajecten zijn gericht op het aanbieden en uitwisselen van thematische kennis tussen de regio's. Het expertisetraject over de 'woningmarkt in krimpregio's' is begin 2019 gestart; het expertisetraject 'energietransitie en klimaatadaptatie' is na de zomer van 2019 begonnen. De meeste regio's zijn bekend met het expertisetraject 'woningmarkt in krimpregio's' en zijn aanwezig geweest bij een of meer bijeenkomsten. Over het algemeen zijn regio's te spreken over de inhoud en sprekers van de masterclasses. Een aantal regio's is nauw betrokken bij het ontwikkelen van de masterclasses, vanuit het perspectief van hun eigen omvangrijke ervaring met het thema; dit geldt bijvoorbeeld voor regio Parkstad Limburg. Er is ten tijde van de gesprekken nog een beperkt beeld van de meerwaarde van het expertisetraject 'energietransitie en klimaatadaptatie', omdat dit zeer recent van start is gegaan. De expertisetrajecten worden gezien als manier om kennis over een specifiek thema op te halen en het netwerk tussen krimp- en anticipeerregio's te versterken. Het bijwonen van de trajecten biedt nog een beperkt handelingsperspectief waardoor concrete acties bij de deelnemers aan de expertisetrajecten naar aanleiding hiervan uitblijven.

Coördinerende rol BZK

Het ministerie van BZK fungeert als coördinator van het Actieplan Bevolkingsdaling, dat interdepartementaal is ontwikkeld. Zoals bleek uit de tweede voortgangsrapportage en ook in deze meting naar voren komt, is dat naast BZK de overige ondertekenende departementen het thema bevolkingsdaling niet beschouwen als separaat thema, maar juist als regionale context die van invloed is op de aandachtsgebieden van het betreffende departement. BZK neemt de rol op zich om andere departementen te wijzen op de gevolgen van bevolkingsdaling en verbindt departementen en regio's op onderwerpen aan elkaar. Het verschilt per departement of er regionaal beleid wordt gevoerd. Departementen met een specifiek regionaal beleid zijn OCW, LNV en EZK. De directie Regio (met daarin de regioambassadeurs van EZK en LNV) is gericht op en aanwezig in de regio voor het regionale beleid van EZK en LNV, zij zijn echter niet specifiek gericht op bevolkingsdalingsdaling.

4.2 Interventies langs de lijnen van het ecosysteem

In deze derde voortgangsrapportage is voor de beschrijving van de interventies en de ondernomen activiteiten gekeken vanuit de ecosysteembenadering. Dat perspectief wordt tegenwoordig steeds vaker gebruikt om na te gaan in hoeverre de voorwaarden voor productief ondernemerschap zijn vervuld in een regio⁵². Datzelfde perspectief is ook te benutten om de vitaliteit en leefbaarheid van een regio in de breedte te duiden. In deze paragraaf wordt langs de lijnen van het ecosysteemmodel beschreven op welke manier de provincies, regio's en het Rijk activiteiten hebben ondernomen op het terrein van bevolkingsdaling binnen de onderzoeksperiode.

Wet- en regelgeving

Op het element wet- en regelgeving wijzen de interviewpartners op een aantal aandachtsgebieden, namelijk grensoverschrijdende wet- en regelgeving, wetgeving voor woningcorporaties en de voortgang op het uitvoeren van de acties die voortkomen uit het rapport van de commissie Krikke⁵³, dat in 2014 is opgesteld als Midterm Review Bevolkingsdaling.

Inhoudelijk wijzen de regio's op regelgeving die grensoverschrijdende samenwerking en (arbeids-)mobiliteit belemmert. Daarbij gaat het om arbeidsjuridische- en fiscale wetgeving die de mobiliteit van personen om

52 Stam, E. (2015). *Entrepreneurial Ecosystems and Regional Policy: A Sympathetic Critique*. *European Planning Studies*, 23:9, 1759-1769, DOI: 10.1080/09654313.2015.1061484. Londen: Routledge. Stam, E. & Spigel, B. (2016). *Entrepreneurial Ecosystems*. Working Papers, Nr. 16-13. Utrecht: Utrecht School of Economics.

53 Grenzen aan de Krimp. Toespitsing Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling Noodzakelijk. Team Midterm Review Bevolkingsdaling. Oktober 2014

over de grens te werken en voor bedrijven om over de grens zaken te doen bemoeilijkt. Juist een ligging aan de grens zorgt ervoor dat opgaves als arbeidstekorten of bedreiging van de economische groei lastiger op te lossen zijn. Het verzorgingsgebied van de grensregio's en daarmee het Daily Urban System⁵⁴ wordt daarmee danig begrensd en beïnvloedt op negatieve wijze de mate waarin een regio gemakkelijk kan putten uit een beschikbare arbeidspopulatie of het afzetgebied voor producten.

Frank Cörvers constateert in zijn essay in de essaybundel 'Land in samenhang'⁵⁵ dat een derde van de Nederlanders in een grensgebied woont en dat daarom een actieve rol van de nationale overheid cruciaal is. In de interviews in de regio's is gebleken dat grensoverschrijdende samenwerking slechts ten dele als kansrijke mogelijkheid wordt gezien. In een regio als Oost-Groningen wordt grensoverschrijdende samenwerking niet of nauwelijks als potentiële verrijking van de economie gezien, aangezien de aangrenzende regio in Duitsland ook krimpt. Voor een gebied als Zuid-Limburg of Zeeuws-Vlaanderen is grensoverschrijdende samenwerking echter potentieel van grote waarde. Voor Zuid-Limburg ligt Aken net over de grens en voor Zeeuws-Vlaanderen Brugge, Gent en Antwerpen dichtbij liggen. Er kan geconcludeerd worden dat, hoewel niet voor alle regio's in even grote mate, er veel te winnen is in grensoverschrijdende samenwerking en in het aanpakken van deze vraagstukken. Het Rijk springt hierop in met het programma Grensoverschrijdende samenwerking (GROS) dat als doel heeft grensregio's te ondersteunen om grensoverschrijdende kansen te pakken op diverse terreinen, waaronder arbeidsmarkt, infrastructuur en onderwijs. Dit gebeurt door initiatieven te stimuleren (via onder andere Regio Deals), de juiste randvoorwaarden te scheppen, en grensbarrières te slechten via grenslandagenda's met de verschillende grensregio's.

Ten aanzien van de wet- en regelgeving gericht op woningcorporaties speelt de verhuurdersheffing een belemmerende rol volgens de regio's. Deze regeling is op 31 januari 2018 op basis van het Woonakkoord versoepeld voor de situatie in krimpgebieden. Tot en met mei 2021 was er 698,5 miljoen euro beschikbaar voor deze regeling, maar in juli 2018 is deze regeling gesloten omdat de financiële middelen vroegtijdig waren uitgeput.⁵⁶ Dit zorgt ervoor dat woningcorporaties per saldo minder kunnen investeren in de kwaliteit en kwantiteit van hun woningvoorraad.

Ook de Woningwet vermindert de slagkracht en het investeringsvermogen van woningcorporaties. Dit komt door het onderscheid dat is gemaakt tussen kerntaken van woningcorporaties; de zogenaamde diensten van algemeen economisch belang (DAEB) en andere taken (niet-DEAB). Investerings in leefbaarheidsprojecten worden niet beschouwd als kerntaken en dit bemoeilijkt de positie van woningcorporaties in hun bijdrage aan het oplossen van vraagstukken die raken aan leefbaarheid en vitaliteit. Overigens wordt de invulling van die kerntaken wel verschillend geïnterpreteerd door de regionale woningcorporatie zelfs binnen dezelfde provincie. Waar in Schouwen-Duiveland de woningcorporatie ruimte vindt om te investeren in buurthuizen en zelfs het beheer ervan voor zijn rekening neemt, ziet de woningcorporatie in Zeeuws-Vlaanderen weinig mogelijkheden om hierin te acteren. De Nationale Woonagenda die gesloten is tussen het Rijk en maatschappelijke partners in de woningbouw adresseert deze thema's en vraagt om meer aandacht voor lokaal woonbeleid.

In het rapport "Grenzen aan de Krimp" van het Team Midterm Review Bevolkingsdaling (Commissie Krikke) uit 2014 regelmatig genoemd tijdens de gesprekken als het gaat over belemmerende wet- en regelgeving. De commissie Krikke heeft in beeld gebracht welke wet- en regelgeving belemmerend werkt voor krimpregio's. De provincies en regio's zijn het met elkaar eens dat nog weinig voortgang wordt ervaren, maar dat de benoemde vraagstukken uit het rapport van 2014 nog steeds actueel zijn. Regio's ervaren wel

---

54 Functionele samenhangen tussen bevolkingsconcentraties, voorzieningen en economische en sociale activiteiten binnen een (stedelijk) gebied. De samenhangen laten zich zien in de dagelijkse stromen van kopers en verkopers, forensen, recreanten, studenten enzovoort binnen dat gebied (Tordoir, 2001)

55 Land in samenhang. Krimp en regionale kansengelijkheid. Bettina Bock, Henri de Groot, Gert-Jan Hospers, Eveline van Leeuwen en Frank Cörvers. Oktober 2019

56 Wet maatregelen woningmarkt II, 15-11-2019

gespreksruimte met Rijksoverheid over **wetten en regels**. Departementen bevestigen dit en benoemen de mogelijkheden van de experimenteerartikelen in wet- en regelgeving. Regio's geven aan dat bewustwording en geld grotere uitdagingen zijn dan wet- en regelgeving. Om die reden wordt de noodzaak van een **Regio Check** dan ook herkend en gesteund door de meeste regio's. Over de vorm van deze check lopen de meningen uiteen. Waar een aantal regio's de hoop hebben dat een Regio Check bij nieuwe wetgeving de belangen van regio's met bevolkingsdaling beter kan waarborgen, hebben anderen er minder vertrouwen in; zij vrezen voor een administratieve beoordeling.

Financiering

De krimpregio's ontvangen financiële middelen via een decentralisatie-uitkering (DU) bevolkingsdaling uit het gemeentefonds. Deze middelen worden aangewend als aanjaaggelden om projecten van de grond te krijgen of een doorstart te kunnen laten maken. De anticepeerregio's ontvangen geen aparte DU voor het aanpakken van de gevolgen van bevolkingsdaling en geven in een aantal gevallen aan dat het hen daardoor ontbreekt aan mogelijkheden om substantiële interventies te plegen. Dit wordt bijvoorbeeld aangegeven door de regio Midden-Limburg die voor een aanzienlijke opgave staat om de verpaupering door leegstand tegen te gaan, maar vooral van de huizeigenaars verwacht om dat te voorkomen, omdat het zelf niet over de middelen beschikt. Ook Vlissingen geeft aan dat het, mede door de financiële positie van de gemeente, weinig financiële ruimte heeft om investeringen te doen in het versterken van de leefbaarheid en vitaliteit. De financiële middelen die vanuit een eventuele Regio Deal beschikbaar komen voor een aantal van de krimp- en anticepeerregio's worden gezien als een welkome aanvulling op de beschikbare middelen. Deze worden doorgaans ingezet voor meer langetermijninvesteringen. Deze regio's zien de decentralisatie-uitkering bevolkingsdaling, indien van toepassing, in dat licht met name als mogelijkheid om kleinere maar belangrijke zaken te repareren en op te lossen. Vanuit het meer private domein lijken woningcorporaties mogelijkheden tot investeringen te hebben, alhoewel minder omvangrijk dan gewenst, door de verhuurdersheffing en de bepalingen rondom de kerntaken in de Woningwet. *In-kind* investeringen zijn veelal afkomstig van onderwijsinstelling, zorginstellingen en maatschappelijke instellingen. Private financiering wordt nog beperkt aangesproken. De regio's geven aan dat private partijen überhaupt weinig middelen hebben om te investeren in de regio. Investeringen in thema's als leefbaarheid en vitaliteit, waarbij het lastig is om rendement te maken, zijn voor investeerders niet aantrekkelijk.

De wegen die zijn gevonden naar Nederlandse en Europese subsidies om de initiatieven in de krimp- en anticepeerregio's te ondersteunen verschillen sterk. Zo blijken Groningse gemeenten de weg naar Europese subsidies goed te vinden, terwijl Friese gemeenten, op Leeuwarden na, op dit gebied achterblijven. Dit beeld wordt onderschreven door een onderzoek van ERAC (European and Regional Affairs Consultants).⁵⁷ Zuid-Holland is de onbetwiste koploper in het aanvragen en ontvangen van Europese subsidies, Drenthe en Fryslân profiteren het minst. Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) ondersteunt de provincies en regio's hierin door het geven van informatie en voorlichting door middel van de wegwijzer krimpgemeenten. In een aantal regio's, bijvoorbeeld in Schouwen-Duiveland en in Noordoost Fryslân, wordt concrete ondersteuning geboden door de gemeente bij het aanvragen van subsidies door bedrijven en instellingen om op deze manier extra middelen voor de regio beschikbaar te krijgen.

Netwerken

Om uitvoering te geven aan de interventies gericht op het verhogen van vitaliteit en leefbaarheid zijn verschillende vormen van netwerken opgericht. Er is sprake van netwerkvorming op het niveau van de regio en tussen Rijk en regio. Daarnaast zijn er op het gebied van netwerkvorming nog twee andere bewegingen gaande; enerzijds is er een beweging naar boven toe, waarbij regio's of provincies zich bovenregionaal aan elkaar verbinden. Anderzijds vindt er beweging plaats van netwerkvorming op een meer lokale schaal dan de gemeenten. Het belang van netwerkvorming kwam in de meeste van de gesprekken sterk naar voren. Ook het jaarlijkse Krimpcongres op 31 oktober 2019 in Groningen stond in het teken van 'De kracht van

⁵⁷ <https://www.binnenlandsbestuur.nl/financien/nieuws/ruim-helpt-eu-subsidies-naar-randstad.9613198.lynkx>

verbinding', wat deels betrekking heeft op het vormen van netwerken, maar ook op het bevorderen van de sociale cohesie binnen een gebied.

Netwerkvorming binnen de regio

Publieke organisaties (provincie, gemeenten en samenwerkingen van gemeenten) zijn in de regio's veelal de initiatiefnemers van interventies en programma's gericht op de gevolgen van bevolkingsdaling. De publieke organisaties zoeken in vrijwel alle regio's de samenwerking op met woningcorporaties en onderwijsinstellingen. Ook zorgverzekeraars en zorgkantoren doen veelvuldig mee in de netwerken, vooral als het gaat om het in stand houden van voorzieningen. Op het gebied van wonen worden projectontwikkelaars, architecten en makelaars betrokken in de opgave om inwoners te behouden en aan te trekken.

In een aantal regio's zijn daarnaast ook triple helix organisaties actief, zoals Economic Boards. Een triple helix organisatie is een samenwerkingsorganisatie tussen overheid, onderwijs en ondernemers. De samenwerkingsorganisaties in deze regio's zijn primair gericht op het verbeteren van het economisch klimaat in de regio en het versterken van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Ook zijn deze organisaties vaak betrokken bij de Regio Deals; soms als adviseur, soms als sturende organisatie. De betrokkenheid van triple helix organisaties zorgt voor een verbreding van de focus in het aanpakken van opgaven. Vaak wordt door de betrokkenheid van ondernemers het economische perspectief meer centraal gesteld en wordt de kracht van de regio benut om ook maatschappelijke vraagstukken op te lossen.

Netwerkvorming tussen regio's en Rijk

Het Rijk zet steeds vaker in op een integrale en gebiedsgerichte aanpak in partnerschap met partijen in de regio om meervoudige opgaven, zoals bevolkingsdaling, op te pakken. De nadruk op de integraliteit van de opgave noopt het Rijk om ook zelf de integrale samenwerking te versterken. Alle departementen die het Actieplan Bevolkingsdaling hebben ondertekend zijn ook ondertekenaar van één of meer Regio Deals (zowel 1e als 2e tranche) waarbij krimp- en/of anticiperregio's betrokken zijn. Voor elke Regio Deal is een Overleg Rijk-regio ingericht waarin de mee-tekenende departementen zijn vertegenwoordigd. Het Overleg is tevens een manier om issues die raken aan verschillende departementen te agenderen.

Uit de gesprekken met de geïnterviewden blijkt het belang van de Regio Deals groot te zijn voor de krimp- en anticiperregio's. Vrijwel alle geïnterviewden uit de krimp- en anticiperregio's zijn bekend met de werking van de Regio Deals. Het integrale karakter van Regio Deals maakt dat veel van deze regio's hun leefbaarheid en vitaliteit geadresseerd zien in de inhoud van de Deals. De Regio Deal wordt als een stimulerend instrument gezien voor regionale samenwerking. Alleen al het ontwikkelen van een Deal fungeert als een vliegwiel om partijen bij elkaar te krijgen en een gezamenlijk agenda te formuleren.

Netwerkvorming bovenregionaal

De regio's schakelen in hun beleidsvorming over bevolkingsdaling steeds vaker direct met het Rijk, dit leidt ertoe dat een aantal provincies zich heroriënteert op de rol die het kan spelen. De provincies nemen daarom steeds vaker de rol op zich van samenwerkingspartner, zij brengen partijen bij elkaar, faciliteren de agendavorming en zorgen in een aantal gevallen voor financiering. Bovenregionaal leidde dit op provinciaal niveau tot samenwerkingsverbanden tussen de regio's, zoals het Frysk Bestjoerlik Oerlis Krimp (FBOK). Dit is een bestuurlijk overleg tussen de vijf regio's in Fryslân, plus provincie en BZK, waar wethouders of burgemeesters namens een regio aanschuiven. Ook is er het Limburgse overleg tussen Parkstad Limburg, Westelijke Mijnstreek, Noord-Limburg en Zuid-Limburg.

De zes provincies die een krimpregio hebben, treffen elkaar binnen het K6-overleg. De K6 heeft geen formele status binnen het Actieplan Bevolkingsdaling, maar is wel een eenduidige, invloedrijke stem vanuit de zes krimpprovincies. Dit overleg wordt positief gewaardeerd als een platform dat het voor elkaar krijgt om specifieke onderwerpen onder de aandacht te brengen en daar ook concrete afspraken over te maken met het Rijk. De intensiteit waarmee provincies de route van het K6-overleg benutten wisselt. In de periode

dat deze voortgangsrapportage beslaat heeft de K6 ingezet op het agenderen van de Regio Check en het bekostigingsstelsel van het onderwijs.

Daar waar krimpregio's tot op de dag van vandaag een intensieve samenwerking en afstemming hebben in K6-verband, is er tussen de provincies met anticipeerregio's geen afstemming. Enkele regio's geven aan hier wel interesse in te hebben, maar erkennen tegelijkertijd de realiteit dat er dusdanige verschillen zijn in opgaven en urgentie dat structureel samenwerken of overleggen minder relevant lijkt. Op provinciaal niveau is er ook sprake van een samenwerking tussen de provincies Drenthe, Groningen en Fryslân, die samenwerken in het Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland (KKNN), samen met de Hanzehogeschool en de Rijksuniversiteit Groningen.

Netwerkvorming op dorps- en wijkniveau

Op een lager schaalniveau vindt in de regio's steeds vaker netwerkvorming plaats op het niveau van dorpen, kernen en wijken, zoals de vorming van dorpsraden in Groningen en Zuidoost Fryslân en de wijkraden in Vlissingen. Een duidelijke trend in het bestuurlijke landschap in Nederland is dat gemeenten steeds groter worden. Gemeenten fungeren hierdoor vaak bijna als regio-overheid. Dit is ook te zien in de indeling van krimp- en anticipeerregio's, die veelal slechts één gemeente bevatten, zoals in Schouwen-Duiveland, Het Hogeland en Hoeksche Waard. Een aantal recente en aankomende gemeentelijke herindelingen (zoals in Eemsdelta en Zuidoost Fryslân) zijn hier exemplarisch voor. Doordat de gemeenten steeds groter worden, zoeken burgers naar mogelijkheden om alsnog hun stem te laten horen, door initiatieven als dorpsraden en wijkraden. Met name in de grote, meer uitgestrekte gemeenten met meerdere kernen komt dit veelvuldig voor.

Leiderschap

Een belangrijk aspect van samenwerking is, naast netwerkvorming, ook leiderschap. Met leiderschap wordt de mate waarin een persoon of een partij zich opwerpt als trekker van een agenda of initiatief bedoeld. Wat opvalt is dat in met name de krimpregio's de woningcorporaties worden gezien als een belangrijke leider voor de regio. Omdat er een beperkt economisch perspectief is voor private partijen, is er voor hen weinig ruimte om te investeren. Woningcorporaties hebben een langdurige en intensieve betrokkenheid bij de regio. Zij maken daarmee onderdeel uit van het regionale 'DNA' van de regio. De leiderschapsrol wordt daarom veelal bij de woningcorporatie gevonden. Zij beschouwen het vraagstuk van vitaliteit en leefbaarheid niet alleen vanuit een maatschappelijk, maar ook vanuit een economisch perspectief. Investeringsen worden gedaan daar waar beide belangen samenkomen. Woningcorporaties beschikken bovendien over financiële middelen die zij kunnen investeren in het verhogen van de leefbaarheid. In algemene zin is er veel respect en sympathie voor woningcorporaties als medespeler in de regio en als leider in het netwerk. Ook de Nationale Woonagenda, die bestaat uit een nationale, regionale en thematische actielijn, kent een centrale rol toe aan de woningcorporaties bij het oplossen van regionale woonvraagstukken.

Economische cultuur

Een element dat wel regelmatig wordt genoemd, maar nog beperkt wordt ingezet om in te grijpen op de leefbaarheid en vitaliteit, is de economische cultuur van de regio. De mate waarin bedrijven mogelijkheden hebben om te innoveren of de wijze waarop nieuwe bedrijvigheid wordt gestimuleerd, lijkt nog geen vanzelfsprekend beleid in de omgang met bevolkingsdaling te zijn. Wel wordt dit in een aantal regio's, bijvoorbeeld in Groningen en Limburg, gezien als manier om vanuit een andere invalshoek een impuls te geven aan de leefbaarheid en vooral vitaliteit van een regio.

Dit wordt onderschreven door Bettina Bock in de essaybundel 'Land in samenhang'⁵⁸. Zij beschrijft dat het Nederlandse beleid op het gebied van bevolkingsdaling zich voornamelijk heeft gericht op het behoud van leefbaarheid en kwaliteit van wonen, terwijl economie een minder belangrijk onderdeel van het beleid vormt. Uit de interviews bleek bovendien dat er verschillen zijn in de aandacht voor economische vitaliteit tussen de diverse regio's, maar ook duidelijke verschillen tussen krimp- en anticipeergebieden. Daar waar krimpregio's zich meer richten op leefbaarheid en de kwaliteit van wonen, richten anticipeerregio's zich in grotere mate op het economische plaatje.

De wijze waarop binnen de Regio Deals een verbinding wordt gelegd tussen de economische kracht van een regio en de maatschappelijke en sociale opgaves draagt bij aan dit besef. Zeker omdat daarin expliciet gezocht wordt naar samenwerking met triple helix partijen, waarin ondernemers een belangrijke stem hebben. Ondernemers zijn gewend om een opgave te bekijken vanuit economisch perspectief en kunnen vanuit die focus bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke uitdagingen.

Beroepsbevolking en onderwijs

Regio's zijn op allerlei manieren bezig met human capital beleid. Zowel door slimme samenwerkingen en verbindingen in het initiële onderwijs, als door vernieuwende samenwerkingen tussen overheid, onderwijs en bedrijfsleven in campusachtige omgevingen. Een (neven-)vestiging van een universiteit of hogeschool wordt gezien als enorme impuls voor regio. Op ieder Waddeneiland is er sprake van, of worden plannen ontwikkeld voor, een campus om de toekomstige beroepsbevolking aan te trekken. Ook fieldlabs waar experimenteerruimte wordt geboden, zoals in Schouwen-Duiveland en Noordoost Fryslân, trekt kennis en innovatie naar een regio. In Noord-Limburg, rondom stad Venlo, heeft de regio het afgelopen decennium vol ingezet op de ontwikkeling van hoger onderwijs in aansluiting op de regionale economie, het verbeteren en vernieuwen van stedelijke voorzieningen en het bieden van concurrerende en aantrekkelijke woonmilieus.

In een aantal regio's wordt veel energie gestoken in het aantrekken van personeel met specifieke vaardigheden. Zo zet Zeeland bijvoorbeeld in op het aantrekken van huisartsen. Dit blijkt in veel gevallen intensieve trajecten, omdat ook de partner werk moet kunnen vinden in de regio. De ligging van een aantal regio's aan de grenzen van Nederland bemoeilijkt de grensoverschrijdende arbeidsmobiliteit vanwege wet- en regelgeving. In een aantal regio's zijn hier in de afgelopen periode specifieke activiteiten op ondernomen. Zeeuws-Vlaanderen heeft bijvoorbeeld een grensinfopunt dat antwoord geeft op praktische vragen rondom grensoverschrijdende samenwerking en Heerlen is actief met een treinverbinding naar Aken om arbeidsmarkten aan elkaar te verbinden.

Woningvoorraad

Het element woningvoorraad is duidelijk het meest genoemde thema in de regio's. In de meeste regio's gaat het meer over de kwaliteit dan de kwantiteit van de woningvoorraad. In de gesprekken zaten vaak experts op het gebied van wonen aan tafel en daaruit kan worden opgemaakt dat dit thema centraal staat in de aanpak van bevolkingsdaling binnen de krimp- en anticipeerregio's. De focus op de kwaliteit van de publieke woningvoorraad heeft te maken met de bevolkings- en huishoudensontwikkeling. Veel regio's geven aan dat de bevolkingsomvang daalt, terwijl het aantal huishoudens stijgt. Dit wordt onder andere verklaard door toenemende individualisering en het langer thuis wonen van ouderen of zorgbehoevenden. Door middel van een diverse woningvoorraad kan een diverse groep inwoners worden bediend. Regio's werken daarom vooral aan de match tussen vraag en aanbod op de woningmarkt. Dit versterkt de behoefte aan toekomstbestendig en modulair bouwen.

Zowel krimp- als anticipeerregio's geven aan dat nationale en politieke ontwikkelingen op het gebied van de krappe woningmarkt, de regionale gesprekken over woningvoorraad afleiden. Het landelijke beeld van 'we gaan een miljoen huizen bouwen', maakt het bestuurlijke gesprek over woningvoorraad in de regio moeilijk. De korte(re) termijnagenda's van regionale politici stroken niet altijd met de lange termijn van

---

58 Land in samenhang. Krimp en regionale kansengelijkheid. Bettina Bock, Henri de Groot, Gert-Jan Hospers, Eveline van Leeuwen en Frank Cörvers. Oktober 2019

krimpprognoses (10-30 jaar). In een aantal regio's zorgt dit voor uitdagingen voor bestuurders die vanuit een middellange termijn perspectief in tijden van woningvraag extra woningen bij willen bouwen, terwijl voor de langere termijn bevolkingsdaling wordt verwacht. De mate waarin beleidsambtenaren sturing kunnen geven aan de beleidsagenda is in veel gevallen doorslaggevend. In de Nationale Woonagenda wordt ingespeeld op de verschillen tussen regio's in hun woonvraagstukken en wordt gezocht naar de balans tussen de uitdagingen van de stedelijke gebieden en de krimp- en anticiperregio's. Met het expertisetraject over de woningmarkt in krimpgebieden worden meer urgente thema's in het woondossier een slag verder gebracht door de samenwerking tussen het ministerie van BZL, de provincies, regio's en woningcorporaties.

Bereikbaarheid

Een ander veelgenoemd element is de bereikbaarheid van de regio. Bij het element bereikbaarheid is de geografische ligging van grote invloed. Deze is niet te beïnvloeden, maar betekent veel voor de kracht én uitdagingen per regio. Zo kan de ligging van regio aantrekkelijk zijn voor toeristen of zorgt een ligging aan de grens voor kansen en uitdagingen op het terrein van arbeidsmobiliteit. De specifieke ligging nabij Rotterdam maakt Hoeksche Waard bijvoorbeeld een bijzondere anticiperregio. Daar waar nieuwe huizen worden gebouwd, worden ze stevast gevuld door met name jonge gezinnen uit Rotterdam.

Projecten voor het verbeteren van fysieke bereikbaarheid via openbaar vervoer of autoweg lopen meestal via de provincie. Dit zijn veelal trajecten van lange duur, maar het effect op de vitaliteit van een regio is aanwijsbaar. In een aantal regio's worden projecten opgestart met burgers en dorpskernen samen om de bereikbaarheid van voorzieningen op peil te houden. Hierbij wordt een beroep gedaan op het zelforganiserende vermogen en de verantwoordelijkheid van bewoners. Vanuit het Rijk wordt hieraan bijgedragen door de initiatieven binnen het project Mobility as a Service (MaaS) vanuit het ministerie IenW. Naast fysieke bereikbaarheid wordt ook digitale bereikbaarheid door enkele regio's als aandachtspunt genoemd. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de gewenste glasvezelverbindingen naar alle Waddeneilanden. Vanuit het Rijk wordt hierop ingezet door EZK met het Actieplan Digitale Connectiviteit.

Voorzieningen

Het voorzieningenniveau in de regio is regelmatig aan de orde gekomen tijdens de gesprekken en dan met name de bereikbaarheid van voorzieningen zoals onderwijs, zorg en detailhandel. Enerzijds zijn de regio's bezorgd over het dalen van het voorzieningenniveau in een aantal kernen. Vooral het sluiten van een (basis-) school wordt gezien als bepalende factor voor levendigheid en van grote invloed op de leefbaarheid in een woonplaats. Dit is in een aantal gevallen de directe aanleiding geweest voor burgers om eigen initiatieven te ondernemen om scholen te behouden of om gezamenlijk vervoer te organiseren naar een school verderop. Het Rijk ondersteunt scholen hierin door met onderwijsbesturen maatwerkarrangementen te ontwikkelen, accountmanagers in te zetten die de schoolbesturen kunnen bijstaan in hun keuzes, maar ook door de kleinscholentoeslag die ervoor zorgt dat kleine scholen die onmisbaar zijn in een dorp of kern open kunnen blijven.

Anderzijds is er ook bewustzijn van consequenties van eigen handelen, bijvoorbeeld dat inwoners het logisch vinden dat supermarkten en andere kleinere retailbedrijven zijn weggegaan, mede doordat inwoners hun inkopen in grotere kernen doen. Er lijkt een soort berusting aanwezig ten aanzien van het feit dat in deze tijd niet alle voorzieningen behouden kunnen worden in alle kernen, maar er een concentratie van voorzieningen ontstaat. Daarom wordt er in verschillende regio's ingezet op het verbeteren van de bereikbaarheid van voorzieningen voor alle bewoners, zoals in Oost-Drenthe waar afstemming plaatsvindt tussen zorgaanbieders om wijkverpleging rendabel te kunnen blijven bieden en Zuidoost Fryslân, waar ingezet wordt op fietssnelwegen en daarmee onderwijsvoorzieningen bereikbaar blijven.

Sociale cohesie

Om een beeld te krijgen van de wijze waarop regio's de sociale cohesie inschatten en trachten te stimuleren, zijn de regio's bevraagd op hun beleidsvoering. Het versterken van de sociale cohesie is een uitdagend vraagstuk vanuit beleidsoptiek, want daarbij staat de beleving van een individu of een groep individuen

centraal. De inrichting van dorps- en wijkraden zijn veelgenoemde manieren om de sociale cohesie te versterken en burgers meer te betrekken en activeren. In Limburg is er een 'Burgertop' georganiseerd om burgers te betrekken bij het beleid en burgerinitiatieven te stimuleren. Ook valt op dat kunst en cultuur worden ingezet om de sociale cohesie te bevorderen. Zo zet de provincie Drenthe in op *community art* met het Podium Platteland. Maar ook Schouwen-Duiveland en Parkstad Limburg hebben de hulp ingeroepen van kunstenaars en creatievelingen om de bewoners vanuit een ander perspectief naar de eigen woonomgeving te laten kijken. Het project van Krot of Kans nodigde kunstenaars uit om een week in een leegstaande woning te wonen en vanuit daar de pracht en kracht van de dorpskern te beschrijven. Dit stimuleerde de trots op de eigen woonkern en droeg bij aan verschillende burgerinitiatieven, zoals het vormen van dorpsraden.

Demografie

In de gesprekken werd ook gevraagd naar de beleving van bevolkingsdaling bij bewoners zelf en de wijze waarop daar door bestuurders mee omgegaan wordt. Regio's geven aan dat de bewoners niet van de daken schreeuwen dat zij in een krimpregio wonen, maar dat het besef wel degelijk aanwezig is. Ook lijken burgers zich meer bewust van hun eigen verantwoordelijkheid in het tegengaan van de gevolgen van bevolkingsdaling. Een zichtbare en aanzienlijke financiële impuls in de eigen regio in de vorm van een Regio Deal draagt bij aan het besef dat er ook kansen zijn om de gevolgen van bevolkingsdaling te keren.

Publieke bestuurders verschillen in de wijze waarop zij de urgentie van bevolkingsdaling ervaren en prioriteit geven, zoals ook geconcludeerd is in de tweede voortgangsrapportage. Dit is terug te zien in de wijze waarop bestuurders het thema benoemen. Daar waar de ene regio gebruik maakt van het predicaat 'krimp' om het (politieke) gesprek erover scherp te kunnen voeren, vinden andere regio's het vervelend om te worden aangeduid als krimp- of anticipeerregio. In deze regio's worden andere termen gebruikt zoals demografische ontwikkeling of - uitdaging. Los van hoe regio's dit zelf wensen te gebruiken, valt hen op dat binnen het Actieplan Bevolkingsdaling de term 'krimp' juist wel of juist niet wordt gebruikt in de communicatie. Regio's geven aan wisselende signalen te krijgen uit Den Haag over het gebruik van de term 'krimp'. Gezien de ervaren gevoeligheid lijkt het verstandig om daar een bewuste keuze in te maken.

4.3 Toepassing van de ecosysteembenadering

Uitkomsten uit de benadering

Op basis van de gesprekken met de vertegenwoordigers in de regio's, provincies en departementen is gebleken dat de ecosysteembenadering een krachtige manier is om de activiteiten op het terrein van bevolkingsdaling te duiden. Ten eerste helpt het om systematisch in beeld te brengen welke activiteiten er op verschillende terreinen worden ondernomen. Door er gestructureerd naar te kijken en de gesprekspartners te bevragen kwamen er meer en andere activiteiten naar voren dan in eerste instantie door de gesprekspartners werden benoemd.

Uit de gesprekken bleek bovendien dat de elementen die onderdeel uitmaken van het conceptueel model van het ecosysteem daadwerkelijk invloed hebben op de mate van vitaliteit en leefbaarheid van een regio. De gesprekspartners herkenden alle elementen en bevestigden dat er sprake was van invloed op de leefbaarheid en vitaliteit. De elementen zijn ieder voor zich goed te beschrijven en herkenbaar is dat ze bepalend zijn voor de wijze waarop een regio omgaat met de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling.

De ecosysteembenadering benadrukt daarnaast de integraliteit van de activiteiten op dit beleidsterrein, zo hangt de beschikbaarheid en kwaliteit van de beroepsbevolking samen met de economische vitaliteit van een regio en bepaalt de sociale cohesie de manier waarop demografische ontwikkeling wordt ervaren. Deze integrale benadering onderschrijft het belang dat aan publieke zijde verbinding wordt gemaakt tussen verschillende beleidsterreinen, het sociale domein wordt meer gekoppeld aan de economische; wonen wordt gekoppeld aan leefbaarheid.

Uit het onderzoek blijkt dat de meeste aandacht gaat naar activiteiten op het aanpassen van de woningvoorraad en daarmee door de gesprekspartners aangeduid als belangrijkste factor om invloed op uit te oefenen teneinde de leefbaarheid en vitaliteit te beïnvloeden. Vanuit dit perspectief is het logisch dat de partners die nauw betrokken zijn bij dit domein, namelijk de woningcorporaties, een belangrijke rol spelen in de netwerken rondom dit thema. Zij fungeren daarin ook regelmatig als leider vanwege hun beschikbaarheid aan financiële middelen die dan weer negatief worden beïnvloedt door geldende wet- en regelgeving (Woningwet).

Het element economische cultuur als factor om de leefbaarheid en vitaliteit van een regio te beïnvloeden wordt door steeds meer regio's gezien als invloedrijk element. Steeds vaker wordt onderkend dat het versterken van de economische structuur uiteindelijk bijdraagt aan een krachtiger regio die vervolgens ook beter bestand is tegen economische en demografische ontwikkelingen. De wijze van netwerkvorming waarbij overheden en onderwijsinstellingen steeds vaker ondernemers betrekken (of ondernemers die zelf in beweging komen om maatschappelijke vraagstukken te adresseren en daarbij de samenwerking zoeken met overheid en onderwijs) in het ontwikkelen van agenda's voor de regio draagt bij aan deze zienswijze. Deze triple helix samenwerking, in de vorm van Economic Boards zorgt voor een brede focus op de maatschappelijke uitdagingen, maar ook op mogelijke oplossingen.

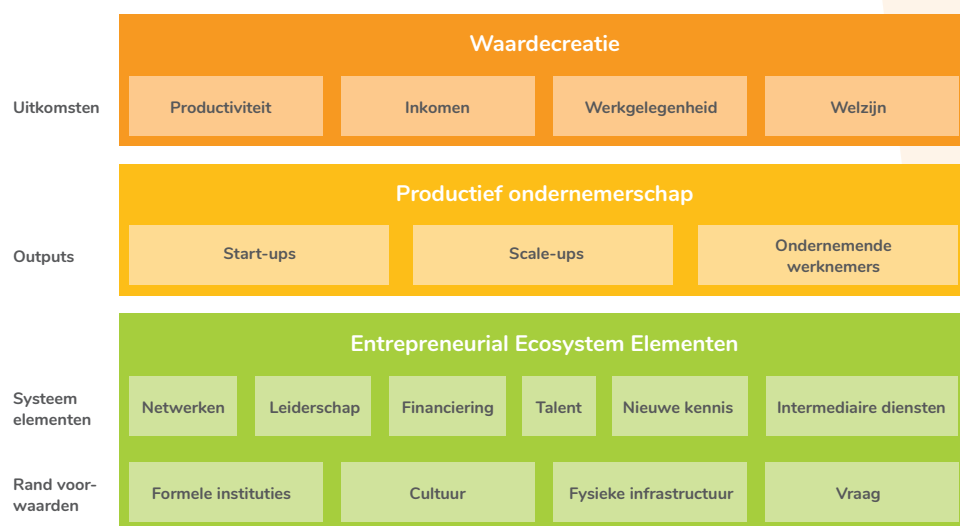
BIJLAGEN

Bijlage I: Overzicht elementen ecosysteembenadering

In deze voortgangsrapportage wordt gebruik gemaakt van de ecosysteembenadering om inzichtelijk te maken welke interventies op elementen van invloed zijn op het aanpakken van de gevolgen van bevolkingsdaling binnen een regio. Deze benadering wordt gebruikt als nieuw perspectief op dit thema.

Achtergrond ecosysteembenadering

Het perspectief van het ecosysteem komt uit de biologie en wordt sinds enkele jaren ook toegepast om de wijze waarop de economische ontwikkeling van een regio of land gestimuleerd kan worden, te kunnen duiden. Ondernemerschap – het herkennen en realiseren van kansen voor innovatie – is een van de belangrijkste mechanismen voor economische ontwikkeling.⁵⁹ Ondernemen doe je niet alleen en het succes is sterk afhankelijk van de context waarin nieuwe initiatieven worden ontplooid. Een ecosysteem waarin de noodzakelijke actoren en factoren aanwezig zijn en goed op elkaar afgestemd zijn, is nodig om productief ondernemerschap te laten floreren. Zo'n ecosysteem voor ondernemerschap omvat het geheel aan van elkaar afhankelijke actoren en factoren die zodanig gecoördineerd worden dat ze productief ondernemerschap mogelijk maken in een bepaalde regio⁶⁰, de wetenschappelijke term voor een dergelijk samenspel is *entrepreneurial ecosystems*. Deze ecosysteembenadering gaat uit van ondernemers, de talenten die zij hebben en de wijze waarop die talenten het meest effectief kunnen worden aangesproken, om uiteindelijk een welvarende regio of welvend land te realiseren.

Figuur 23 Entrepreneurial Ecosystem benadering van Prof. Dr. E. Stam

In dit rapport is een bewerking toegepast van deze benadering. Ook voor het beïnvloeden van de effecten van bevolkingsdaling lijkt er sprake van samenwerking en samenhang tussen verschillende elementen die binnen een specifieke context (in dit geval de regio) met elkaar interacteren. In een regio is er sprake van verschillende actoren (personen en partijen) en factoren (beleidsterreinen en thematische onderwerpen) die met elkaar samenwerken om de gevolgen van bevolkingsdaling te beïnvloeden, de context waarbinnen zij interacteren is het ecosysteem. Zo heeft bevolkingsdaling bijvoorbeeld invloed op de omvang van de beroepsbevolking en daarmee op de aansluiting tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt. Dit beïnvloedt vervolgens de economische kracht van de regio.

59 Schumpeter, J. (1934) *The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Harvard Economic Studies 46.

60 Stam, E. & Spigel, B. (2018) *Entrepreneurial Ecosystems*. in: Blackburn, R., De Clercq, D., Heinonen, J. & Wang, Z. (Eds) *Handbook for Entrepreneurship and Small Business*. London: SAGE.

Overheden werken daarom samen met zowel onderwijspartijen als ondernemers om de effecten van bevolkingsdaling op zowel de arbeidsmarkt, het onderwijs en de economie positief te beïnvloeden, en daarmee uiteindelijk ook welvaart en welzijn. Dat doen zij door gebruik te maken van de mogelijkheden van bestaande wet- en regelgeving en door het ontwikkelen van projecten en programma's. De elementen zijn feitelijk knoppen waar aan gedraaid kan worden om de leefbaarheid en vitaliteit te beïnvloeden. De feitelijke acties die in de regio worden ondernomen zijn te zien als interventies in het ecosysteem die leiden tot een verhoogde leefbaarheid en vitaliteit van de regio. Het kenmerk van een ecosysteem is dat als er op één van de elementen wordt ingegrepen dit effect heeft op de andere elementen.

Deze benadering draagt bij aan het integraal beschouwen van alle elementen die een rol spelen op dit beleidsterrein zowel op regionaal, provinciaal als landelijk niveau, het helpt bovendien om systematisch in kaart te brengen welke interventies er worden uitgevoerd vanuit welk element en het geeft een beeld van de samenhang tussen de verschillende elementen.

De elementen van het ecosysteem

Het gaat in deze benadering uiteindelijk niet om het beïnvloeden van de bevolkingsdaling zelf, maar om de effecten ervan. De activiteiten zijn er in de meeste gevallen niet op gericht om de bevolkingsdaling zelf te remmen of te beïnvloeden maar om de regio's te ondersteunen in hun omgang met de effecten ervan. De wijze waarmee regio's omgaan met hun bevolkingsdalingsproblematiek binnen het regionale ecosysteem heeft uiteindelijk invloed op twee factoren: leefbaarheid en vitaliteit. In het ecosysteem perspectief worden deze gezien als 'outputs'.

Leefbaarheid wordt over het algemeen bepaald door de aantrekkelijkheid van de woonomgeving, het aanbod van voorzieningen en de hechtheid van voorzieningen. De **vitaliteit** van een regio duidt op de wijze waarop kansen ontstaan voor een regio om om te kunnen omgaan met veranderingen. Hierin kan onderscheid gemaakt worden tussen sociale vitaliteit (een open, actieve, betrokken houding van bewoners en werkkenden in de regio) en ruimtelijk-economische vitaliteit (mogelijkheden om te ondernemen en het verdienvermogen van de regio te versterken).

Leefbaarheid	De aantrekkelijkheid van de woonomgeving, het aanbod van voorzieningen en de hechtheid van voorzieningen. ⁵⁸
Vitaliteit	De vitaliteit van een regio duidt op de wijze waarop er kansen ontstaan voor een regio om te kunnen omgaan met veranderingen. Hierin kan onderscheid gemaakt worden tussen sociale vitaliteit (een open, actieve, betrokken houding van bewoners en werkkenden in de regio) en ruimtelijk-economische vitaliteit (mogelijkheden om te ondernemen en het verdienvermogen van de regio te versterken).

Figuur 24 Output-elementen ecosysteembenadering

Op basis van de eerste en tweede voortgangsrapportage waarin een aantal elementen zijn benoemd en de kennis die voortkomt uit de entrepreneurial ecosystem-benadering is gekozen voor elf elementen, waarbij voorafgaand aan het onderzoek verwacht werd dat deze elementen met elkaar samenhangen en van invloed zijn op het omgaan met de gevolgen van bevolkingsdaling. Deze elementen zijn wet- en regelgeving, financiering, netwerken, leiderschap, economische cultuur, beroepsbevolking, woningvoorraad, bereikbaarheid, voorzieningen, sociale cohesie en demografie. Met deze keuze wordt verdieping

61 Naar: "Van leefbaarheid naar toekomstkracht: inspiratie voor een nieuw krimpbeleid", B. Bock (2019) uit essaybundel "Land en samenhang: krimp- en regionale kansengelijkheid".

aangebracht op de vijftal elementen die centraal stonden in de tweede voortgangsrapportage, namelijk wonen, economische cultuur, arbeidsmarkt, bereikbaarheid en voorzieningen.

Bij **woningvoorraad** gaat het over beleidsmatige activiteit op het gebied van woningen, zowel kwalitatief als kwantitatief. Het element **economische cultuur** vraagt naar economische initiatieven bijvoorbeeld voor startups en vestigingsklimaat. Interventies voor de **beroepsbevolking** gaan over de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt evenals de doorlopende leerlijn van primair en voortgezet onderwijs. Bij **bereikbaarheid** gaat het om infrastructurele bereikbaarheid van de regio. Dit kan zowel fysieke als digitale bereikbaarheid betreffen. Bij **voorzieningen** worden diverse publieke voorzieningen bedoeld zoals zorg en welzijn, cultuur en openbaar vervoer. Daarnaast biedt het ecosysteem ruimte om de mate van samenwerking binnen en tussen regio's op te nemen als een van de factoren die de uitkomsten beïnvloedt, zoals ook naar voren komt in de tweede voortgangsrapportage. Samenwerking valt in deze benadering uiteen in twee elementen, namelijk netwerkvorming en leiderschap. Waarbij **netwerkvorming** met name gericht is op de mate waarin partijen formeel of informeel met elkaar samenwerken. **Leiderschap** brengt in beeld welke partijen richtinggevend zijn binnen het ecosysteem en fungeren als initiatiefnemer voor activiteiten die leefbaarheid en vitaliteit beïnvloeden.

Naast deze elementen schenkt de ecosysteembenadering ook aandacht aan de invloed van wet- en regelgeving en de beschikbaarheid en aard van de financiële middelen. Het element **wet- en regelgeving** onderzoekt of en welke regelgeving belemmerend of juist stimulerend werkt voor het regionale ecosysteem. Het element **financiën** gaat over de middelen die worden aangewend om activiteiten, gericht op leefbaarheid, mogelijk te maken. Daarnaast is er aandacht voor de mate van ervaren sociale cohesie en het regionale bewustzijn van de gevolgen van demografische ontwikkelingen. Op het gebied van **sociale cohesie** is bekeken welke activiteiten er zijn op cultuur, inclusie en sociale verbanden. Bij **demografie** gaat het om het bewustzijn en urgentiegevoel bij bewoners en bestuurders over bevolkingsdaling in hun regio. Met elkaar wordt er in deze rapportage dus uitgegaan van elf elementen die van invloed zijn binnen het regionale ecosysteem.

Wet- en regelgeving	De mate waarin regelgeving belemmerend of juist stimulerend werkt voor krimp- en anticipeerregio's.
Financiering	De mate waarin financiële middelen worden aangewend om activiteiten op het gebied van de gevolgen van bevolkingsdaling in de regio mogelijk te maken.
Netwerken	De mate waarin samenwerkingsorganen die actief zijn in de regio en samen werken aan de opgave die komt kijken bij de bevolkingsdaling. Dit kan worden geïnterpreteerd in een brede zin
Leiderschap	De mate van leiderschap bij partijen in de regio op het gebied van leefbaarheid en vitaliteit.
Economische cultuur	De mate waarin de regio inzet op de economische initiatieven om de leefbaarheid en vitaliteit te beïnvloeden.
Beroepsbevolking	De mate waarin de beroepsbevolking aansluit bij de vraag vanuit het bedrijfsleven.
Woningvoorraad	De mate waarin er beleidsmatige activiteit is op het gebied van de woningvoorraad van een gebied.
Bereikbaarheid	De mate van infrastructurele en fysieke bereikbaarheid van de regio.
Voorzieningen	De mate van beschikbaarheid en bereikbaarheid van voorzieningen, waarmee diverse publieke voorzieningen worden bedoeld, zoals zorg en welzijn, cultuur en openbaar vervoer.
Sociale cohesie	De mate waarin er een cultuur is waar inclusie en sterk sociaal gevoel belangrijk zijn. Dit komt tot uiting in bijvoorbeeld verenigingsleven, kerken of andere sociale initiatieven.
Demografie	De mate waarin de bewoners en bestuurders bewust zijn en handelen naar de veranderende bevolkingssamenstelling. Zie figuur 1.

Figuur 25 Elementen ecosysteembenadering voor bevolkingsdaling

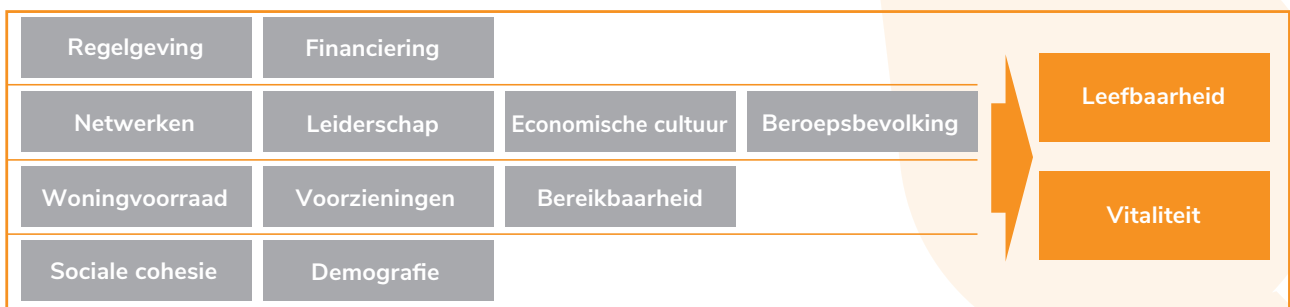
De ordening van de elementen in de visuele weergave (zie hieronder) laat de onderlinge samenhang tussen de elementen zien. Zo is er sprake van samenhang tussen wet- en regelgeving en het element financiën, aangezien de financiële middelen in veel gevallen voortkomen uit de geldende wet- en regelgeving (bijvoorbeeld de decentralisatie-uitkering of de verhuurdersheffing) of omdat regelgeving stuurt op het aanspreken van andere vormen van financiering, bijvoorbeeld door een eis van private cofinanciering in projecten gericht op de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Ook de mogelijkheden voor het benutten van subsidies komen over het algemeen voort uit wet- en regelgeving.

Daarnaast wordt er een samenhang herkend tussen de elementen netwerken, leiderschap, economische cultuur en beroepsbevolking als een bundeling van sociaaleconomische factoren binnen een regio. Deze elementen grijpen in op de wijze van samenwerken in de regio en tussen de regio, provincie en

departementen. Binnen netwerken werken partijen samen die invloed uit kunnen oefenen op de richting en uitvoering van de activiteiten. De mate van leiderschap van één van de partijen draagt bij aan het effect van de activiteiten.

De elementen woningvoorraad, voorzieningen en bereikbaarheid hebben een onderlinge relatie met elkaar vanwege de focus op de inrichting en benutting van de fysieke ruimte. De plaats waar welk type mensen wonen is van invloed op de voorzieningen die daarbij in de nabijheid aanwezig moeten zijn of de mate waarin benodigde voorzieningen bereikbaar zijn. Zo zorgt het aanpassen van de woningvoorraad aan de behoeften van een verouderde bewonerspopulatie voor een grotere vraag naar zorgvoorzieningen in de nabijheid of een goede bereikbaarheid van deze zorgvoorzieningen (bijvoorbeeld door een goede openbaarvervoerverbinding).

Tenslotte is er sprake van enige samenhang tussen de elementen sociale cohesie en de ervaring van demografische ontwikkeling. Deze elementen gaan over persoonlijke ervaringen met en gevoelsmatige inschattingen bij de bevolkingsdaling. Op het moment dat bewoners een sterke onderlinge cohesie ervaren, bijvoorbeeld door zich deel te voelen van een gemeenschap die voor elkaar zorgt, beïnvloedt dat de wijze waarop deze bewoners de demografische ontwikkeling ervaren. Wanneer er sprake is van onderling vertrouwen en zorgen voor elkaar, zoals 'noaberschap', zijn inwoners beter in staat om de gevolgen van bevolkingsdaling te accepteren en waar nodig gezamenlijk oplossingen te vinden.

Figuur 26 Weergave ecosysteem voor bevolkingsdaling

Bijlage II: Deelnemers aan de interviews

Regio's

Achterhoek	Léon van Horen
Eemsdelta	Nick Heim
Hoeksche Waard	Martin Roobol
Het Hogeland	Tamara Wiersema
Kop van Noord-Holland	Jan Paasman
Maastricht-Mergelland	Eric Gruischen
Midden-Limburg	Marcel van Vught, Ankie Bosch
Noordoost Fryslân	Siepie de Groot, Tienke Clevering
Noordwest Fryslân	Nel Haarsma, Ruben Snuif
Noord-Limburg	Jeroen van de Ven, Harry Smeets, Mat van den Beuken, Peter Huijser
Oost-Drenthe	Nelleke Mulder
Oost- Groningen	Bart Gorter
Parkstad Limburg	Suzanne Lipsch, Jan Rademaker
Schouwen-Duiveland	Eric Caspers, Ellen Goossens
Walcheren	Erwin van Egmond, Eveline Roest
De Waddeneilanden	Hanneke Op den Buysch
Westelijke Mijnstreek	Stéphanie Knoors, Marion Nieuwenhuizen, Ronald Geurts
Zeeuws-Vlaanderen	Rolfo de Ruijter, Antoine Dierickx, Stefan Vonderhorst, Valesca Buyl
Zuidoost Fryslân	Johan Hager, Geertje Porte, Marijke Kramer

Provincies

Drenthe	Hans Veenstra
Fryslân	Tsjerk Bottema
Groningen	Dorine Sibbes, Angelique van Wingerden
Gelderland	Babine Scholten
Limburg	William Timmermans
Noord-Holland	Ragna Kroes, Nils Klopper
Zeeland	Bert Zanting
Zuid-Holland	Arjan de Wit

Ministeries

Volksgesondheid, Welzijn en Sport	Majida Chrit, Tessy Nelissen
Economische Zaken en Klimaat	Marcel Oosterwegel
Sociale Zaken en Werkgelegenheid	Ina Kalff
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	Joukje Oudeboon
Infrastructuur en Waterstaat	Nick de Graaf, Yolanda Kemper
Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	Marijke Andela-Jaarsma, René ten Hove
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	Dirk Spannenburg, Miriam Wouters

Bijlage III: Interviewleidraad regio's en provincies

Introductie

Dit interview wordt georganiseerd als onderdeel van de derde voortgangsrapportage voor het Actieplan Bevolkingsdaling vanuit het ministerie van BZK.

Actieplan Bevolkingsdaling

In het plan wordt in de periode van 2016 tot 2020 ondersteuning beschikbaar gesteld aan de krimpregio's om krimpproblematiek aan te pakken. Daarnaast worden ook de regio's waar krimp wordt verwacht, de zogenoemde anticiperregio's, ondersteund in hun situatie. De ondersteuning gebeurt onder andere in de vorm van maatwerk- en expertisetrajecten, waarbij verschillende thema's specifiek worden aangepakt. De expertisetrajecten zijn: 'woningmarkt in krimpregio's' en 'energietransitie en klimaatadaptatie'. Met zes krimpregio's is er een maatwerktraject ingezet. Dit zijn Noordoost Fryslân, Achterhoek, Zuid-Oost Drenthe, Parkstad Limburg, Oost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen. Voor het gehele Actieplan Bevolkingsdaling is er ook rijksbudget beschikbaar gesteld.

Voortgangsrapportage ten behoeve van Tweede Kamer

In 2017 en 2018 zijn de eerste en tweede voortgangsrapportage opgesteld, waarbij de acties van het voorliggende jaar in kaart zijn gebracht. Birch is gevraagd om de derde voortgangsrapportage te verzorgen. In deze derde rapportage wordt de ecosysteembenadering gebruikt om in kaart te brengen hoe regio's bezig zijn met de thema's van het Actieplan en op welke manier daarvoor wordt samengewerkt binnen de regio. De voortgangsmeting betreft nadrukkelijk geen kwantitatieve meting en is geen verantwoordingsprocedure. De uitkomsten van de derde voortgangsrapportage worden gedeeld met de Tweede Kamer. Naast deze voortgangsrapportage loopt op dit moment ook de strategische verkenning naar het Actieplan Bevolkingsdaling. De strategische verkenning is een vooruitblik van het plan; de voortgangsrapportage is een terugblik op de periode zomer 2018 tot heden. Hierbij staat de volgende vraag centraal: *"Welke beleidsmatige en bestuurlijke ontwikkelingen hebben sinds zomer 2018 plaatsgevonden in de samenwerking tussen Rijk, provinciën, krimp- en anticiperregio's op het thema bevolkingsdaling?"*

Opbouw interview

We blikken graag samen met jullie terug op de periode zomer 2018 tot heden. We beginnen met enkele algemene vragen. Enkele vragen zijn specifiek voor provincies, andere vragen specifiek voor regio's. Vervolgens voeren we het gesprek aan de hand van ecosysteemelementen. Binnen een regionaal ecosysteem werken partijen met elkaar samen om specifieke (maatschappelijke) doelen te bereiken, in dit geval het omgaan met de gevolgen van bevolkingsdaling. Er zijn een aantal elementen die de werking van het ecosysteem bepalen.

De basiselementen en systeemelementen (oranje blok) van een ecosysteem vormen de rode draad in dit interview. Het verschil tussen basiselementen en systeemelementen is dat een 'basiselement' doorgaans moeilijk te beïnvloeden is. Systeemelementen zijn over het algemeen makkelijker aan te passen.

Verslag en privacy

Twee mensen van adviesbureau Birch nemen het interview af en zullen hiervan een verslag maken dat wordt gebruikt voor de voortgangsrapportage. Het gesprek wordt niet opgenomen, niet uitgewerkt in een letterlijk transcript en ook niet (openbaar) gepubliceerd. De tekstuele passages die uiteindelijk in de voortgangsrapportage terecht komen, worden voorgelegd aan de respondenten.

1. ALGEMENE VRAGEN

In dit eerste deel beginnen we met enkele algemene vragen. Deze stemmen we af op de gesprekspartner: provincie of regio.

Expertisetrajecten en maatwerktrajecten

Na de tweede voortgangsrapportage zijn er twee expertisetrajecten ingezet door het Actieplan Bevolkingsdaling. Deze expertisetrajecten zijn 'woningmarkt in krimpregio's' en 'energietransitie en klimaatadaptatie'. Daarnaast is met zes van de krimpregio's een maatwerktraject ingezet. Indien van toepassing voor uw regio, horen we hier graag meer over.

- 1.1 In hoeverre zijn jullie bekend met de expertisetrajecten en is er sprake van betrokkenheid?
- 1.2 Op welke manier draagt het expertisetraject 'woningmarkt in krimpregio's', dat in het voorjaar van 2019 is gestart, bij aan jullie krimp-opgave?
- 1.3 Op welke manier draagt het expertisetraject 'energietransitie en klimaatadaptatie', bij aan jullie krimp-opgave?
- 1.4 Zijn er reeds activiteiten ontstaan in uw regio op het gebied van de energietransitie en/of klimaatadaptatie ondernomen, bijvoorbeeld een Regionale Energie Strategie (RES) in relatie tot de activiteiten voor bevolkingsdaling?
- 1.5 Indien van toepassing: Hoe ervaren jullie de activiteiten binnen het maatwerktraject, die sinds december 2018 zijn ingezet? Op welke manier dragen de maatwerktrajecten bij aan het oplossen van de opgave?

Vragen aan de provincie

- 1.6 Op welke manier draagt de K6 bij aan het werken aan de krimp-opgave? (K6 is een samenwerking van zes provincies waarin krimp- en anticipeerregio's zich bevinden)
- 1.7 Indien van toepassing: Hoe ervaren jullie de activiteiten binnen het maatwerk- en expertisetraject, die de sinds december 2018 zijn ingezet?
- 1.8 In hoeverre hebben de nieuw geformeerde Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten gevolgen voor het krimp- en anticipeerbeleid?

Regio Deals

In 2018 heeft het kabinet een eerste tranche van € 200 miljoen opengesteld voor nieuwe Regio Deals, waarvoor regio's zijn uitgenodigd om proposities in te dienen. Voor krimp- en anticipeerregio's biedt dit mogelijkheden om Rijksfinanciering aan te vragen voor Regio Deals mede gericht op het aanpakken van krimp-problematiek. In 2018 hebben 88 regio's een 'regio bod' ingediend voor een Regio Deal. Uiteindelijk is met achttien regio's in Nederland een deal gesloten. Het idee van de Regio Deal is een nieuw en gelijkwaardig partnerschap tussen regionale overheid en Rijksoverheid. Er zit veel energie op regionale samenwerking, dus er bestaat een grote kans dat ook krimp- of anticipeerregio's bij een of meer van de (indieningen voor) Regio Deals betrokken waren.

- 1.9 Zijn jullie betrokken bij een of meer (indieningen voor) een Regio Deal?
- 1.10 Zo ja, is de bevolkingsdaling onderdeel van het programma of de activiteiten en op welke manier?
- 1.11 Hoe kijken jullie terug op het proces van de aanloop naar een Regio Deal? Hoe voelden jullie je betrokken en gehoord?
- 1.12 Wat is het effect van betrokkenheid bij een Regio Deal voor de uitvoering van de activiteiten op het terrein van bevolkingsdaling?

2. BASISELEMENTEN

Regelgeving

Bij het element regelgeving wordt gekeken naar de mate waarin regelgeving belemmerend of juist stimulerend heeft gewerkt voor krimp- en anticipeerregio's.

- 2.1 Op welke thema's ervaren jullie momenteel belemmering vanuit wet- en regelgeving?
- 2.2 Zijn er regelingen of wetten die juist stimulerend werken voor jullie regio?

Sociale cohesie

Sociale cohesie wordt begrepen als de mate waarin er een cultuur is waar inclusie en sterk sociaal gevoel belangrijk zijn. Dit komt tot uiting in bijvoorbeeld verenigingsleven, kerken of andere sociale initiatieven. Dit komt ten goede van de leefbaarheid en de sociale vitaliteit van de regio.

- 2.3 Welke acties zijn er ondernomen sinds zomer 2018 vanuit het actieplan krimpregio's om de sociale cohesie in de regio te vergroten?

Economische cultuur

Ondernemerschap is een belangrijke factor voor economische activiteit in een regio. Een cultuur van ondernemerschap is daarin bepalend.

- 2.4 Wat wordt er op dit moment gedaan om startende bedrijven in de regio te helpen?
- 2.5 Wordt er samengewerkt met andere overheden in de regio om het ondernemerschap te stimuleren?
- 2.6 Wordt er samengewerkt met bedrijven (MKB en/of corporates) in de regio?

Demografie

Deze variabele is zeer bepalend voor de leefbaarheid en vitaliteit, maar vrijwel niet beïnvloedbaar. Het gaat bijvoorbeeld om de verhouding jong/oud, het aantal huishoudens en het aantal personen per huishouden. We horen graag hoe jullie dit beleven.

- 2.7 Op welke manier is er aandacht voor de ontwikkeling in bevolkingsdaling?

Woningvoorraad

De woningvoorraad is een kritiek punt voor krimpregio's. Gezien de dalende bevolkingsaantallen is het mogelijk dat er een overschot aan woningen komt of dat er leegstand ontstaat.

- 2.8 Welke actie is er ondernomen op het gebied van woningvoorraad sinds de vorige voortgangsrapportage?
- 2.9 Met welke partijen wordt er samengewerkt om het aantal woningen (de woningvoorraad) in balans te houden met het aantal inwoners? Is er sprake van samenwerking met bijvoorbeeld een woningcorporaties of andere overheden?

3. SYSTEEMELEMENTEN

Netwerken

Om de krimpopgaven aan te pakken is het belangrijk om met meerdere organisaties samen te werken en de onderlinge samenwerking te stimuleren. De organisaties kunnen zowel publiek of privaat zijn.

3.1 Met welke partijen wordt er samengewerkt op het gebied van bevolkingsdaling?

Denk aan: individuele gemeenten, provincie, ministeries, corporaties, bedrijfsleven (MKB, corporates, economic boards), scholen etc.

3.2 Zijn jullie de afgelopen tijd met name benaderd, of zijn jullie zelf de initiatiefnemer?

Leiderschap

Bij het aanpakken van de gevolgen van bevolkingsdaling in een regio is het van belang dat er een organisatie het voortouw neemt om de samenwerking tot stand te laten komen en te stimuleren. Dit kan een publieke of een private partij zijn, maar ook een partij waarbij overheid, onderwijs en ondernemers samenwerken: de triple-helix.

3.3 Als je kijkt naar leiderschap, wie neemt het voortouw in de samenwerking? Is dat vaker een onderwijspartij, ondernemers, overheid of maatschappelijke organisaties?

3.4 Wat is de rol van samenwerkingsorganen in de regio, en op welke gebieden werken zij samen?

Financiering

Hier gaat het erom welke middelen er worden aangewend om activiteiten op het gebied van de gevolgen van bevolkingsdaling in de regio te ondersteunen.

3.5 Welke middelen worden er op dit moment aangewend om de activiteiten te financieren?

3.6 In hoeverre wordt de private sector betrokken bij de financiering van nieuwe initiatieven? Is er onderscheid tussen lokale MKB'ers en corporates?

Bereikbaarheid

Bereikbaarheid kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Hier bedoelen we de infrastructurele en fysieke bereikbaarheid van de regio. Is de regio in zijn geheel goed bereikbaar?

3.7 Wat is er tussen zomer 2018 en nu gebeurd of veranderd in de fysieke bereikbaarheid van jullie regio?

3.8 Welk sentiment heerst er in de regio zelf t.a.v. bereikbaarheid? Is het een actueel thema bij de inwoners/beleidsmakers hier?

Beroepsbevolking

De beroepsbevolking bepaalt het aanbod aan werknemers in de regio. Een beroepsbevolking die goed aansluit bij de vraag vanuit het bedrijfsleven is belangrijk voor de economische vitaliteit van een regio.

3.9 Welke acties zijn er ondernomen sinds de laatste voortgangsrapportage om onderwijs te stimuleren dat aansluit bij de kenmerken van de beroepsbevolking en vacaturevraag?

3.10 Wordt er op dit moment in de regio samengewerkt om onderwijsfaciliteiten in de regio te behouden?

Voorzieningen

Bij het element 'bereikbaarheid' hadden we het al over voorzieningen. In het licht van een recent ingediende motie over de bereikbaarheid van het sociaal domein, focussen we ons bij dit element op voorzieningen in de regio voor zorg en welzijn. Zijn voorzieningen binnen de regio goed bereikbaar?

Bij voorzieningen bedoelen wij in dit verband vrijwel alle publieke voorzieningen. Denk bijvoorbeeld aan zorg en welzijn, cultuur, brievenbus, geldautomaat, openbaar vervoer etc.

3.11 Welke voorzieningen zijn voor jullie regio met name van belang en actueel?

3.12 Welke zorg- en welzijnsvoorzieningen zijn er in jullie regio aanwezig?

3.13 Welke ontwikkelingen hebben er de laatste maanden plaatsgevonden in de bereikbaarheid van de voorzieningen? (bv. zijn bepaalde voorzieningen recent gesloten of verplaatst?)

3.14 Wordt er actief beleid gevoerd om de bereikbaarheid van publieke voorzieningen te verbeteren of te behouden?

3.15 Wordt er regionaal samengewerkt op het gebied van bereikbaarheid van voorzieningen?

Afronding en vervolg

Bedankt voor jullie tijd. In juli en augustus spreken wij alle krimp- en anticiperregio's. In september gaan we in gesprek met de departementen (ministeries EZK, VWS, OCW, LNV, IenW en SZW). In september 2019 willen we een integrale focusgroep organiseren waar jullie ook voor worden uitgenodigd, indien jullie interesse hebben. Mogen we jullie hier te zijner tijd voor benaderen? Eind oktober is de streefdatum voor de oplevering van de voortgangsrapportage. Op basis van de uitkomsten wordt een kamerbrief opgesteld die in het najaar naar de Tweede Kamer wordt gestuurd.

Bijlage IV: Interviewleidraad departementen

NB: Deze interviewleidraad is afgeleid van de interviewleidraad voor regio's. De vragen die specifiek voor de departementen zijn geformuleerd, staan hieronder weergegeven.

1. ALGEMENE VRAGEN

- 1.1 Hoe zijn jullie betrokken bij het Actieplan Bevolkingsdaling?
- 1.2 In hoeverre ervaren jullie het Actieplan als onderdeel van jullie departement?
- 1.3 Welke afstemmingsmomenten zijn er rondom het Actieplan Bevolkingsdaling?
- 1.4 Op welk moment hebben jullie contact met regio's?
- 1.5 Hoe zijn jullie contacten met krimp- en/of anticipeerregio's?
- 1.6 In hoeverre zijn jullie bekend met de expertisetrajecten en is er sprake van betrokkenheid vanuit jullie departement?

Achtergrond: Na de tweede voortgangsrapportage zijn er twee expertisetrajecten ingezet vanuit het Actieplan Bevolkingsdaling. Deze expertisetrajecten zijn 'woningmarkt in krimpregio's' en 'energietransitie en klimaatadaptatie'. Daarnaast is met zes van de krimpregio's een maatwerktraject ingezet.

- 1.7 Welke aanpalende programma's zijn er vanuit jullie departement opgezet in de periode zomer 2018 tot nu, die mogelijk van invloed zijn (geweest) op bevolkingsdaling?
- 1.8 Hoe is jullie beeld bij Regio Deals en hun invloed op de regio's met bevolkingsdaling?
- 1.9 Zijn jullie bekend met ontwikkelingen rondom Regiocheck (motie Van der Graaf (CU)?
- 1.10 Zijn jullie bekend met ontwikkelingen rondom bereikbaarheid sociaal domein voorzieningen (Özutök, GroenLinks)?

Colofon

4 December 2019

In opdracht van: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Status van dit rapport: de inhoud van dit rapport is besproken en akkoord bevonden door de opdrachtgever vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Dit onderzoeksrapport is opgesteld door Birch Consultants met een team dat bestaat uit de volgende personen:

Corine Bos

Laurens de Kok

Leonie Oosterwaal

Omslagfoto: Rob Poelenjee

Vormgeving: you-made-it.nl

Meningen uitgedrukt in dit rapport zijn voor rekening van de auteurs. Voor vragen of opmerkingen bij dit document kunt u contact opnemen met Birch Consultants via info@birch.nl.

Birch Consultants

Breullaan 1H
3971 NG Driebergen

info@birch.nl